55005/A

MEDICAL SOCIETY
OF LONDON

WELLCOME HISTORICAL MEDICAL LIBRARY

ACCESSION NUMBER

PRESS MARK

ADOLPHI, C.M.

pC3

MEDICAL SOCIETY OF LONDON

U1

CHRIST. MICHAELIS ADOLPHI
Philoſ. & Med. Doctoris
Facultat. Med. Aſſeſſoris Societatis Leopold. Carolinæ Nat. Curioſ. Sodalis B. M. V. Collegii Senioris & Præpoſiti

# TRACTATUS DE FONTIBUS QUIBUSDAM SOTERIIS

nimirum

I. de Thermis Hirſchbergenſibus

II. de fonte ſoterio Kukuſſenſi in Bohemia

III. de fonte ſic dicto Molari ad Carolinas Thermas

Quarum deſcriptionem Auctor antea in Academia Lipſienſi tribus diſſertationibus publicis tradidit.

---

*Lipſiæ & Wratislaviæ,*
Sumptibus Joh. Jacobi Kornii,
Bibliopol. 1733.

# Q. D. B. V.

## I. Diſſertatio de Thermis Hirſchbergenſibus.

## PROOEMIUM.

DEus in omnibus ſuis operibus plane mirabilis eſt; maxime vero in hoc univerſo Deus T. O. M. mirandam omnipotentiam, ſapientiam, providentiam, ſummam rectricem manum atque gratiam ſuam, quas hominibus, quos perpetuos ſapientiæ divinæ ſpectatores eſſe voluit, monſtravit atque largitus eſt, celebraſſe in aquis videtur, quæ & ex merito penſitantibus plenæ ſunt myſteriorum divinorum, adeo, ut vel ſimplicem aquam ſimplicem, ſeu innanem æſtimare ſimplicitas ingenii eſſet; Si modo adeamus Librum librorum, Scripturam puto Sacram, præcipua & miranda ibi inveniuntur hujus rei exempla, quæ non tam ad cognitionem hiſtoricam, quam ad ſummi atque ſapientiſſimi Creatoris re-

verentiam commemoro. Aqua ex petra producta ſolo baculi Moſis contactu, ut ſitienti populo ſubveniret Exod. XXVII, 6. Aqua amara in dulcem mutata. 2. Reg. II, 20. Piſcinæ prope Aream templi Salomonis virtutes. Joh. V. Vis cœlitus conceſſa Jordano a lepra mundans. 2. Reg. V, 10. 14. Fons Siloha cœco viſum reſtaurans. Joh. IX, 7. Diviſio maris, ut tranſitum concederet Populo Iſraëlitico. Exod. XIV. Diluvium. Gen. VI. VII. Mutata aqua in nuptiis Cananæis in vinum. Joh. III. Transmutatio fluminum, lacuum in ſanguinem &c. Exod. VII, 20. Uberrima hujus rei argumenta ſunt & documenta. Quanta quæſo aquis prærogativa, quanta dignitas acceſſit! dum de illis legitur, quod Spiritus Dei Geneſ. I. in prima creatione ferebatur ſupra aquas, & dum aqua Sacro-Sanctum Sacram. Baptiſmatis fœdus hoc ſalutiferum nobis Chriſtianis inſtituere & regenerationem ad æternam vitam largiri Deo T. O. M. placuit, declaratque: Niſi quis renatus fuerit ex aqua & SpirituSancto, non intrabit in regnum cœlorum. Conveniens ſatis S. Auguſtini lectio eſt decatacl. c. 3. talem aquæ virtutem deprædicans: Aqua Baptiſmi non ſolum corporis ſordes mundat, ſed animam a peccato quoque liberat: Quin immo Deus ipſe in verbo ſuo tanquam fontem ſalientem ſe manifeſtavit Jerem. II, 13. Si hiſtoriam naturalem prælibare pauliſper velimus, mira ubique contemplanda in aqueo regno ſeſe offerent, Majeſtatemque ſummam ſapientiſſimi Creatoris exinde præclare eluceſcentem admirari laudareque

argu-

argumenta ſunt & ſtimuli. Si conſideramus aquarum ſaltem originem, diſtributionem, conjunctas & ſæpius prodigioſas proprietates, effectus & uſus, nihil magis neceſſarium, nihilque magis utile ac admirandum reperimus. Aqua enim variarum in natura mutationum cauſa exiſtit; omnia repurgat, magno fœnore ditat, innumeris multifariisque creaturis ſcatet, & ſine aqua nihil creſcit, aut nulla generatio, fœcundatio, nutritio vel auctio in omnibus naturæ regnis celebrari poteſt; nihil ſine ea vivit, nulla ſine ea humorum vel ſanguinis progreſſio in vaſis animalium, vel ſecretio, aut inutilium excretio perficitur; verbo, ſi pro utilitate juſte æſtimetur, nullis naturæ aut artis opibus valore cederet. Quis non miratur Nili excurſionem ſtato ſemper tempore & ordine procedentem, præclarum providentiæ divinæ ſignum, aridas & ſteriles terras irrigando & fœcundando? Quis eſt adeo á religione, quis ab humanitate adeo alienus, qui non ſingulas pluviarum guttas Benigniſſimi Dei mirabilia dona exiſtimet? Quis intuetur fluxum & refluxum maris, qui non ſtatim in admirationem rapiatur? Etſi omnia admiratione digna circa aquas, fontes & flumina animo volvere & literis conſignare velimus, ingens ſane volumen ea vix caperet, quare coactus mihi tempero, ut illa ſilentio jam prætermittam & nihil quam hoc addam; non indignum eſſe Chriſtiano, qui reputet: Singulos fontes oſtendere Dei T. O. M. magnitudinem. Scite Plinius, prodigia hujusmodi propemodum humana fide ſuperiora ſuſpiciens, inquit L.

XXXI. Hiſt. Nat. C. 2. Si quis fide carere ex his aliqua arbitratur, diſcat in nulla parte majora eſſe miracula. Accepimus apud Ethnicos multam aquarum dignitatem fuiſſe, oracula & numina ibi habitare, Græcos Latinosque putaſſe, quare ſacram illam nominabant, ut & de Ægyptiis legimus, illos aquam adoraſſe, conſperſamque in populum vitia delere credidiſſe. Eandem virtutem Perſæ aquis Mithræ, Græci Hiſſi, Juſtinus, Virgilius, Curtius, Romani generatim aquæ Mercurii adſcribebant. Divinum cultum tribuebant Cares fonti Salmacidi, Syracuſani Areтuſæ, Samii fonti Junonis, Græci Hippocr. Romani fonti Blanduſiæ & Chamænarum & ſacrificia offerebant. Lacedæmonii ſtagnum non procul ab Altaribus Æſculapii, Phrygi Mæandrum & Marſiam fluvios, Ægyptii Nilum, Indi Gangem pro ſacris habebant. Romani quovis anno Id. 3. Octob. ut ex Varrone accepimus, Fontanalia ſua celebrabant, fontes ſertis cingebant, & in aquam flores ſpergebant, hinc natum illud: Si aquam hauris, fontem corona. Atque adeo jurantis ſponſione facta ad ejusmodi fontes perjurii ultores accedebant, ut Ariſtoteles de Acadino, Solinus de Sardiniæ, Philiſtratus de frigido Thyanæ fonte notant. Credebant etiam, quod Dii & ſidera nutrirentur vaporibus ex mari & fluminibus aſcendentibus. Quare optime monuit Heſiodus, ut ne quisquam aquam tranſcenderet, niſi effuſa prius devotione precum.

Si denique ad fontes ſoterios & thermas accedimus, quam miram aquarum dignitatem

gnitatem deprehendimus in illarum natura, calore, effectibus! Quis eſt, qui illos non mirabiles plane dixerit? Sacras illas jam olim Ariſtoteles nuncupavit; alii ex priſcis Ethnicis ut morbos ad iram Deorum immortalium, ita & ideo Deorum manus illas vocabant, & eas maxima reverentia velut Deorum munera adire relicto aut ſacro & voto ſolebant. His fontibus ut morborum domitoribus Ephydriades præeſſe putabant; Calderianos Junoni, Granios Apollini, Borbonicos Mammonæ, Albulas Hyegeæ, Cluſias Æſculapio ſacrabant. Immo inter Chriſtianos quoque obtinet, ut a Divis nomina gerant; Nec immerito Greg. Nazianz. L. II. Theol. hæc balnea Dei gratuita munera appellat, pauperibus æque ac locupletibus communia & libera. Et profecto, ubi artis opus deficit humanæ, natura hic loco artis eſt, immo longe illam ſuperat. Nam ſi vera fateri velimus, optimam medicinæ partem hoc aquarum genus conſtituit, divina plane præſtat in morborum curatione, & quæ ab aliis remediis fruſtra expectantur, ubi omnes etiam auxiliorum apparatus vix ſufficiunt, divinum Auctorem Deum T. O. M. agnoſcens atque non nihil ex benignitate miraculorum divinorum participans; unde & illud ultima appellatio Medicorum dicitur. Hæc officina eſt, in quibus Natura ipſa medicinam facit, artis ſuæ Majeſtatem infinitis miraculis quot diebus declarat atque confirmat. Inter ejusmodi primas facile hodie numerantur Thermæ Hirſch. grato & dulciſſimo patriæ ſolo memorabiles; eas idcirco dignas habui, quas

 cura-

curatius conſiderandas aggrederer. His auſibus Deus T. O. M. veritatis & bonitatis fons inexhauſtus ex alto clementiſſime indulgeat,

## CAPVT I.

## Thermas Hirſchbergenſes ſecundum ſitum, ortum, faciem conditionesque alias externas deſcribit.

§. I.

Sileſiæ felicis felicitati quoque thermæ Hirſchbergenſes famulantur, quæ in Sileſiæ inferioris Ducatu Jaurovienſi juxta fines Bohemiæ, & montes, quos Ptolemæus, Sudetos videtur appellaſſe, verſus meridiem ſpectantes, ſitum ſuum obtinent. Hirſchbergenſes vulgo vocantur, quia ſupra Hirſchbergam (haud ignobile oppidum, ædificiis ſat elegantibus ornatum, civibus non infrequens, atque mercatura linteaminibus candefactis, apud exteros quoque celebre) in pago quodam, ad quem ab ipſa campeſtri & amœno unius ſaltem horæ itinere itur, cui a thermis nomen (Warm-Brunn) inditum eſt, promanant, ut ſolent fere hi calidarum aquarum fontes locis in quibus ſcaturiunt, aut nomen & celebritatem afferre, aut a vicinis aſſumere, neque alio modo multa in Germania, Bohemia, Hungaria, Helvetia, Anglia, Gallia, Hiſpania alibique clara ſunt loca. In medio enim hujus pagi ipſæ thermæ monſtrantur, ædificiis binis ſeparatis circumſtructis conſpicuæ. Regio edita & tota eſt ferme montana, vallibus arborum virentium ſerie obſitis,

obſitis,ſylvis in magnum ſpatium diffuſis, & ſaltibus;proceris arboribus umbroſis,pratis gemmantibus, ſegetibusque ad proſpectum jucundis interdiſtincta, plana tamen & recta regione magis, minus in latitudinem ſpatioſa. Qua vergit ad orientem & ſeptentrionem, ad latera utrinque montes interpoſiti depreſſi magis, ventorum aditum concedunt, qui vario limine exſurgentes tandem paulatim cum aliis iisque altioribus coëunt;concatenatis eorum tractibus planitiem claudunt. Verſus meridiem præſertim in agros fertiliſſimos ac prata lætiſſima oculis ad milliaris ſpatium ad uſque arcem elatam decurritur, ubique objecta rerum facie qua nihil cerni jucundius venuſtiusque poteſt. Exinde elati montes ab hac plaga ad occidentem maxime ſe extendunt, pone quos perpetua præaltaque montium Sudet: jugera jacent. Cum itaque regio alta ſit & montana, ſaluberrima illa habetur. Hinc & Plato jam memorat, ſe in altiſſimis & temperatis regionibus inveniſſe valde longævos. Hinc & Apennini montes Lydiæ, Athos inter Macedoniam &Thraciam mons,eo nomine celebres ſunt, quod incolas ſanos alant atque longævos.

§.II. Solum eſt modice ſiccum & alendis frugibus ſat mite, ac arboribus & fruticibus reſinoſis, balſamicis plantis & herbis varii generis ſuavefragrantibus, (quarum major copia, quam vel in Hæmonio ſaltu & Colchide) quæ aërem attenuare & ſalubriorem reddere poſſunt, & paſcuis pecorum pinguibus & ſalubribus frequens exiſtit, ibidemque lætis inerrant collibus denſi greges.

Interfluit pagum fluvius ex ipſis montium jugis promanans Zaka dictus, qui cum Bobera prope Hirſchbergam ſuas aquas miſcet, nomenque ſuum dimittit, quibus ibi confluentibus. jucundo ſpectaculo duos hos fluvios, colore aquarum differentes, aquis quaſi ſeparatis, ad tempus proflue. re cernimus, usque dum magis magisque inter ſe commiſceantur, & unitæ deinceps montes, utroque latere prominentes, nemoribus obſitos recto alveo ſtringunt, & inter illorum anguſtias ad ſeptentrionalem regionem ſimul inter ſe uniti decurrunt. Inſuper variis aliis & perennibus cryſtallinis aquis, glareoſis, dulcibus dulcique ſtrepiru per rivulos torrentesque decurrentibus, & vel in media æſtate gelidis, guſtui non ingratis & optimis, ſalubribus (nec Nili ideo aquis ſecundis.) abundat iisdemque rigatur. Nulli lacus nullæque paludes ibi inveniuntur, vel non tales, quæ aërem inquinare poſſent; Sic & perflatur aëre elaſtico, æquali, ſereno, puro, ſalubribus ventorum flatibus agitato, ad frigiditatem tamen potius inclinante. Idcirco placida Cœli temperies verno alias tempori maxime ſimilis, omnesque deinceps anni partes pari ſalubritate percurrit; nec alia regio in tota Sileſia (ne majus quid dicam) ſalubrior habetur. Adeo benigno vultu reſpicit illam Cœlum, quam florida Sileſiæ Tempe non inconvenienter dixeris. Jactet vicina Bohemia vid. Balbin. c. 5. Miſc. hiſt. R. B. aëris ſui ſalubritatem, Neapolis Neapolitani. Jactent Hiſpani ea propter Madritum & Granadam, Braſiliam alii. Jactent antiqui inſu-

las

las Canarias , Fortunatas , urbem agrumque Athenienſem , nos aëris noſtri ſalubritatem merito extollimus , quia patriam noſtram commendat. Jure ipſa illi vendicat gloriam, quam Nonius Braſil. Hiſpaniæ tribuit. Hinc & non facile morbi contagioſi, epidemii, maligni, peſtis &c. obveniunt, nec ſi aliunde forte illuc transferantur, diu durant. Incolæ ac accolæ inde quoque ſani, vegeti, robuſti, alacres, longævi, moribus integris & jucundis deprehenduntur. Quo ſpeciatim memoria ſubit Valer. Henr. Voglerum in Dict. Comment. Cap. 26. p. 184. obſervaſſe in thermarum accolarum corporibus atque adeo eorum facie, vim aëris ex igne ſubterraneo, quem ſupponimus, ejusque vaporibus exeuntibus calidioris ac ſiccioris deprehendi. Sicque in illis reperiuntur agris; quæ delectant, quæ juvant, aëre, aqua & loco in communem quaſi ſalutem conſpirantibus.

§. III. Quumque regio iſta plurima ex parte montoſa ſit, multæ mineræ, metalla, etiam nobiliora atque lapides &c. illam commendant, quæ condit. Quare montes illos non telluris inania tubera, ſed ubera verius habeas, ut & olim maximum lucrum ex illis redundabat. Siquidem hoc noſtro quoque ævo per aliquot abhinc luſtra variæ metallorum nobiliorum venæ hinc inde inventæ ſunt, immo hodie adhuc debito inſtrumento adhibito, multis in locis vicinis illæ pateſiunt. Ne multus nimis in recenſendis illis videar, de ſingulis remitto B. L. ad Schwenckfeldium, Hennelium aliosque, ſaltem

additurus, quod magis ad præſens facit inſtitutum, atque ad ortum, indolem & ingredientia thermarum demonſtranda; (aquæ enim a mineris locorum ſuorum natalium participare ſolent) nimirum dari circa Hirſchbergam & in montibus Riphæis (a Riphato Gomeri filio, Riphæorum Sarmaticæ gentis Principe, ut Ptolemæi lectio habet) dictis & fabuloſis infamibus larvis, varios fontes ſulphure ſcatentes, dari & alios vitriolum & ferrum continentes; quin immo acidulæ binæ in ipſis montibus Sudet: reperiuntur. In ipſo pago juxta molendinum, rivulus a pagis & montibus adjacentibus excurrit, qui ſecum copioſam terram luteam, particulas ferreas continentem, advehit. Schmidebergæ divites ferri fodinæ habentur. In pago Schreiberſau alumen & vitriolum confectum eſt. Argillæ quoque varii coloris, nigræ, albæ, luteæ, rubræ circa Hirſchbergam, circaque pagos thermas adjacentes ſe produnt.

§. IV. Æſtimato loco, cœlo & terra, quorum æſtimatio in ejusmodi ſcrutinio utique neceſſaria eſt, atque anſam concedit, ut natura & particulæ ſpecificæ, quæ ingrediuntur, felicius evolvantur, ſimulque ſalubritatem quandam indicat, quoniam aquæ de illorum puritate participant, jam propius accedamus, ut fontes noſtros perſpiciamus. In ipſo pago Warmbrunn thermæ noſtræ ex duobus diverſis fontibus, exiguo intervallo inter ſe diſtantibus, placide ſcaturiunt: uterque hodie ædificiis binis ſeparatis circumdatus eſt atque incluſus; intus totum thermarum ambitum tepi-

tepidaria atque apodyteria in uſum balneantium circumveniunt. In medio illorum ædificiorum colliguntur thermarum aquæ in ſcrobibus effoſſis, quæ utraque circulo fere ſexangulari lapideo incluſa eſt. Alter ex his fontibus ad Illuſtriſſ. Familiam Schafgotſchianam & ſanguine & virtute claram propaginem, alter ad Abbatiam Grüſſenſem ejusque Præpoſituram ibi conſtitutam pertinet. Uterque æquali fere ambitu, latitudine quinque circiter pedes, profunditate totidem fere cubitus complectitur, ut in ſingulo XX. homines ſimul ſedere ad mentum usque aut ſtare poſſint. Quo longius ad inferiora verſus protenditur ille, qui ad Cœnobium pertinet, paulatim ſubjectæ petræ arctius coëunt, & anguſtius inter ſe ſpatium aquis relinquunt. Ex his ſaxis partim arte, partim natura, partim vi aquæ profluentis excavatis, continuo & æqualiter aqua ſcaturit, fundus glaream, cum lapillis ophthalmicis dictis, & lutum, tanquam fontium matricem, ſulphure, bitumine, granis ferreis mixtum, fuſco ex viridi luteo cœruleoque colore variegatum, tenet. In altero ex ſaxoſo quidem ſtrato, ſed argilla & luto molli, pingui, lento, cœruleſcente, copioſo, arena intermixta tecto, diverſis in locis ſcaturigines proſiliunt. Si ad ſummum faſtigium pervenerint aquæ defluentes, per canales educuntur, & deferuntur ad lavacrum pauperum dictum, pauperi nimirum plebeculæ liberum relictum, & ex hoc tandem iterum in alia ſcrobe colliguntur, quæ deinceps balneum equorum dicitur, in

quod

quod nempe equos paralyticos. defatigatos, debilitatos variisque morbis corruptos, equiſones ducunt, ex quo in præterfluentem fluvium Zakam defluunt. Si exhauriuntur fontes ad ſummum repleti, ille, quem Dn. Præpoſitus Cœnobii poſſidet, intra III. cum dimidia horas circiter, tardius vero ad dimidiam ferme horam Illuſtriſſimi Domini Comitis fons aquis iterum adimplentur, & ad fundum usque deſcenſos aquæ ſenſim ſcaturientes in altum ſimul evehunt atque protrudunt,

§. V, Thermas intrantes in limine ſtatim odorem lixivioſum, ſulphureum fumum ac tenebroſum offendunt; plus autem odoris ſulphurei & lixivioſi in Thermis Schafgotſchianis deprehendes. Aqua in utroque fonte limpida, clara, pellucida, ex albo cœrulea eſt; Schafgotſchianarum tamen Thermarum color ordinario magis turbide albicat, cum multis exorientibus & candentibus bullulis conſpicitur, & ad cujusvis tolerantiam calida utraque aqua deprehenditur. In ſuperficie tenuis quaſi cremor rarus, pinguiuſculus, interdum integræ bituminis, maxime in thermis ad Abbatiam pertinentibus, particulæ, plumarum inſtar flocculorumque interdum & cinerei pulviſculi quaſi internatant. Ubi iterum defluxit aqua & per aliquod temporis intervallum ſubſiſtit, cuticula craſſior & ex cœruleo obſcura, flavis ac ſplendentibus punctis & maculis diſtincta, odoremque ſulphureum ex parte redolens cernitur. Subjectæ petræ tabulæ ligneæ mucus viſcidus, immo interdum

terdum materia ſulphurea florum ad inſtar ſulphuris aſſeribus ſuccinctis adhæret. Sic & in ſaxis, ſuper quæ defluunt aquæ, relinquunt tenue & viſcoſum, ex atro cœruleum lutum & ſpumam, in tranſitu tandem ochram albam, gypſeam, friabilem & in fiſtulas quaſi (quod ſingulare) digiti & manus longitudinem æquantes cuſpidatas formatam, ad canalium latera deponunt, quæ ex mole cularum ſeparatione, præcipitatione, exſiccatione & coagmentatione per defluxum aquarum thermalium ſubnaſcuntur, ſimili propemodum modo ac videmus, naturam in coralliorum generatione procedere, de quo videndus Baccone obſerv. III. p. 53. & 57. Atque ſuſpicor, fundamentum illarum (fiſtularum) fibras eſſe ex canalibus ligneis avulſis, ad quas ejusmodi materia tartarea præcipitata apponitur, ac ſic fundamento quaſi poſito & apice deorſum aqua ſtillante, fiſtulas has quoque formari.

§. VI. Duos hos fontes circumveniunt domus, ad uſum quidem potius quam cultum exſtructæ, in quibus advenæ commoda domicilia inveniunt. Cæterum omnia ad victum, neceſſitatem ac commoditatem vitæ pertinentia, mediocri pretio venalia proſtant, nihilque deeſt, quod ad ſuavem ſuſtentationem requiri poſſit, & quod forte pagus negat, Hirſchberga facile dabit. Multa enim, quæ in deliciis alias haberi ſolent, indulgentia almæ Naturæ huic noſtræ Regioni indulſit, & quæ non ſunt hujus regionis, hæc importantur a finitimis Bohemis, Hun-

garis,

garis, atque Polonis. Ad ambulationes inſtituendas, motioneque corpus exercendum, ſimulque per eas animum recreandum & oblectandum, non tantum ab Illuſtr. & Excellentiſſ. D. Comite in hortum prope arcem conſpicuum exſpatiandi libertas conceditur; ſed & invitant circumjecti patentes virentesque campi amœniſſimi & nemora, quæ oculos animosque, jucundiſſima varietate, oblectant: Namque invenies, ut dictum, hinc inde jucundiſſima ambulacra, mirifice hominum animos recreantia. Si enim planitierum æquabilitatem, camporum ac pratorum viridaria amas; virentia ubique germinantis & fluctuantis ſegetis arva videbis. Si colles mavis, non procul diverſos eosque amabiliſſimos arborum frondentium multiplici umbrifera ſerie delectantes, florum fragrantium ſuaviſſimos odores ſpirantes offendes. Si vallium delicias perluſtrare velis, ſi vertices montium editiores quæris, in quibus circumjacentium regionum, ac amœnæ varietatis naturæque parturientis variegatæ voluptatis, in longum latumque, intuitus eſt amœniſſimus, undique præſto ſunt hæc omnia. Si petrarum declivitati adhærere aut ſi antrorum latibula perreptare tibi volupe ſit, ſi nemora & ſylvas umbriferas & grato diverſarum avium cantu reſonantes, ſi flumen, rivulos, torrentesque ſuavi cum ſtrepitu excurrentes præferas, in vicinia ſpectabis omnia. Viſuntur undique egregio ſpectaculo cominus eminusque pagi, viſuntur arces, hic vetuſtate, illic novitate ſe oſtentantes.

tantes.

tantes. Ut taceam jam de multis ingenua libertate & feſtivitate conjuncta, mutuis urbanitatis officiis, honeſtis, hilaribus, amicisque colloquiis & converſationibus, quibus in ipſis balneis, omnique tempore opportune convenientium conciliantur animi. Dignantur hic ſinguli eos amicitia, qui acceſſum & notitiam quærunt & pro ſua ſorte unusquisque ad conſortium comitate admittitur, inferiores gratiam ineunt ſuperiorum, hi largiuntur eam illis, amica & hilaris familiaritas inter æquales ſtabilitur. Eſt hic certe major quam alibi animorum voluntatumque conſenſio, & ſocietas, fides ac benevolentia mutua, quibus ſociabilitas locupletatur atque augetur. Nec non obvenit varia alia non raro animum laxandi occaſio. Quæ cum ita ſint, non mirum eſſe debet, ſi peregrini his commoditatibus allecti, quotannis ex diſſitis etiam locis, non ſolum incolumitatis recuperandæ, aut ſaltem ſtabiliendæ & in plurimos dein annos conſervandæ, ſed & integra etiam alias valentes auræ vitalis ac ſalubrioris hauriendæ, atque ſuaviter vivendi animumque recreandi oblectandique cauſa primæ quoque dignitatis perſonæ atque ejusmodi, quibus in deliciis vita eſt poſita, numeroſe accedant ac aliquandiu ibi commorentur.

§. VII. De initiis, quibus ortæ ſunt thermæ noſtræ, hoc ſcire licet, prout accepta a majoribus memoria refert, quod nimirum inventio & inſtauratio earum Boleslao Criſpo Sileſiæ Duci Anno MCCLXXV. debeatur, qui amore

amœ-

amœnitatis loci venationumque opportunitate ductus, has oras ſæpius acceſſit, diuque ibi conſedit, cui venatores, cum feras proſequeretur, hos fontes calidos caſu inventos, indicaverunt, ex quo ſic excitatæ ſenſim in annos augeri cœptæ ſunt, atque celebritatem magnam, qua hodie gaudent, acquiſiverunt.

## CAPUT II.

## Originem & cauſas thermarum generatim & ſpeciatim Hirſchbergenſium exponit.

§. I.

THermæ eandem dubio ſine originem, ac alii fontes ſimplices agnoſcunt; unde autem fontium origo ſit deducenda, autores variant ſententiis. Exiſtimant multi, aërem condenſatum eſſe fontium cauſam, eſſe vapores aqueos a calore ignium ſubterraneorum reſolutos & per poros terræ elevatos, atque demum frigore torpeſcentes, ſicque in aquam iterum converſos &c. Et dum ex mari per anfractus terræ aquam deductam & collectam præſupponunt, uſque dum a calore in vapores reſolvatur, dulcedinem huic deſtillationi quaſi adſcribunt, mediante qua partes ſalinæ in poris terræ deponerentur, atque remanerent, ex quarum collectione & concretione ſal foſſile, ſalinas &c. deducunt. Quæ a R. des Cartes P. P. IV. p. 122. egregie ficta atque picta apparent.

§. II. Ve-

§. II. Verum judicet, qui volet, ſtatuat, qui poteſt. Cur ego ab illis diſſentiam, cauſæ mihi bene multæ ſuppetunt, quæ me hortantur ac movent, ut illa in aquam, quod ajunt, mittam, & Bartholini veſtigia premam, qui faciliorem & commodiorem viam demonſtravit, & ratione & ſenſibus magis conſentaneam experimentisque firmatam, ut non neceſſe habeamus circuitione hac uti, & longius petere argumentum. Explicaboque illud, ne ratio deſit aſſerto, nec vires rationi: Scilicet non negandum eſt, quod jam lateant latices concreati hinc inde, & hydrophylacia in terræ viſceribus, etiam in altiſſimis ſæpe montibus ut: habentur in ipſis vicinis montibus Riphæis binæ iſtæ piſcinæ vel potius lacus, quæ aquæ ſubterraneæ & per canales ſuos fluunt, refluuntque; Conſtat hoc ex multis Autorum obſervationibus & relationibus, ſciunt & hoc metallifoſſores & foſſores puteorum &c. qui fodiendo fere ubique terrarum vel ſpatio ſaltem ſex ulnarum perfoſſo, aquas ad minimum terram humidam offendunt. Largiamur Ariſtoteli, aliquam ex vaporibus ſubterraneis aquam generari poſſe, fluuntque & fluant multi fontes & flumina ex Oceano & mari per preſſionem, per gravitatem, perque fluxum refluxumque ejus non tantum vicinis ei in locis, ſed & interdum ſatis remotis; (quamvis compertum ſit, loca mari proxima fontibus fere deſtitui.) Quis tamen temere credat, fontem thermarum noſtrarum & vi-

 cinorum

cinorum fluviorum Boberæ atque Zakæ in Sileſia e mari excurrere? Minime igitur exiſtimandum eſt, hanc vel illam cauſam ſolam ſufficere ad conſtituendos tantorum & omnium & ſemper & ubique fluminum perennes fontes atque illorum originem. Taceam, a Staticæ & Naturæ legibus valde alienum eſſe, aquas ex mari tam longe lateque penetrare, & ſubterranei ignis ope per compactam terræ compagem deſtillari; aqua enim vix ac ne vix quidem in tantam altitudinem poteſt aſcendere; nam montes ad adeo altum faſtigium ſupra ſuperficiem maris, cujus computum Clariſſ. Scheuchzerus iniit, aſcendunt. Quod dentur hujus rei plures cauſæ, exponit multus in hoc argumento, nec indiligens cenſor J. Voſſius de Nili & aliorum flum. orig. c. 5.

§. III. Perinde pro vero accipio, quod maximum non modo incrementum augmentumque ſine dubio a pluvialibus aquis nive liqueſcente, grandine, pruina, rore vaporibusque quotidie ingenti copia ex mari aliisque ſtagnis & fluminibus evectis, maxime hæ aquæ ſubterraneæ ſuſcipiant, quæ per poroſam, arenoſam telluris ſubſtantiam per lacunas, hiatus, rupium rimas commiſſurasque penetrant, uſque dum loca lutoſa, argilloſa & ſaxea, quorum ingentia ſtrata ſub terra & frequentius ad montium apices dantur, de quibus Kircherus in Mundo ſubterraneo teſtatur, offendunt, quæ ita ſunt comparata, ut tabularum ad inſtar ſuper tabulas

poſita

poſita ſint, eum propemodum in modum, quo flumina inundantia diverſis temporibus loca demiſſa variis materiis replent, quæ quoad figuram, magnitudinem, extenſionem, ductus varia ſunt, quibus in ſtratis fundamentum generationis fontium conſiſtit, ubi in pelvi velut colliguntur aquæ, & cum ſæpius hoc fiat, alveos ſibi formant & poſtea ſubinde aliarum affluxu auctæ & ex plenis receptaculis ſuis qua data porta, per occultos meatus perque certos canales ex terræ gremio aut ex his ſtratis effluunt, atque ſurſum adſcendunt ac proſiliunt. Nec abſonum hoc conſideranti videtur: fontes reperiri maxime in locis humilioribus, vallibus, montium radicibus, & omnia fere grandiora flumina ex perennibus montium altiſſimorum & vaſtorum jugeribus provenire, & quo longior, quo magis continuus montium tractus; quo montes altiores, eo copioſiores, diuturniores & in altum magis proſilientes, limpidiores quoque, puriores & ſalubriores (quoniam altius feruntur, ubi impuritates ſeparantur) dari fontes; In campis vero patentibus flumina omnino pauca ac fontes fluere. Conveniens, nec inelegans Regis Prophetæ Davidis lectio eſt, Pſ. CIV, 10. Tu ſcaturire facis fontes in convallibus, ut inter montes fluant &c. Ob quam ſolam cauſam ad fontes nempe conſtituendos, juxta bene multos alios uſus montes perquam neceſſarios pariter ac utiles eſſe cenſeo, ac ideo etiam Dei Omnipotentis & Sapientiſſimi rerum Condito-

 ris

ris opera ejusque providentiam admiror ac veneror. Neque impoſſibile æſtumanti apparet, tam vaſtum jugerum montium ſpatium & tantam copiam aquarum pluvialium capere & in ſinu colligere poſſe, ac guttas pluviales vel in exiguo temporis v. gr. unius ſaltem horæ ſpatio, magnam aquarum copiam conferre; cujus rei calculum congeſtum legere potes in Happelii Mundo Mirabili P. I. Lib. II. Cap. V. Si & ulterius perpendimus, res evadet certior, in illis nempe montium cacuminibus, ubi aër ſemper frigidior exiſtit, nubes & vapores, concentrans, condenſanſque per continua & integra illorum dorſa frequentes dari vapores, unde quotidie fere obſervantur nebulæ & ſpiſſæ nubes pluviam continuo ſtillantes, licet in vallibus ſerena tempeſtas exiſtat, vel in convallibus quoque illorum, qui nubes excedunt, quod de Olympo, Acho, Tenariffa, Pericaca (monte Peruviano,) monte Veneris in agro Patavino, Apennino &c. dicitur, quorum ad cacumina, neque ventus, neque pluviæ unquam pertingunt, quoniam atmoſphæræ humidiores exhalationes adſcendere uſque ad horum apicem vix poſſunt. Immo quandoque ſerena ſatis tempeſtate ex improviſo imbres ingentes inibi cadunt; quod in vicinis noſtris montibus Riphæis ordinario fere experiuntur ibi degentes, & ſpectri illius noti, vel ficti verius ludibrio, vulgo Rupicinæ (Riebenzahl) adſcribunt creduli.

§. IV.

§. IV. Dictis facit fidem Halley, qui in montibus S. Helenæ Inſulæ tantam condenſationem vaporum etiam ſerena tempeſtate expertus eſt, ut intra XV. minuta vitra guttis ita madefierent, ut eſſent abſtergenda, & charta tam brevi tempore ita inficeretur rore, ut atramentum humore dilueret. Quantum decrementum per dies ſingulos fluvii experiantur aëre ſicciore exiſtente, quantumque e contrario creſcant pluvia per paucos ſaltem dies durante, vel nive liqueſcente, nemo non novit. Hinc in deſertis Arabiæ, aliisve locis calidioribus, ubi raro pluit, rariſſimi quoque ſunt fontes, & perpauci amnes, vel plerumque mox deficiunt & qui fluunt, ex longe diſtantibus locis deferuntur. Quin immo obſervamus, quod iſta flumina, quorum præcipua primordia ex altiſſimis & vaſtiſſimis montium jugeribus devolvuntur, non adeo facile exſiccentur. Sic Nilus Ægyptum, Niger Nigritiam inundat exiſtente maximo ſolis calore, quia nimirum in Abyſſina, unde fluunt, ex montibus forte Lunæ & Thala tunc temporis imbres cadunt copioſiſſimi per longum temporis intervallum, & nives liqueſcunt. V. P. du Vall. Geogr, G. P. I. p. 189. Pariter Menam fluvius regnum Siam rigat, quod accidit vernali tempore, quando per tres integros menſes pluit, vid. Mandelsloh. Itinerar. P. III. p. 184. Jeniſcea & Divina Moſcoviæ fluvii Martio & Aprili ex liquefacta nive & pluviis adeo augentur, ut ille regionem LXX. mil-

 liar,

liar. quam ad latitudinem excurrit, riget. Vid. Talanders hiſtoriſche Reiſen B. II. p. 7. Hinc modo laudatus Halley fluvii alicujus magnitudinem aquarumque, quas exonerat, quantitatem proportione reſpondere longitudini atque altitudini jugerum, unde ejus ſcaturigines exſurgunt, metitur. Qui fit, quod thermæ piperinæ in Rhætia magno ſtrepitu aquarum erumpant quotannis circa initium Maji, & deſinant fluere circa medium Septembris? Non eſt, cur dubitemus, cauſam hujus fluxus eſſe nives tunc temporis in altiſſimis montibus liqueſcentes. Similiter fons Tophanus, dictus Ananiæ, in Campania hyeme ſiccatur, ineunte Vere vero & per totam æſtatem aquis abundat. In Valleſia reperiuntur fontes quoque tales & in Hiſpania & Scotia. Rhodanus fluvius & lacus Lemanus æſtate ſemper majores ſunt, quam hyeme. Et ſi (quod curſim ſaltem addo) in regionibus calidioribus rariores ſunt pluviæ, copioſiores tamen accidunt rores tanquam pluviarum vicarii; (hinc etiam apud nos videmus, quod quando mane ros non decidit, eadem die pluat) quare a Plinio H. N. l. 2. c. 62. roſcidæ æſtate noctes Africæ memorantur. Addendum & hoc eſt, quod fluminum fontes parvis & diverſis rivulis ex diverſis & diſſitis ſæpe locis exorientibus primum erumpant, uſque dum in itinere plures rivi illis accedant & molem aquarum magisque augeant, & omnes in progreſſu majores fiant. Nec eſt, cur S. Scripturæ locus

Eccleſ.

Eccleſ. I, 7. ubi dicitur, quòd omnia flumina ex mari fluant & iterum refluant in illud, ab hac ſententia nos deducat, cum facile conciliari poſſit, ſtatim quoque comparet indicium, quod vapores ex mari & deinceps fluminibus adſcendentes, per ventos forte in longinquum propulſi, fluminum futurorum incrementa ſint & rudimenta, quæ omnia iterum tandem ſe in mare exonerant. Ut quis æſtimare poſſit, quanta vis vaporum exinde toto die adſcendat, demonſtratum reperies in D. Clerici Phyſ. T. III. L. II. c. 8. p. 189. Nam præter mare & fluvios vapores quoque ex terra humida aliisque corporibus elevantur, quod obſervare licet die calidiori & aëre quieto exiſtente, ex terra humida tantam vaporum copiam adſcendere, ut craſſæ exinde naſcantur nebulæ. Exacte huc quadrat illud Hermetis: Quod eſt ſuperius, ſimile eſt ei, quod eſt inferius. Quæ res adeo manifeſta eſt, ut exiſtimem, non ulterioris egere probationis; Hinc ſtatim a principió mundi vapores e terra adſcendiſſe, & ejusdem totam ſuperficiem irrigaſſe, in Geneſi legimus, & nubem de mari adſcendiſſe & largiſſimos fudiſſe imbres. Flumina cæterum lacus, deinceps alios fontes & rivos, dum intus ab iis emanant, concedunt, & hi rivuli collecti aliud iterum flumen &c. hinc videre eſt circa grandiora flumina copioſiores fontes, rivulos, thermas, acidulas ſcaturire: quamobrem reperies fontes, qui pro illorum incremento aut decremento

mento decreſcunt aut augentur. Rurſum multi dantur lacus & flumina, quæ per cryptas ſubterraneas ſe abſcondunt, & longe diſſito demum terrarum ſpatio iterum proveniunt, interdum longe minora, indicio in itinere ſub terra rivos aliorſum mittere, quo nomine noti ſunt fluvii, Rhenus, Albis, Tigris, Alpheus in Achaja, Anas in Hiſpania, (hodie Guadiana,) Lycius in Aſia, Timavus in Iſtria, quidam in Carniola rivi & lacus vid. Valvaſſor. Ehre des Hertzogthums Crayns T. I. p. 161. ſq. & p. 541. Exinde ſi revocare animum ad præcedentium memoriam libet, ratio cauſaque repeti poteſt, cur fluvii interdum, ſi aquis præter modum abundant, annonæ caritatem præſagiant, deficiente nimirum deinceps humiditate in poris terræ, quod inprimis notatur de Lucalibus aquis in agro Senenſi, Sancti Reguli fonte ad Pientiam, lacu Vadimonis in Italia. De alio fonte Candiæ idem accepimus. Adeo hæc vera ſunt, ut jam exiſtimem fontes noſtros ortum ſuum trahere non ex Oceano, (quoniam hæc petitio nimis eſſet diſſita) ſed ex vicino fluvio Zaka, vel ex montibus vicinis.

§. V. Quando igitur hæ aquæ ſubterraneæ per mineras, vel juxta illas decurrunt, & variæ partes illarum ſolutæ illis vel ſolidæ vel fluidæ vel ſub vaporis ſpecie pro varia partium minerarum indole atque conditione, copia, mixtura varie componuntur, miſcentur, varias con-

ſtituunt

ſtituunt aquas minerales medicatas, fontes ſoterios acidulas, & thermas, quoque citius ex terra mixtæ & calefactæ &c. effluant; eo calidiores, eoque vegetæ magis deprehenduntur. Memorandus inter exempla hujus rei Hymera Siciliæ fluvius, qui poſtquam egreſſus aquarum facit divortium, ea pars, quæ vergit ad Ætnam, ob purum ſolum, gratam dulcedinem, altera vero, quæ falſas præterfluit fodinas, ingratam ſalſedinem refert. Pariter Hyparis fluvius in Ponto per multa milliaria a fonte ſuo dulciſſimus eſt; in tranſitu vero fontem quendam recipit, ex quo per multa iterum milliaria amarulentus fluit.

§. VI. Rurſus ipſæ hæ aquæ, de mineris aliis illarumque exhalationibus minus laudabilibus participantes varia nocumenta, morbos afferunt; ut annotatum eſt: aquas, quæ per plumbeos canales excurrunt, dyſenteriam, tremores artuum & pallidum corporis habitum efficere; Multæ ejusmodi in Æthiopia inveniuntur aquæ, in Alpibus, & quibusdam Italiæ locis circa Ligerium, Duriam & Padum fluvios, in Inſula Chio, Suſis Perſar. Inſulis fortunatis. Alias recenſent Vitruvius, Seneca, Plinius &c. In Trœcenis Vitruvio teſte potæ pedibus vitium contrahunt. Plura collegit Agricola L. II. p. 544. In vicinia circa Schmidebergam & pago Hermans-Seiffen plurimi ſcaturiunt fontes, quorum aquæ potæ ſtrumas procreant; Fontes hi limpidi conſpiciuntur, ſaporis & odoris exper-

tes, aquæ decoctæ, vel evaporatæ limum flaveſcentem relinquunt in fundo, cum reſiduo pingui ſubnigricante diſtincto, acrem referente ſaporem.

§. VII. Dari vero exhalationes minerales aëreas metallarii ſciunt, quæ non raro adeo ſunt fortes, ut arbores, herbas &c. afficiant, atque comburant; eapropter & vulgus loca, in quibus frutices, arbores & gramina non creſcunt, vel arida & exuſta & marcida quaſi conſpiciuntur, metalla intus continere nec ſine ratione affirmat. Quin etiam referente Bechero in Phyſ. ſubterran. p. 71. ejusmodi exhalationes ad aliquot milliaria nares hominum petunt. Porro in ipſo mari obſervamus ejusmodi exhalationes oleoſas, pingues & ſulphureas, cum variæ coagulationes ibi reperiantur, quales ſunt: ſuccinum, ambra &c. Quin immo multi reperiuntur, qui virtutes lignorum, florum, herbarum, fruticum exhalationibus mineralium adſcribunt.

§. VIII. Ab aqua ad ignem, ne aquam (ut ajunt) perdamus. A calore thermæ dicuntur, ac nil niſi calidum fovent, ſpirantque. Unde vero calor illarum veniat, hoc opus, hic labor eſt, qui Eruditorum omni tempore torſit torquetque adhuc ingenia. Et ſane calor iſte perennis iſque in quibusdam thermis maximus omnibus illum intuentibus poteſt eſſe mirabilis. Fateor equidem, maxime Ciceronis effati memor: Multa eſſe, quæ nos fallunt, probabilitate

te magna, quanto ſubterraneorum, utpote abditorum fiendi modus abſtruſus & obſcurus, tanto difficilem aditum in naturæ laboratorium, tantoque difficiliorem ejusdem cenſuram eſſe. Et quis eſt adeo oculatiſſimus Argos, qui in hanc officinam perſpiciat? Quis quæſo lapidum, quis metallorum &c. geneſin vel ad oculum vidit, vel evidenter expoſuit? Attamen ſi experientia & principia mechanico-phyſica & chymica in auxilium vocentur, non dubito, quin afferri poſſit vel adeo probabilis conjecturæ argumentum, quod quemvis facile conſentientem promittat. Mitto itaque baratrum Platonicum, ex quo, tanquam ex centro terræ inibi perpetuo hoſpitantes ignes per meatus terræ apertos continuo ſpargi & aquas has calefieri, quidam ſomniant: Nondum enim nobis ſatis illud probatum, ſtabilitum atque explicatum, cur tam pauci tantum fontes calidi profluant, &c. dederunt. Mitto Ariſtotelis ſententiam lavacra calida a ſulphure admixto calefieri, cum multæ thermæ omni ſulphure deſtituantur. Mitto flatus, ſpiritus calorificos, vapores, unde calorem terræ proprium cum Mileo & de Dontis Jul. Alexandr. Leon. de Capua & Horſtio derivant aliqui, & aquam calefieri exinde volunt. Mitto ventos, quos per terræ meatus patulos intus penetrantes, ibidemque vapores calidos in centrum quaſi ad inſtar vaporum in nubibus colligentes, & tandem fulgura & tonitrua producentes, aquas fervidas efficientes ſibi alii fingunt.

gunt. Sed unde illi vapores jamdum calidi, vel iſta calorifica virtus in terris? Annon calor illorum aliam adhuc cauſam præexiſtentem requirat? Unde dein calor ventis abſentibus & finitis? & quis ſibi facile concipiat, quomodo calentes ex profundiſſimis terræ abyſſis vapores divagantes iterum in uno quaſi puncto coire poſſent? Poſſibile an ſit vapores per frigidas terras vagantes calorem tantum diuque retinere? Mitto & aquarum velocem curſum, & illarum ex alto deſcenſum, quem aliqui allegant motu ſuo aquas calefacientem, ſicuti aliæ res motu ſolo calefieri aſſolent. Sciant motu quidem illa calefieri, quæ ſulphur ſecum vehunt; illud vero ubique in aqua non dari conſtat: Neque argumentum ab incaleſcentia maris ventis biduo vel triduo agitati omni exceptione majus eſt, alias & flumina, quæ vel ociori præſertim feruntur curſu, uti Tigris, vel ubi magno aquarum ſtrepitu cadunt, vel illiduntur, & aquæ in machinis hydraulicis varie exagitatæ, commotæ & ex alto deſcendentes incaleſcerent. A vero quoque aberrare videntur illi, qui calorem ab antiperiſtaſi quodam a frigore facta deducunt; hoc enim ſi eſſet, ubique etiam terrarum ferventes ex parte terræ corticali ſcaturire deberent aquæ. Multo minus illorum argumenta philoſophica ſunt, qui radiis ſolaribus per terrarum poros penetratis, ac in profundo roboratis, fortiusque calefactis fervorem thermarum adſcribunt: Quomodo hi in tam remota

& dura

& dura ſæpe ac ſaxoſa loca atque profunda aquæ penetralia penetrare poſſent, cum conſtet ad duos ſaltem paſſus ſolem pertingere? Quomodo æqualem & conſtantem hyeme & æſtate, nocte dieque, ſemper calorem efficeret? & cur non etiam calor ſolis ubique interdiu præſens alios & omnes fontes atque rivos calefaceret? Idem judicium eſto de illa opinione ac ſi fulmen calefaceret aquas. Philoſophos Stoicos, Zenonem, Cleantem, Chryſippum &c. inſitum aquarum calorem volentes ſecutus forte eſt Paracelſus opinatus, & aquas calidas a Deo in creatione mundi ſtatim & frigidas conditas ſegregatasque denuo eſſe. Fabula ſtatim ſe prodit hoc indicio, quod iterum refrigeſcant, quod vero minus fieret, ſi calor iis concreatus eſſet, ſed & indefeſſo Heinrici Rochæ Autoris Galli labore refellitur, qui deprehendit, aquam frigidam demum calefieri. vid. ejus Scrut. therm.

§. IX. Majorem paulo ſpeciem præ ſe fert ex Chymicorum ſchola deſumpta ſententia, qua calorem ex efferveſcentia acidi & alcali calcis vivæ, vel ſimilis materiæ & aquæ invicem coëuntis eſſe aſſeritur, hinc præſupponunt in terra latentem calcem, quam aqua frigida accedens accendit &c. Verum enimvero minime reſpondet opinioni calculus; quare hæc ex Oraculo Apollinis Pythii tibi edita haud putes. Unde tanta ſpirituum copia & unde æqualis ſemper & immediatus illorum concurſus ad exci-

tandum

tandum uniformem caloris gradum & per tot annorum ſecula durabilem? Cur non etiam ſal tertium ſemper ſupereſt? Et licet exiſtant montes, quibus copioſi lapides calcarei inſunt, ignem tamen præexiſtentem & exſtinctum, ſibi fingere neceſſe eſt. Accedit & hoc, quod ſi aquæ hæ ex lapidibus calcareis uſtis calorem acquirerent, iſti quoque diſrumperentur magno impetu, ut calx viva aſſolet; atque ita neceſſario integri montes & ſpatia terrarum brevi corruerent, ſemelque facta exuſtione nullum plane amplius ignem conciperent, quod vero cum diuturnitate thermarum pugnat.

§. X. Ecquis non videt, omnes hos atque alios de calida hac materia frigide nimis ſenſiſſe atque ſcripſiſſe? Si itaque negotium hoc, ſicut par eſt, momentis ponderamus, res ita confici poteſt, ut ſtatuamus: Calorem (qui ignis diffuſus eſt) thermarum ab ipſo calore & igne ſubterraneo eſſe, (quæ quidem hypotheſis antiquiſſima eſt, verum multi minus recte eam intelligunt, minus recte explicant atque applicant) non equidem ſemper igne luculento pabulo indigente, cum licet in fodinis venæ metallicæ calidæ inveniantur, nullus tamen ejusmodi ignis videatur, ſed qualis ille ſit, ex ſequentibus patebit, quare ad rem: Scilicet præſuppono iterum iterumque ignem ſubterraneum. Quod vero calor & ignis in terræ viſceribus evenire poſſit, docent montes ignivomi, campi flagrantes, motus immanes, tonitrua ſub-

erranea, horrenda flammarum fulgura, corruſcationes igneæ, incendia &c. Ejusmodi loca, ubi ignes ſubterranei exarſerunt, aut ardent, non ſolummodo aduſta videntur, ſed & teſtaceæ terræ exuſtæ & calcinatæ effodiuntur. Terræ quoque ejusmodi locis & circumjectis calidæ obſervantur, nam v. g. conſtat, quod Carlsbadii in Bohemia, ubi nimirum thermæ calidiſſimæ facile omnium reperiuntur, propter calorem ſubterraneum non poſſint fodi cellæ, & quod nix tempore hyemali mox diffluat, vel ſaltem non diu perſiſtat. Præterea & calorem ſubterraneum in variis fodinis & locis ſubterraneis experimur, ut non procul ab oppido Schwarzenberga, aliisque in locis in Miſnia noſtra; in Bohemia circa pagum Altſattel; in Hungaria, quæ pene tota præſertim inferior ardet ſubterraneo igne, nam ſi prope Danubium & Dravum ſcrobes effodiuntur, balnea & ſudatoria ex tempore quaſi poſſunt parari. Confer. Conringius in Theatr. rer. publ. Ex Beguino, Edm. Broun, J. B. Morino, de aliis paſſim regionibus ex Galeno, Agricola, Bottono, Solenandro, Lohneiſio &c. idem ſcimus. Imprimis hoc nomine memorabiles ſunt cellæ, ſudatoriæ dictæ D. Germani prope Anianum lacum.

§. XI. Phyſica docet: Varia eſſe ignis genera, aliumque eſſe lucidum, & non calidum, v. g. qui in vermiculis S. Joh. guttulis aquæ marinæ colliſis, ligno putrido &c. conſpicitur, alium calidum & non lucidum e. g. in fœno madido,

dido, ſimo, frumento aqua macerato & in acervum collocato, in corio per alutarios tractato, in fermentationibus quibusdam &c. alium calidum & lucidum ſimul. Docet eadem, (1) ignem nihil aliud eſſe, quam motum tertii elementi ætherei particularum in corporibus ſolum mixtis ſulphureis, ſalinis, reſinoſis & celerrimum quidem a centro accenſorum ad peripheriam, adeoque aërem cum Rege Alphonſo in Clave Sapientiæ ignem craſſum dicere convenire. Ubicunque enim flamma vel calefactio ſolum eſt; ibi ſemper motus videtur & tactu ſentitur; quo motu omnia corpora penetrat; impedito vero ſtatim ignis exſtinguitur. Unde flammam tantum concipiunt & conſervant ſulphurea, i. e. quibus ſulphur minus diſperſum & occultatum eſt, reſinæ, bitumen, olea, pinguedines & ſimilia. Ad hæc omnia, quæcunque motum ejusmodi ætheris in corporibus ſulphureis excitare & continuare ſufficiunt, cauſam ignis conſtituunt: Quoque liberior & citatior aëris motus eſt; eoque commodior ad ignem accendendum & propagandum. (2) Corporibus pinguibus ſal aſſociatum pabulum ignis efficacius & durabilius conſtituere; oleum enim, cui ſal inſperſum, duplo diutius flammam alit. (3) Non quælibet corpora, ſed duriora vehementer attrita & colliſa ſcintillas effundere. Horum enim ſtamina propter duritiem & rigiditatem attritioni non facile cedunt, ſed potius reſiſtunt, reſiſtendo vero eo magis contremi-

ſcunt,

ſcunt, quo ipſo ſimul æther incluſus fortiter colliditur, & in motum ejusmodi perniciſſimum redigitur. Neque omnis motus localis calorem atque ignem excitat, ſed vehementiſſimus tantum atque varius, neque ſcintillulæ colliſione e corporibus exilientes ab illo motu producuntur, ſed latentes ſaltem educuntur atque eliciuntur: (4) Ipſum deinceps ignem ſemel in corporibus ſalinis & ſulphureis excitatum, in anguſtiis incluſum, agitatum, colliſum novum ignem in corporibus ejusmodi aliis circumſtantibus proximis ſuſcitare, a ſola tritura, frictione e. g. ligna duriora & metalla incaleſcere, vel plane accendi. (5) Ferrum imprimis eſſe metallum valde ſulphureum, adeoque præ omnibus aliis ad ignem concipiendum aptum; quare & in fuſione continuo ſcintillulæ proſiliunt. Idem fit, ſi limat. martis ſubtiliſſime pulveriſata flammæ candelæ inſpergitur. Inde evenit, ut circuli ferrei igniti anguſtiores fiant & baculi ferrei craſſiores, quam antea erant, cum impetuoſus ille ætheris motus in igne ſtamina illa licet duriſſima extendat. (6) Motu iſto diutius continuato & aucto, flammam tandem erumpere, ex quo haud obſcure colligitur, quod calor & flamma gradu tantum a ſe differant, ita quidem, ut calor ſine flamma, flamma autem ſine calore non eſſe queat. (7) Aquam igni affuſam, niſi ſit major illius copia, non poſſe illam reſtringuere, ſed proportionata in quantitate potius vehementiam ignis augere & impedire,

ne citius ignis pereat; quod videmus, quando fabri ferrarii prunas candentes aqua inſpergunt, imprimis ſi copioſiores adfuerint partes ſulphureæ, oleoſæ, ſimili modo naphthæ, camphoræ, bitumini &c. aquæ exigua quantitate affuſa videtur ardor augeri. In pyrotechnia parant artifices maſſam, quam materiam alam vocant, ex nitro, antimonio, ſulphure pauxillo & carbonibus &c. quæ accenſa difficulter aqua exſtingui poteſt, potius illa affuſa magis incendium augetur, diutiusque durat. Quin etiam legimus, regnante Conſtant. Imper. R. Callinicum Mathem. ignem inveniſſe, ne quidem aqua niſi ſolo aceto extinguibilem.

§. XII. Quid obſtat, exinde inferre; Calorem & ignem quoque ſubterraneum ex mineris ſulphureis & martialibus eſſe? Scilicet mineras, marcaſitas ejusmodi ſulphur ſolo odore ſaltem perceptibile & ferrum (contritæ enim & uſtæ ejus particulæ magnetem accedunt) continentes, calidas, ferventes atque fumantes reperiri in illis locis, qui calent, vel ignem condunt, non modo Scriptores teſtantur; ſed & quivis conſpiciat, licet. Rem ſequens probat experimentum: Si ſumitur ſulphuris vivi pulveriſati, limat. mart. anat. portio, & hæc invicem bene miſcentur & affunditur aqua, ut conſiſtentiam pultis adipiſcatur, maſſa, paucis elapſis horis in ſpumam attollitur, ebullit, incaleſcit, imprimis aëri libero expoſita, atque demum manifeſtam

nifeſtam flammam cum fumo ſulphureo emittit. Ad hoc videmus, marcaſitas & glebas ſulphureas, ex quibus vitriolum conficitur, aëri humido pluvioſo expoſitas, brevi tempore æſtum intenſum concipere. Idem fit, quando ex marcaſitis ſulphureis ſulphur fuerit ſublimatum, caput mortuum pluvioſo aëri expoſitum eſt. Ad hoc obſervamus in illis locis, ubi alumen præparatur, quod mineræ illæ effoſſæ, in acervos congeſtæ pluviis humefactæ vehementer incaleſcant, fumum & non raro luculentam flammam emittant.

§. XIII. Ex his itaque fontibus rivum quoque noſtrum ducere licet. Non equidem ſatis cavet veritati Le Mery, qui caſu primum hoc experimentum invenit, dum acido ſulphuris aquis ſoluto terras pererrante & obvias mineras ſulphureas, bituminoſas, ferreas aggredienti ignem & calorem ſubterraneum adſcribit, quia diſcrimen intercedit inter ſulphur accenſum & integrum, interque ferrum ipſum confectum & ferrum in vena ſua adhuc contentum. Nam notum eſt, ſulphur acidum non niſi igne accenſum largiri, & ferrum quidem jam confectum ſpiritibus acidis quidem incaleſcere, nequaquam vero illud in venis ſuis adhuc latens. Quamobrem in hac ſententia, præeunte Excellentiſſimo D. D. Bergero in Tract. de Therm. Carol. mihi etiam omnis ſtat opinio: quod, quando in terræ viſceribus aqua imprimis ſalina ſpiritu ſubterraneo acidulo turgida, ſicque

 prin-

principio activo armata ſcaturiens ad mineras, marcaſitas, ſulphur & ferrum continentes & ipſa natura ſua vaporoſas deferatur, harum poros ingreſſa, laxet nexum & compagem ſulphuris & martis, atque inter ſe concitet atque impellat, qua ſoluta & libera deinceps actione & reactione ſulphuris in ferrum & motu inteſtino magis magisque collidantur, rareſcant, ferveant, vapores ſulphureos, calidos, copioſos emittant. Quibus ſubinde ab exiguo etiam principio oriundis auctis, in ſpatio minus libero coercitis & inter ſe mutuo iterum alliſis, attritis, magis adhuc hæ exhalationes exardeſcunt, magisque reliquas partes, imprimis quæ ſupra incumbunt minerarum incitant, compellunt, concutiunt atque motus hi augentur, (ut foſſores metallarii teſtantur, quod vapores, qui ſine dubio ex marcaſitis egrediuntur, multoties ſponte inflammentur) compages illarum ſolvitur ac deſtruitur, ſalinæque ſpirituoſæ eliciuntur, uſque tandem totæ in aquis diffluant, quo demum tantus calor & per ingens terræ ſpatium diſſipatus, immo ſæpe flamma exoritur, ſi juſtum ſpatium, juſtoque fortior aëris motus conceditur, ut experimur fœnum quoque madidum repoſitum plane in flammam quandoque abire. Etenim ignis ſemper deſinit in verticem mucronatum, ſicque ſuperna petens rarefacit; terminatur tamen vis ignis paulo infra ſummitatem, alias emergeret, ut in ardentibus montibus, habetque terram & ſaxa non raro denſiſſima velut

oper-

perculum, quod non penetrat conus ignis jam
elut in ſummo attenuatus nimium ac imbecillis
erra graviori & ſolidiori opprimente; ubi au-
em, ac ſi quantulum ſit, quoddam ſpiraculum
aſcitur ſublime, rapit ſecum multum teneræ
ubſtantiæ, quod in Ætna aliisque ignivomis
nontibus apparet. Ex his porro infero, quod
is effluviis ex mineris exhalantibus aqua reli-
qua præterfluens denuo imprægnetur atque ca-
efiat, & ignis deinceps ſemel genitus, cum ve-
ociſſime moveatur, (hinc in conflagratione
enſibiles gyri ſe mutuo turbantes & interferi-
ntes conſpiciuntur,) pluraque corpora vicina
alino-ſulphurea ſecum rapiat & accendat: Ut
o magis hæc credam, me movet, præter ad-
ucta, obſervatio Hauptmanni in deſcript.
Therm. Wolkenſtein. p. 220. qua memorat,
quod illæ thermæ, quæ non adeo ex profundo
caturiunt, tempeſtate pluvioſa exiſtente, magis
aleant, & quod circumjecta terra & colles &
nontes fument, (quod & alias aliis quoque in
ocis experimur) & caleſiant.

§. XIV. Idcirco in plurimis thermis ſulphur
uxta vitriolum & martem manifeſte reperitur;
Campi Vulcani dicti in Italia, Puteolos inter &
Neapolim, intus & extra aſſiduo fervore crepi-
ant & vivo ſulphure fumant, intercorruſcant
quæ ſalientes & fervidæ, additque Solenander,
de Cal. font. med. cauſ. c. 9. quod quidquid in
foro Vulcani in crateribus adhæret, ſi multa il-

lud ſolvatur aqua, eandem ſulphure, vitriolo & alumine imbuat. Simile videtur, in Volaterrano ad montem Cerberum, in cujus balneis ſulphur ebullit, & in marginibus lacunæ paſſim reperitur. De multis aliis aquis, quas impræ-gnat ſulphur, vel volatile, vel crudum, vid. Becher, Phyſ. ſubterr. p. 701. Ad hæc Hauptm. de therm. Wolkenſt. modo laudatus ſcribit: Se deprehendiſſe in illis aquam limpidam, ſimplicem prima facie ex petra deſtillantem, igne in ſulphuream mutatam. Quæ eleganter certe geneſin thermarum nobis ante oculos ponunt non minus, quam ſequentia. Nimirum in agro Patavino ad balnea S. Bartholomæi in fonte aliquo, in quem aqua manifeſte frigida ingreditur, & paulo poſtea ex ſubdito naturali calore ferveſcit; immo in tota valle aqua, limus, arena, ſilices ardent. In hunc cenſum venit purgatorium dictum in Hungaria. Immo quod curioſum, in ipſo mari alicubi & mediis ipſius fluctibus viſa ſunt aliquando incendia. In ſinu Bajano & inſulis Æoliis, terra & undæ maris alliſæ ſubinde fervent, fumos non raro & ignes emittunt, motus & ſonitus edunt inſolitos. Materia, quæ circa crateres colligitur, ſi aqua diluitur, ſulphur, alumen & vitriolum largitur, & ſi pluviæ cadunt, puteos, & torrentes iiſdem inficiunt. Plinius L. II. c. 107. & c. 106. refert, Thraſimenum lacum arſiſſe totum, & inter campos Babyloniæ flagraſſe piſcinam. Mare incendium quoque paſſum eſſe adducit Liv. L. XXXIII.

L. VI.

L. VI. Autor eſt Strabo vid. Tranſ. Angl. phil. 26. in Cycladibus ex mari exiviſſe flammas per dies IV. tantas, ut ipſum ferveret. Hic commemorandus fons ſaliens, qui conſpicitur prope urbem Gratianopolitanam, ejiciens ſimul cum aqua ignem, & ſi lingna injiciuntur, comburuntur, ac ille in Palat. Cracov. inflammabilis, aliusque in Anglia talis. Plura vid. apud Plin. l. c. lib. II. c. 106. & 103. Agricol. de nat. quæ effl. ex terra c. 22. &c. Quamobrem in Italia præſertim, ubi ſulphurea corpora ardent in terra, copioſæ thermæ inveniuntur. Siquidem L. Gryllus ſcribit in Orat. de peregr. Med. quod in agro Senenſi ſupra XV. ſcaturigines hinc inde habeantur. Quid multa? Clariſſime hoc declarat Rocha p. 5. in Scrut. therm. hic enim effodiendo usque ad thermarum pervenit principium, ubi deprehendit ſcaturientem ex terra aquam frigidam guſtui inſipidam, imbibentem deinceps ſal quoddam minerale, quæ aqua poſtmodum, ubi attigerit marcaſitam ſulphuream, mox intenſam ebullitionem, ſpumam ac intenſum æſtum concepit.

§. XV. Prout igitur major aut minor ſit terens motus, & prout calor conceptus longius ab ipſis venis, canalibus, fontibus diſtat, aut materiæ ſulphureæ, martialis, vaporoſæ major aut minor copia adeſt, quo magis fervet, vel ſenſim tardeque, vel repente & ſubito agitantur, partes minus aptæ ad talem æſtum concipiendum magis minusque commiſcentur; quo ma-

jori in copia exſpirationes aquas replent, thermæ intenſius aut remiſſius quoque calent, unde in eodem ſæpe tractu, ut in thermis Carolinis, variæ reperiuntur hinc inde ſcaturigines, circa illum primarium & furentem dictum, calore a ſe invicem differentes. Manifeſtum id in Siculis balneis conſpicitur, uti teſtes oculati referunt: quæ venæ aquarum emanant propius Ætnam verſus calidiores, quo remotius, tepidæ ſunt. Quin etiam notum eſt, in nonnullis thermis ignem adeo eſſe vicinum ſcaturigini, ſi agantur cuniculi, ut una cum aquis flammæ erumpant. In præſens dicendum eſt, quod quo calidiores thermæ, eo copioſiorem & firmiorem ſecum vehant atque deponant ochram; quo tepidiores, eo pauciorem. Exempli loco ſint thermæ Carolinæ, quæ intenſiſſime calent, magnam copiam ochræ deponunt non tantum in canalibus, quos percurrunt, ſed & res alias circumpoſitas illa afflant atque afficiunt. Noſtræ vero tepidæ æque ac Teplizenſes, Wolkenſteinenſes, Landeccenſes, S. Johannis in Bohemia &c. minorem quantitatem ſecum vehunt, minusque exhalant. Undenam ochra in omnibus thermis reperibilis? Illam eſſe marcaſitæ illius ſobolem ſub ipſa actione & reactione eroſæ, ſolutæ atque paulatim diffluentis, (cum marcaſitæ alias ſolutæ ſimilis ſit) merito reputandum eſt, ut ex modo dictis apparet. Idcirco & omnes bene calcinatæ & magnete tractatæ partes reddunt martiales.

§. XVI.

§. XVI. Pari ratione ſe habent incendia montium & agrorum, terræ motus, quæ noſtram hanc hypotheſin probant,ſtabiliunt,confirmant; nam hi montes & agri plurima ex parte ex pyrite conſtant, & imbribus accenduntur augenturque incendia: ſic verb. gr. in provincia Romandiola ex terra infernali dicta, pluvioſa tempeſtate exiſtente, flamma luculenta erumpit, atque Ætna, vento meridionali humido flante, multos ignes evomit, nullos vero ſeptentrionali exſiccante; vid. Boccone in annotat. curioſis VI. p. 126. ſq. In tractibus enim ſubterraneis ſpatioſis, ubi major & liberior aër conceditur, luculenta flamma tandem excitatur, unde halitus vagantes & concluſi,terræ ſuperficiem quatiunt, usque dum per fiſſuras terræ ſæpe magno cum ſtrepitu, flamma & fumo erumpant. Hinc circa hos montes magna in copia reperiuntur marcaſitæ exuſtæ, in pulverem facile, ſi cultro ſcinduntur, aut malleo cuduntur, ad inſtar antimonii reſolubiles, conf. idem Baccone l. c. p. 248. quarum pulvis ferreas juxta alias partes concedit, emittunt & ſulphur, alumen, vitriolum aliaque mineralia ſub ipſis incendiis, atque fontes dulces circa illa loca, ſulphureo ſapore, durantibus terræ motibus & ante aut poſt illos, imbuuntur. Nec eſt, cur dubites de ſufficienti aëre, immo ventis in cryptis ſubterraneis, qui follium vicem obtinent, movent ac excitant fomitem. Si enim nihil usquam vacuum, ſi datur tranſitus aquarum, facilius & dabitur ſpa-

tium aëri & ventis, qui adhuc magis penetrare poſſunt. Hi potiſſimum oriuntur ex lapſu & appulſu aquarum, per canales prius ex mari (cujus fluctus interdum per aliquot milliaria agitantur, antequam repercuſſionem, ut regrediantur, offendant) vel fluminibus ſuſcepto & dein per illos continuato, (aërem enim nihil aliud eſſe quam aquam ſubtilem, conſtat ex Torricelliano inſtrumento & Æolipilæ experimento.) Quo major ventus, majorem ignem & flammam concitat, quo minor, (ut fere in tota Germania accidit) ab impellentis præſentis maris defectu, maris ſc. variis quoque ſalibus ſulphuribusque prægnantis pabulum ſimul quoque apportantis remoti, cum flumina tantam vim non habeant, æſtus maximus quidem excitatur, ſed ignis quaſi concluſus manet, qui tamen per tellurem calidiſſimas exhalationes circumſpargit. Quod vero mare ad ejusmodi montes ignivomos perveniat, Dominicus Bottonus in Topograph. Pyrologiæ declaravit, referens Veſuvium non raro piſces, ſaburramque, arenam &c. maris ejeciſſe. Ac modo citatus Boccone l. c. IX. p. 242. refert, ex ejusdem montis cacumine quandoque ingentes aquarum eluvies defluxiſſe exſiccato prope urbem Neapolitanam portu. Compertum præterea eſt ex Strabone, Mela, Plinio, cavernas ſubterraneas ſpatioſiſſimas reperiri. Videntur & multæ in Italia, Sicilia, Hiſpania &c. ex quibus ingenti & horrendo ſtrepitu venti efflant, ut nemo ſine

periculo accedere auſus ſit. Patet & hoc ex terræ motibus, hiatibus & voraginibus, & tot urbium ruinis, ſi enim nullæ ejusmodi eſſent ſpatioſæ cavernæ, tam vaſta terrarum ſpatia in ſe recipere non poſſet terra; ea propter non adeo infelici conjectura ductus Ariſtoteles cauſam explicans, cur repente interdum navigia in mare abſorbeantur, ita ſcribit: Cavernoſus locus terræ ſubditæ mari quandoque diſrumpitur, diductoque hiatu abſorbetur navigium. Amplius adhuc conſtat, ſub mari ſpiracula eſſe ventorum, ut in littore Aquitanico non procul a Bajona, ubi mare ſine ullis ventis extrinſecus adeo turgeſcit, ut terram mox occupare videatur, moxque iterum ſubſidet. Plura exempla receſſuum vaſtorum ſub mari recenſet Baccius. Indicant illos varia incendiorum antecedentium ſigna & effectus; præcedunt enim ſubterranei rugitus, horrendi terræ motus, fulgura, tonitrua ſubterranea ſequuntur, terra in hiatus ſæpe magnos ſecedit, rumpitur, ingentes glebarum ſaxorumque moles projiciuntur &c. Ad hæc quemadmodum ex motu aquarum ventus ſub terra exoritur, ita & augetur ipſo deinceps igne, ubi enim ignis, ibi etiam ventus ſtatim ſe prodit. Notabile inſuper eſt, maritima loca ab æſtu maris tepeſcere.

§. XVII. Omnium vero conceptu difficillimum videtur, quod per tot ſecula continuus calor in thermis permanere potuerit, & quod

dictæ

dictæ mineræ non abſumantur. Sciendum autem eſt, quod ingentia dentur in terra mineralium foſſilium ſtrata, unde & ordinario circa iſtam regionem plures thermæ, acidulæ &c. conſpiciuntur, ſic circa thermas Carol. V. mill. ſpatio ultra C C C. acidulæ numerantur, circa Halam Sax. item per aliquot milliaria, & in Bavaria in regione VI. mill. hinc inde multi fontes ſalini reperiuntur. In noſtrarum *Thermarum* vicinia quoque circa pagos Hermsdorff, Voytsdorff & Gottsdorff diverſi tepentes, lacus inveniuntur. Ex his fodinis licet quotidie notabilis quantitas evehatur, tamen vix exhauriri poſſunt, & ſi in ipſa origine non tanta ſtrata eſſent, nihilominus tamen illa aqua in tranſitu per longum interdum iter aliis in locis ejusmodi ſtrata attingere non impoſſibile videtur, quas mineras iterum contactu ſuo in ſimilem motum concitat. Ibi eoque magis calor perdurat, quod ſi halitus tantum exinde ſpargantur. Pyrites & imprimis alias præ omnibus aliis mineris durabilem fomitem huic igni præbere valent, quod Lyſterus in obſ. de nat. & orig. terræ mot. & fulm. confirmat, quod carbones foſſiles, tanto plus igni reſiſtant, quo plus pyritæ in ſe habent. Quis neſcit ignem occluſum, tectum & compreſſum, ac ſubterraneus eſt, diu durare multumque calefacere, & minus corpora ſulphurea &c. tam cito deſtruere atque exurere. Cui ſimile arridet, conſideret modo vulgarem illam carbonum ligni confectionem, ubi

ignis

ignis occluſus & non tam amplum ſpatium habens ſe explicandi & ob aëris, motoris ſc. actuantis ſuffocationem, refrenationem (quin etiam in cellis & cryptis ſubterraneis ejusmodi occluſis, licet ſat ſpatioſis, ob craſſum aërem candelam accenſam cito exſtingui reperimus) diutius continetur, & ſubjecta ligna per longum ſat temporis ſpatium ab ipſo uruntur, minime vero deſtruuntur, ſed deinceps carbones integri & priſtinam lignorum magnitudinem æquantes eruuntur. Simile exemplum videmus in igne diu interdum ſub cineribus latente & in incendiis ædificiorum, ubi per plures ſeptimanas in ruinis ignis tectus ſervatur. Idem videmus in caminis, repletis carbonibus, ubi ſubdito per inferiora igne & clauditur, diffundit ſe calor per totum acervum carbonum ac intra aliquot ſeptimanas ſine multa eorum conſumtione durat & indies fit intenſior. Pariter in furnis, in quibus orichalcum paratur, ſi orificia claudantur, ignis ſine carbonum natabili conſumtione diu vivere poteſt. Sic in machina Papiniana firmiſſime occluſa, adeo, ut vapores aëris & aquæ non poſſint exire, pauciſſimis carbonibus diu ignis ſervari & carnes coqui poſſunt. Tandem & ipſa concreta reſinoſa atque oleoſa, terebinthinata, maſtiche, ſuccinum, ſpiritus, vini quamvis ſub aëre libero ab igne exiliori ſtatim exardeſcant & tota abſumantur: in vaſe tamen clauſo ab intenſiori licet igne lente & in vapores ſolummodo faceſſunt. Simul & perſpicere

ex

ex ſupra adductis jam licet, aquam ignem etiam diu conſervare, ut in vulgus quoque notum eſt, aquam frigidam ignitis ſilicibus affuſam majorem fervorem in balneis excitare. Addo quod Dioſcorides lib. 6. de lapide Thracio refert, eum aquæ aſperſione accendi, idem Ælianus de animal. lib. 9. teſtatur. In vertice Chimeræ montis, ut Theſias Cnidius tradit in Phaſelide, ignis atque limus ex ſtagno Comagenæ aqua quoque accenditur. Altiſſimi Norvegiæ, Sueciæ atque Islandiæ montes nive ſuperne contecti, inferne ſulphuream eructant flammam. Legatur Olai Magni opus de gentibus ſeptentr. Cap. 10. & 11. Niſi conjectura aberro, alumen pyritis conjunctum ſymbolum ſuum conferre poſſe, cum Ammiano exiſtimo. Autor eſt Plinius ligna & tabulata alumine illita non ardeſcere. Legimus, Syllam turrem quandam ligneam alumine juſſu Archillai, Regis Mithridatis præfecti, oblitam exurere non potuiſſe. Sunt, qui ex ſulphure & alumine inter ſe certa enchireſi commixto æternum ignem parare poſſe gloriantur. Illud quidem neceſſe eſt, fateamur, ex parte illas mineras minui, & ſpatium, ubi continentur, excavari & poſſibile eſſe, thermas deficere olim; ita multa balnea,fontes ſoterii, acidulæ, thermæ, quæ olim fluxerunt in Germania, Italia, alibique, necdum fluunt; aut a priſtinis viribus & effectibus longe recedunt, aut penitus exſolvuntur, ut quoque ſcimus, thermarum ſubinde calorem minui aut loco illarum

larum frigidos fontes ſcaturire & vice verſa. Nam poſſunt marcaſitarum venæ calorem, quem antea non habuerunt, concipere, poſſunt quoque deferveſcere, deficere, obrui, præcludi, alioque diverti aquæ profluentes. In noſtro modo Ducatu Jaurovienſi in pago Gieren acidulæ quondam fluxerunt maxime ſalutiferæ, quæ tamen hodie ab antiquo valore ac vi longe ſunt mutatæ. Neque abſonum eſt, mineras varias, metalla &c. iterum in fodinis exhauſtis ſuccreſcere, quod multi fide digni Autores ac rerum metallicarum ſcriptores auctoritate & experientia ſua confirmant ac ſtabiliunt Barba de re metall. lib. I. c. XVIII. Jordanus de balneis nat. C. II. Mattheſ. in Sarrept. Conc. III. Petr. Albinus in der Meiſniſchen Berg-Chronica tit. XVI. §. 7. Gerhardus Decad. quæſt. phyſic. chym. I. Borrichius in Epiſtol. ad Barthol. cent. 4. ep. 92. Agricola lib. XII. p. 455. ſq. Ercker lib. V. p. 315. Viſæ ſunt ſtanni venæ, quæ dum eas infra ſuffodiebant, ſuperne iterum recreſcebant, quod jam olim de maris Hetruſci Inſula Isva Virgilius cecinit. Sulphur & bitumen ſemper poſt decurſum quatuor annorum regenerari, adducit Fallopius L. de aquis thermal. & metall. c. 5. Idem de bitumine in agro Mutinenſi Italicæ memorant hiſtoriæ. Sal foſſile in valle Oeni intra V. vel VI. annos iterum renaſci, ut & ſal foſſile Polonicum, vulgo fertur. Pluribus hæc illuſtrat Kircherus in M. Subterr. L. IV. S. I. p. 168. Conf. & Camer. M. N. M. c. 10. p. 207.

p. 207. Comparet exinde, quod Natura etiam hoc in paſſu perennem inſtituat circulum, ut ad aliarum rerum propagationem & quod manifeſta ſint etiam in metallis aliisque foſſilibus vegetationis indicia, cujus non in poſtremis & illud eſt, quod in Femora maris Balthici Inſula habetur, ubi reperiuntur loca, ex quorum ſolo ingens lapidum copia prominet, qui quotidie ſuccreſcunt. Certum cœterum eſt, ad incendia ſubterranea quoque materiam unctuoſam ſuppeditare mare, craſſas, ſalinas, unctuoſas partes vehens, (partim in illo genitas, partim a fluminibus e terreſtribus mineris adportatas) ut reputat Baccius l. c. p. 188. vid. Bech. Phyſ. ſubt. L. I. S. II. c. 2. Per inſtrumenta enim compertum habemus, aquam marinam fundo propinquam bituminoſam eſſe, ſuccinum, ambra & ſimilia forte idem monſtrant.

§. XVIII. Perinde non habeo ambiguum, propemodum id ſe habere cum acidulis, atque omni aſſeveratione affirmo: acidulas fieri, quando marcaſitæ paulatim magis aqua forte minori copia accedente & motu partium ſulphurearum, martialium ferveſcunt, vaporant, ut ſulphureæ ſucceſſive abeant, quibus exutis, emergentibus copioſioribus halitibus acidulis ſalinæ magis magisque exacuuntur, partes martiales, immo totæ quantæ, marcaſitæque ſolvuntur, ac in vitriolum (non æque maturum, nam hoc demum in aëre liberiori germinando lanuginis inſtar quaſi effloreſcit) & in ochram rediguntur.

Quæ

Quæ deinceps partes mediante aqua alio rſum deponuntur atque colliguntur, ubi moram nectunt, vel longo itinere defluunt, vel interfluente majori in quantitate aquæ deferveſcentis vaporibus ſulphureis adhuc iterum plurima ex parte dimiſſis, relictis ſolis ut plurimum particulis ſulphureis fixioribus & denuo concretis (hinc in lagenarum fundo acidularum ſulphureæ particulæ conſpiciuntur) usque dum ex terra frigefactæ ſcaturiant acidulæ. Hæcque liquido conſtant; fodinæ enim, ex quibus effoditur vitriolum, calidæ ſunt, quod rerum metallicarum Scriptores teſtantur, v. g. Lohneiſius &c. Imprimis hanc in rem præclare ſcribit Galenus L. IX. ſimpl. med. qui locus certe, rem exacte declarat. Notum quoque eſt, marcaſitas abire in vitriolum plus minus, & ſulphure evaporato ex illis majorem vitrioli partem recipere, quod deinceps ex aëre humido quaſi progerminat atque frondeſcit; hinc uſta marcaſita flammam emittit, ſulphuris odorem ſpargentem, uſtum vero nec flammam emittit nec ſulphur redolet. Id ipſum monſtrat conficiendi ars vitriolum, quando ex marcaſitis vitriolum excoquunt. Aſſero pariter, huic principio marcaſitis nimirum ut calorem ſubterraneum atque thermarum, ita & alias quoque aquas frigidas ſalubres & ſubtilis vitrioli quas continent plurimæ partes nec non ſalium acceptas ferendas eſſe.

# CAPUT III.

## Naturam & Contenta Thermarum Hirſchbergenſium examinat, rationemque operandi expendit.

### §. I.

MAxima thermarum vis a mineris, illarumque diverſarum partium intima atque varia ſolutione & mixtione eſt, quoque magis intimiusque mixtæ ſunt atque unitæ, eo quoque meliores jure cenſentur. Unde Vitruvius lib. VIII. c. 3. rectiſſime auguratus eſt dicens: Omnis aqua naturaliter calida ideo eſt medicamentoſa, quod in præviis rebus percocta aliam virtutem recepit ad uſum. Ut ergo illæ noſtrarum thermarum nobis pateſiant neceſſe eſt, ut exactum inſtituamus examen, & in ejus contenta & quæ præ aliis prævaleant copia, inquiramus, ex quibus ex parte concludere poſſumus, quid conferant aut noceant. Qod vero quam difficile, quam arduum & quam incertum de eo ſit judicium, exercitatiſſimi etiam Philoſophi ac Medici agnoſcunt atque fatentur. Quædam enim aſpectum oculorum auſugiunt, & varia varie & intime inter ſe permixta atque ſoluta difficulter dignoſcuntur atque aliorum ſimilitudine nos facile decipere poſſunt, quavis etiam via aut modo tractentur, quovis etiam microſcopio inſpiciantur. Apprime hincHippocrates l. de vet. med. §. 3. dicit : Si quis de ſub-

ſublimibus in aëre rebus, aut de ſubterraneis dicat & quomodo ſeſe habeant, ſciat tamen, neque dicenti neque audientibus manifeſtum ſatis fuerit vera ne ſint, an ſecus. Antiqui Philoſophi Peripathetici in explorandis aquarum medicatarum contentis, iisque ſignis multum tribuebant, quæ tactus, odor, ſapor, color concedunt. Cum vero illa inſufficientia plane deprehendantur; ſiquidem varia ſunt, quæ hoc vel illo colore aquas tingunt, ſunt quoque varia, quæ linguam v. g. acredine, adſtrictione &c. afficiunt, noſtro maxime ſeculo diſſimiles in concretis ſubſtantias adminiculis chymicis eruere ſatagunt, & varias præcipitationes, ſolutiones, filtrationes, evaporationes, deſtillationes, aliorùm affuſiones, combinationes ac coagulationes inſtituunt. Equidem præ omnibus aliis Chymia ad intricatos naturæ labyrinthos filum Ariadnæum concedit, & naturam imitari in operibus ſuis videtur. Hac potiori potimur analytica, quæ corpora naturalia diſſolvit, componitque, & indolem & principia ſua detegit, non æque phyſica ſimplicia, extrema, ſed chymica, i. e. in quibus chymia in reſolutione corporum acquieſcere cogimur. At enim vero; ingenue etiam confiteri neceſſe habemus: inſufficientes & incertas eſſe operationes chymicas, quævis etiam ſint, ad omnium omnino corporum naturam exhauriendam, declarandam, demonſtrandam. Ignem enim Chymicorum quidem cultrum anatomicum dici poſſe, ſed

non verum eſſe & genuinum corporum mixtorum analyſtam jam dudum Philoſophi agnoverunt. Demonſtrant id optime omnium Illuſtr. Boyle in chym. Scept. Diſſert. chym. & Cl. Bohnius Diſſert. phyſ. I. p. 17. & ſq. Quare dubitandum eſt, an ex illis ſemper conſtent corpora naturalia, in quæ per ignem fuerint ſoluta, dum equidem compagem & texturam corporum is dividit & reſolvit, ſed inter dividendum ſimul quoque partes eorum ratione figuræ, texturæ, ſitus & magnitudinis naturalis, miris modis rapidiſſime immutat, alterat & ſuo motu, (motus enim eſt cauſa efficiens omnium formarum ac qualitatum) novum ipſis ſitum, ordinem ac nexum inducit. Quare ignis a b Helmontio creatura deſtruens, & mors artificialis corporum ea deſtruens, vocatur. Unde alia diverſa plane, aliæ prorſus vires, aliæ qualitates proveniunt. Immo imprimis ſubtiliores & mobiliores (ut nihil jam de fixioribus magis dicam, cum conſtet præter particulas ſulphureas, ſubtiles, aqueas, ſalinas & terr as quoque per ignem diſſipari) prorſus deſtruit & in auras diſſipat, adeo ut tenuiſſimæ partes quorumvis commiſſuras vaſorum & licet hermetice ſigillatorum, adhibito quamvis leni ignis ſæpe gradu, aufugiant per poros vaſorum non deprehendendos. Enimvero ejusmodi minima certe dantur, quæ ſenſus plane non incurrunt, ſi tamen inter ſe coëunt atque cohærent, corpora ſatis magna componuntur, a quibus deinceps

ceps iterum exhalant, quod ex variis experimentis conſtat. Quare, ut incidenter moneam, illi utilitati minus conſulunt, qui fontes ſoterios & acidulas non bene obturatis lagenis iisque arctioris orificii calefaciunt. Tantum enim abeſt ut juvent, potius obſervavit Th. Tabernem in hydrogaz. p. 177. acidulas Sualbacenſes calefactas obfuiſſe. Nova ſe objicit dubitatio: Separatæ ſic partes ſi iterum commiſcentur, nulla arte tamen poſſunt ita combinari, ut prius compoſita omni modo emergant. Anne cum aliis commixtio ac magis adhuc præcipitatio tutior, certiorque? Dubito, ſuſpicor, ſive pori a tertii interventu conſtringantur, ſive laxentur, ſive impleantur magis, quod concreta alterationes ſecundum ſitum atque figuram patiantur; novam ſubinde reactionem efficere enixaque inde oriri poſſint. Probandi ratio aliqualis non erit difficilis, mercurii vivi & ſublimati in aqua vel aqua forti ſolutio ſi cum ol. tart. p. d. præcipitatur, rubicundum pulverem, ſi cum calce viva flavum, ſi cum ſp. ſal. ammon. album præcipitat, quæ tamen omnia ſunt alcalia &c. Taceo, ex plane diverſis eosdem effectus prodire, quod colligitur ex liquore, qui e calce, vel cum ſale communi vel ammoniaco fuſa extrahitur, ſolutio per aquam per filtrum trajicitur, exhalatur leni igne, ſal remanens in cella diſſolvitur, hic liquor tam ab ol. tart. p. d. quam Sp. vitrioli coagulatur. E contrario cernimus, diverſa & contraria ſæpius eundem edere effectum, quod

in alcalibus quibusdam lac coagulantibus experimur &c. Non prolixius quoque attingam, quod pro vario ignis modo adhibito, v. g. in aëre aperto vel vaſe clauſo, vel coctione, calcinatione &c. longe diverſa eliciat ignis, v. g. ex vegetabilibus per coctionem educuntur ſalſa, nitroſa & tartarea, per deſtillationem ſimplicem acida, per incinerationem lixivioſa &c. Similia exempla habemus in camphora, ſuccino, ſulphure & aliis, idem de aliis probationibus v. gr. per putrefactionem &c. ſentiendum. Neque id attingam, quod quædam concretorum ingredientia inter ſe confuſa ægerrime adeo exacte ſeparari poſſint, ut cujuslibet eorum exquiſitum pondus determinari valeat.

§. II. Quibus ita poſitis, (ut ad propoſitum redeam) examen horum ope inſtitutum aquarum thermalium eſſe ejusmodi, quilibet ſentit. Hinc non mirandum, quod ejusmodi probationes thermarum & fontium ſoteriorum a multis laborioſe magis, quam utiliter inſtitutæ fuerint, & quod multæ in lucem prodierint deſcriptiones thermarum, aliarumque aquarum ſalubrium, quæ minus rem accurate exhauriunt, multa illis adſcribendo, quæ minime iis inſunt, aut illa, quæ inſunt, omittendo. Quodſi autem itaque res ita ſe habet, quod a priori non ſemper valeat bona conſequentia, i. e. quod non ſufficiat, thermas ratione contentorum ſaltem indagaſſe, altera a poſteriori, experientia ſc. eaque multis exemplis ſtabilita, in auxilium

vo-

vocanda. Qui ambo conjungit, certius atque ſecurius procedet. e. gr. Mercurii currentis vis vehementer ſalivam movendi, & nitri refrigerans & antiſpaſmodica, arſenici deleteria, rhabarbari purgans, ſeminis hyoſcyami narcotica, cantharidum diuretica & aliorum multorum medicamentorum non a priori ſed a poſteriori innoteſcit. Etenim hac duntaxat plurima ex parte, ſi vera fateri volumus, thermæ, quæ celebritatem hodie acquiſiverunt, ſunt inventæ ampliatæ atque ſtabilitæ. Licet itaque, inquam virtutes aquarum mineralium experientia magis quam rationibus dignoſci poſſint, ob mirandam ſcil. mineralium varietatem diverſiſſimamque illorum modificationem & mixturam, nihil tamen impedit, quin per diverſa examina contenta in illis quodammodo patefacere poſſimus. Faciam itaque id circa noſtras & thermas breviſſima ac facillima via, quantum potero, & quantum mihi conceſſum eſt, quantumque res & ſcopus ferunt atque permittunt.

§. III. Proſequar ſtrictim. Si lapilli in fontes utrosque immittuntur, per curvatas lineas & præpediti quaſi deorſum delabuntur. Aquæ thermales ſi ex fontibus ſuis hauriuntur, in iis copioſiſſimæ bullulæ e fundo vitri ad ſuperficiem tendentes & lateribus adhærentes margaritarum inſtar conſpiciuntur. Calidæ hauſtæ & frigefactæ lib. 1. gr. V. & ultra ex cœnobii, ex Comitis fonte gr. VIII. quantitas decreſcit. In-

ſtrumenti ſtatici ope calentes & juxta ſcaturiginem paulo leviores etiam aqua fontana, graviores vero frigefactæ deprehenduntur. Nam notum eſt aquas ſpiritu copioſo gaudentes leviores eſſe, quoniam aër & æther ut omnis rarefactionis ita & levitatis cauſa exiſtit. Hæc ſola aquarum levitas, quæ præſertim etiam in aqua pluviali reperitur, indicium aquarum ſalubrium haud infimum eſt; nam talis aqua ſubtilis levis atque ſpirituoſa facile & citius per exiliſſima vaſa ac porulos tranſit pota, aperit ſubtiliſſimos ac tenerrimos etiam ductus, qui in quamplurimis morbis ſunt obſtructi, & fundamentum illorum conſtituunt, quare illud ſine ſtudio & odio neceſſe eſt fateamur, quod thermæ noſtræ ob partes ſpirituoſas copioſiores, temperiem & eximias plane virtutes ſi non omnibus aliis in Germania anteferendæ, poſtponendæ tamen ſint nullis. Ad tactum ſunt viſcidæ, lubricæ, molles & temperato & non modo tolerabili, ſed & tam jucundo calore, adeoque calori nativo humano maxime conveniente præditæ, ut optimo jure id de noſtris dicere poſſim, quod G. Wernherus de therm. Budenſ. dicit, quod tam jucundo ſint calore, ut velut humano ſtudio temperatæ naturæ ſingulari benignitate ad hominum lavacra datæ eſſe videantur. Admoto thermometro uterque fons eundem caloris gradum ſeruat. Præter odorem ſulphureum & lixivioſum ſaporem ſubdulcem primo ſubadſtrictorium & in fine

ſub-

ſubacrem, lixivioſum & ex parte ſubamarum ac nauſeoſum in lingua ac faucibus relinqunt, quo plus autem fervent, eo gratiorem habent. Odorem exacte lixivioſum, ſulphureum & ſaponarium referunt, & adhuc magis fragrantiorem, ſi inferius exhauſta prius ſcrobe de novo iterum ſcaturiunt. Ab injectis in aquam, quæ in hoc procedendi genere adhibere ſolent, nullam alterationem notabilem deprehendes, niſi in reſiduo demum a deſtillatione & evaporatione relicto. Si per unam aut alteram diem in vaſe quodam reponatur, variegatæ, craſſæ partes ſat copioſæ ſubſident. In coctione ipſa, evaporatione, deſtillatione in vitreo vaſe arctiſſime lutato ac clauſo nihil recipitur, præter corpus terreo-ſalinum, quam aqua inſipida fontanæ ſimilis. Neque tunc ullus odor ſulphureus percipitur, ſed ſaltem lixivioſus & fœtidus nares ferit, niſi quod alembicum ſuſpenſum ad orificium retortæ denigrat, (haud obſcuro ſulphuris avolantis indicio.) Inter deſtillandum nihil notatu dignum apparet, donec ad paucas libras aquæ quantitas abierit, tunc magis magisque colorem puniceum, imprimis ex Schafgotſchiano fonte induit. Quod ſi imprimis in vaſe colli anguſtioris & fundi amplioris deſtillantur, lateribus ſal volatile hinc inde maxime ex eodem fonte ſub forma cryſtallorum minimarum adhæret. Superficiei cruſta ſalina innatat, odor & ſapor tunc quoque magis magisque lixivioſus redditur, ſali tartari ſimilis,

 niſi

niſi quod magis nauſeoſus mihi quidem videatur, & ſpiritu acido inſtillato efferveſcentia ſentitur, deponiturque ſedimentum craſſum & puniceum, liquore ſupernatante pellucidiori ſtatim facto. Aliquando aqua ad paucas libras deſtillata, ſimilique modo adhibita & repoſita, deinceps poſt aliquot dies multæ cryſtalli majores & minores pellucidæ, præter propter magnitudine grani hordei ejusdem fere figuræ & badio colore apparebant. Si diutius in vaſe detinentur, reponuntur, aut longius vehuntur, nunquam præcipitatum quoddam deprehendi potuit. Corpus terreo-ſalinum, quod ab evaporatione & deſtillatione in vaſe remanet, colorem refert ex albo puniceum in ſuperficie inæquali magis cum bullulis quaſi diſruptis, albicantibus, nitentibusque. Linguæ ſaporem hoc imprimit lixivioſum, ſubadſtringentem & nauſeabundum atque odorem lixivioſum itidem & graveolentem & aliquantum ſulphureum ſpargit. Si diutius reponitur aut transfertur in vaſe vitreo, aqua non facile corrumpitur aut putreſcit.

§. IV. Omnibus tandem adhibitis, quæ ad probationem aquarum afferri poſſunt; (quæ vero hic ordine ulterius recenſere non vacat,) atque remultum diuque penſitata in promptu erit notare: Thermas noſtras duplici gaudere principio, volatili ſpirituoſo (quod maximum) atque fixo perutili, intimo connubio unito. Spiritus probatur ſecundum notas ſpirituum in aquis: Ejusmodi enim aquæ ſpirituoſæ ſunt

tenues, lenes, bullulas habent multas, celeriter tranſeunt per alvum & urinam, vel ſudorem, non adeo copioſa reſidua relinqunt evaporata cum ebullitione notabili ex fonte proſiliunt, nares blanda titillatione feriunt, & caput non raro nidore totum implent, in antliæ vacuo bullulas copioſiores emittunt: Omnes hæ notæ in noſtris quoque aquis ſoteriis habentur. Spiritus illi aquarum, qui animam quaſi earum conſtituunt, ſine dubio nihil aliud ſunt, quam ſpiritus ſulphurei, aciduli, ex incaleſcente reſolutoque ſulphure & marcaſitis martialibus evoluti, ſub forma vaporis aërem æque ac aquam pervagantes, in ejus poros inſinuantes, ibique concentrati eam leviorem & validam reddentes. Hi enim ſunt, qui cineres clavellatos aliaque ſalia alkalia aëri libero expoſita in ſal nitroſum convertunt, & alumen calcinatum omnique ſale exutum intra aliquot dierum ſpatium ſale acido de novo imprægnant. De reliquo refert du Cloos de aquis Galliæ p. 93. ſe deſtillatione prima ex ſpirituoſis aquis ſpiritum exigua quidem quantitate obtinuiſſe, qui aquam Tornæ Solis cœruleam rubedine infeciſſet. Præter Camerarium vid. M. N. & M. Cent. X. p. 211. & Becher phyſ. ſubt. Sect. II. Cap. 3. p. 73. teſtatur: aquam non raro fontanam non nihil ſpiritus habere, quia omnes fontes calidi quid in ſe habent atque dantur aquæ fontanæ hyeme non congelaſcentes, quia ex fontibus fumantes vapores interdum adſcendunt, & ſi ejusmodi aqua primum ex fonte hauritur, ore detenta nonnulli ſpiri-

tus

tus nares ferientes emittuntur. Mediante hoc principio imprimis ſubtili, activo, elaſtico, thermæ, fontes ſoterii plurimi, (cum multi dentur, quorum aqua in deſtillatione & evaporatione nullum relinquit ſedimentum,) tam admirandos edunt effectus; hinc obſervatur, quod ejusmodi exorti fontes in principio non raro ſaltem vegeto & præſenti ſpiritu maxime ſe exſerant, ſubſequentibus vero annis, deficiente, debilitato illo vim illam amittant; tales v. g. fuerunt in noſtra vicinia, quorum alter anno 1677. Pegaviæ exortus & contra ſcabiem & paralyſin eximius fuit; alter 1684. Ilebburgi infra arcem pluribus quondam commendabilis profluxit.

§. V. Sicque porro inter partes his aquis contentas volatiles magis juxta modo nominatas eminent vitriolicæ, ſalinæ & ſulphureæ, nativæ & puriſſimæ indolis, communi ſulphure & empyrevmatico atque vitriolo arteq; omni parato martiali, illorumque ſpiritibus aliis exinde præparatis longe excellentiores. Inter fixas magis numerantur itidem ſal & ſulphur, bitumen, alumen, mars, & terra. Namque non precario iſta admiſſa eſſe ulterius demonſtrat ſenſus, comprobat ratio, confirmat experientia. Etenim quando juxta ſcaturiginem & ſtatim recens hauſtæ & calidæ aquæ libram 1. pulverem gallarum, vel foliorum quercus aut ejusmodi aliorum adſtringentium ſcrup. ad drachm. ſem. injicis, non equidem ſatur color niger, ſed ex atro

pur-

purpureus, (obſcurior tamen magis ex Schafgotſchiano fonte,) exinde emergit, a ſcaturigine vel alveo remota & frigefacta aqua nullam ejusmodi mutationem, ſed ſolummodo turbationem percipies. Vitriolum enim volatile in omnibus pene thermis invenitur, cum illud ordinario in mineris iſtis, ex quibus ignis, caloriſque ſubterranei origo reperiatur. Inſuper non modo ex Lohneiſio conſtat: omnes pyritas poſſe in vitriolum plus minusve abire; ſed & in valle gigantum in ipſis montibus Sudetis & in pagis vicinis Schreiberſau & Ziſchdorff, in Miſnia circa Duben videmus & Schwartzenbergam erutas marcaſitas paulatim in vitriolum efflorefcere, hinc & ordinario fere thermæ tepidæ minorem partem vitrioli ejusmodi volatilis; calidiores vero majorem poſſident, ſiquidem in ipſis Carolinis thermis utpote calidiſſimis ſum expertus, gallarum pulverem mox ad fontem aquæ ferventiſſimæ injectum colorem nigrum magis; minus vero tepefactæ inducere. Quo ſimul hariolari licet, ſubtiliſſimum ſulphuris vaporem arctius ſeſe conjungere cum rudioribus quibusdam ferri partibus atque exinde fixum quoque ſal vitriolicum emergere & thermas ingredi. Sulphureum odorem quivis ſtatim percipit, & argentum cumprimis aquam immiſſum colore fuſco tingit, auri vero colorem exaltat, linteamina ſublutea reddit, quin & interdum parietibus ad inſtar fl. ſulphuris adhæret. Præſertim Schafgotſchianus fons plus ſulphuris redolet

dolet atque ſenſibiliter magis nares ferit, immo pungit efficaciſſime; ſalia enim, quo plus ſulphuris eis accedit, magis fiunt volatilia. Si reponitur aqua, aut deſtillatur, evaporatur, nullum deinde odorem deprehendes ſulphureum, pauxillumque illius fixi in reſiduo remanet inflammabilis, ſolo odore ex parte perceptibilis, quod tamen eo magis confirmatur, ſi illud prunis candentibus adſpergas, & ſi miſceas cum ſalis tartari, tranſit in hepar ſulphuris. Oleaginoſitatis quoque quid ſubeſſe clare demonſtratur. Sæpius vidi illud, & chartam, in qua reſiduum corpus terreo-ſalinum imprimis ex Illuſtr. Comitis fonte aſſervabatur, oleaginoſitate lutea infeciſſe & digitos unctuoſitate quaſi obduxiſſe. Subſtantiam illam ſulphuream & oleoſam eo melius aqua miſceri, cum eam comitentur aluminoſæ & vitriolicæ, nitroſæ particulæ (utpote ſalinæ, quæ facile cum aqueis connubium ineunt) habetur.

§. VI. Inter partes fixas primas tenent ſal fere alcalinum, quod ſi nitrum illud vocare malles, non refragabor; ad naturam enim nitri Veterum proxime accedit: Huic nec immerito thermis potior virtus juxta partes volatiliores, ſpirituoſas, adſcribitur; huic ſoli fere omnium vim adſignare videtur Clariſſ Wedelius Am. M. M. & Pharm. acroam. p. 432. Et ſane alcalia ſanguini maxime amica & illius naturæ fere affinia ac polychreſta ſunt. Hujusque ſalis alcalini aquæ thermalis libræ XX. per lenem eva-

po-

porationem (ſi deſtillantur, ſemper minor quantitas remanet) dant ordinario, ex Schafgotſchiano fonte ſcrup. 1; ex altero drach. ſem. circiter recipitur, quam quantitatem in utrisque duplo corpus terreum excedit. Hinc etiam in plurimis, ſi non omnibus ſal alcalicum invenitur, uti & longe majori in quantitate in Granenſibus, Burbonienſibus & Vichienſibus in Gallia, in thermis Carol. Embſenſ. Teplizenſibus, immo acidulis & fontibus, lacubus, rivis. Hoc prima fronte ſtatim odore in noſtris manifeſtatur, nares enim ferit exacte lixivioſo odore, & poſt evaporationem remanet ſal alcalicum ex reſiduo elutriandum, quod tamen in fine quandoque plus minusve (inprimis ex Cœnobii fonte) ſubamaricat, guſtu ipſo ordinariisque experimentis manifeſtatum. Ex quo quivis me non monente intelliget, hoc ſal in thermis contentum ex parte eſſe volatile, ex parte eſſe fixum. Conſtat enim, omnia ſalia fere alcalia fixa, ſi igne tractentur, quo per motus varios atteruntur, digeruntur, & in moleculas tenuiores rediguntur, aliquid volatilis de ſe ſpargere. Exempli loco ſaltem ſit ipſum lixivium ex cineribus ſaltem factum, odorem ſatis fortem reddens. Perinde præter Illuſtr. Boyle, Tournefort. Lœwenhœck, Grewius & Bohnius annotarunt, dari diverſi generis terras argillaceas, ex quibus ſpiritus & ſal vol. urinoſum deſtillando elici valent, quamvis non pure & exceſſive tale alcalicum ſal ſit, quia compertum per

ra-

rationes atque experimenta eſt alcalia, volatilia & fixa pura raro dari, ad horum claſſem ſaltem ob prævalentiam referri. Alias ſubtiliſſimum eſt, facile & æquali propemodum aquæ portione ſolvitur & cum pulvere carbonum ſubtiliſſimo mixtum in crucibulo totum avolat, ſulphureo quodam fumo relicto. Si hoc ſal alcalinum in libero aëre aſſervatur, in ſal quaſi tertium (quod ordinario iis accidit) mutatur, quæ mutatio ſpiritu univerſali aëreo acidulo in acceptum fertur. Hoc ſale alcali fœtæ quoque ſunt multæ terræ, ſaltem in noſtra Germania ager Rupinenſis, Marchiæ, Pragenſis in Bohemia. In Miſnia & Thuringia multis in locis in cellis effloreſcit & ex terra eruitur &c. Ex Smirna aliorſum magna in quantitate effoſſum adportatur. Bitumen, quod & ordinario fere invenitur, ubique ſulphur habetur, non ſolum odore, acuto nitore, acerbitate, amaritie cognoſcitur; ſed & ipſis oculis conſpicitur, præſertim & ordinario magis in Abbatiæ fonte floccorum inſtar internatans, unde ſæpius non potantur ejus aquæ, cum tunc nauſeam, dolores ventriculi & capitis cauſentur. Hinc etiam ſine dubio eſt, quod induſia balneo exeuntibus firmiter cuti tanquam glutine quodam affixa adhæreant, adeo ut vix poſſint avelli, quare neceſſe eſt in ipſo adhuc balneo induſia exuant, atque quod ipſa cutis glutine quaſi & oleaginoſitate oblinita, & aquoſorum ad inſtar globulorum obſita viſu tactuque experiatur. Licet ejusmodi primum

omnem

omnem cum aquis mixturam reſpuant, longa tamen mora & mixtione devicta iis confuſe uniuntur, uti omnes fontes bituminoſi monſtrant. Hoc, ſi hic conjecturæ locus ſit, ipſe calor ex igne ſubterraneo eliquat. Mars non ſolum ex terra poſt ſalis elutritionem reſidua probe calcinata magneti capillamentorum ad inſtar adhæret, & quandoque grana iij ad IV ex aquæ libris XV. imprimis ex Schafgotſchiano fonte, qui illius majorem copiam ordinario poſſidet, collecta ſunt; ſed & ex ochra, quam in tranſitu deponunt thermæ eodem modo extrahitur. Fallunt, itaque admodum, aut fallentes nominatim Zwelfferum, Fallopium, Solenandrum, Tabernæmontanum &c. incaute ſequuntur ſtatuentes: thermis ferrum aliaque metalla immatura ſaltem ineſſe, & qualitates ſaltem illorum. Paucæ partes aluminis leviſſimi illius quidem, quamvis non æque exacte forte puri & ſimplicis remanent, & pauciores ex Schafgotſchiano fonte. Teſtatur hoc odor acidulus fœtidus, gravis, imprimis ſi ad modicam ſiccitatem evaporata ſit aqua, qui exacte refert illum qui ex alumine & ſale ammoniaco in mortario terendo exſurgit & ſpuma & bullulæ quaſi nitentes remanentes & ſapor aciditatis & adſtrictionis, acrimoniæ in amarulentiam paululum deſinentis, & quod ſolutionis cochenillæ colorem non mutet, potius exaltet & ſedimentum in igne fuſum ad inſtar lactis liqueſcat, quodque præcipitatum per oleum tartari

per deliquium igni impoſitum ſpongioſum fiat. Hoc quoque obſervatur, ubi pyrites exæſtuat, ibi & ſulphur, vitriolum & alumen inveniri ac fodi, immo pyritæ aliquam aluminis partem concedunt, uti annotavit Excell. Bergerus l. c. p. 102. Siquidem & hic, circumjecti montes venis pyritæ aluminoſi & chalcantoſi abundant. De ejus productione deſinet dubitare, qui alumen coquere unquam vidit, & quod hic naturæ operationem ars imitari videatur. Hæc ingredientia, ſulphur nempe, bitumen atque alumen & ferrum Crato à Kraftheim, vid. Epiſt. med. pap. 242. ſq. noſtris his thermis ineſſe jam cognovit atque eas pro alvo & urina movenda interne, & roborando, emolliendo & diſcutiendo ac adſtringendo, externe adhibuit, hincque podagricis, iſchiadicis, in tendinibus ſcirrhoſis & fluxionibus ad ſcapulas vel ſpinas, in colico dolore item & articulari efficaciſſimas eas deprehendit. Tandem mentio facienda eſt terræ reſiduæ ex evaporatione & elutritione, quæ quandoque ex luteo albicat, quandoque cinereum plane colorem refert, commixtis quandoque filamentis velut minoribus inter ſe contortis atque inflexis, & ſubpinguis non raro deprehenditur. Ulterius reperitur & alia ſpecies terræ longe ſubtilioris, ſalinæ, unctuoſæ, quæ aquis thermalibus cremoris inſtar ſupernatat. Cuticula iſta, quam format terra hæc ſubtilis una cum partibus ſalinis & oleoſis craſſior & conſpicua magis apparet, quando aqua defervuit

§. VII.

§. VII. Hæc vel ſuperficiaria etiam recenſio jam ſufficiat, cum quantitatem exactiſſimam ſingularum ac omnium expiſcari quis vellet, res eſſet incerta, ſi non vana, nec nobis jam adeo multum intereſt ſpecialiſſimam noſſe, imprimis cum ſingulis fere annis pro diverſitate temporum aliqua variatio in his circa ſcaturigines noſtras ſoterias advertenda veniat, ſecundum particularum ſingularum majorem & minorem copiam, quare nihil pro immutabili naturæ lege reputes, v. g. hoc anno majorem quantitatem ſalis alcalini, bituminis, martis; altero minorem concedit. Hoc reſiduum terreo-ſalinum ſubalbum, aut ex luteo albicans, nec aquam affuſam colore puniceo & ſimili odore graveolenti ex lixivioſo fœtido inficit; altero rurſus ſulphureæ magis & graveolentes thermæ atque hoc calidiores altero tepidiores deprehenduntur &c. Proin quoque non omnibus annis æqualis operatio ſemper ſequitur. Ut explicatius loquar; ante biennium thermæ Schafgotſchianæ maxima & plane inconſueta bituminis copia a medio Aprilis ad finem usque Octobris conſpicuæ erant, quæ ideo potum impediebat; (potæ enim ſtatim ardores ſtomachi & dolores capitis graviſſimos excitabant) diaphaneitas aquæ & calor tamen perſtitit immutatus, & viſum eſt, hos binos fontes ordinarios ſuos effectus inter ſe quaſi commutaſſe. Hocque annotatum eſt, quod frigidioribus annis magis laxent, quam calidioribus, ut & quod

Schafgotſchianæ ſi prægreſſa hyems frigidior fuerit & plus nivis depoſuerit in montibus, Sudetis, tunc & parum bituminis effundant; Abbatiæ vero alias ferme æqualiter ſe habent ad externum hoc accidens. Utræque thermæ tempeſtate pluvioſa fortius ſpirant ſulphureum odorem & imminentibus ventis plus quoque emittunt vaporum immo die una vel dimidia ante pluviam, calidiores apparent & caput balneantium magis afficiunt.

§. VIII. Unde vero variationes hæ eveniant, haud meum facio nunc prolixius explicare, diſputare, dirimere. Nobis parum intereſt; an quis ex ſiderum aſpectu vario, conjunctionibus, oppoſitionibus, an alius ex pluviis, imbribus, alius ex flatibus, exhalationibus, ventis, illas procedere affirmet. Certas aliquas cæterum mutationes a tempeſtatibus calidioribus, aut frigidioribus, ſiccioribus, aut humidioribus adſcribi poſſe ex modo allegatis obſervationibus facile crediderim, imprimis cum alias quoque alterationes fontium ab ipſis pendere clare percipiamus. Quin immo etiam hoc in noſtris accurate æſtimantibus & obſervantibus notatum eſt, illas imbribus præter modum cadentibus aliquid virium ſuarum amiſiſſe, quod & alii, ut Ariſtoteles jam, alii de Magneſiis de aliis imprimis & frequentius de acidulis obſervarunt. Facile enim tunc fieri poteſt, ut in tranſitu affluentes copioſæ aquæ pluviales vel a nive copioſa liquefacta affluant, æque ac obſervamus,

mus, ſi latiori foſſa forte augeantur, accedente quædam fera vena, quam vocant (ut aliquando propemodum in Schafgotſchiano contigiſſet vel in illo fonte prope Franckenſteinam contigit) virtute, qua antea, non amplius pollent. Illud quoque a vero haud abeſſe cenſeo, quod aquæ ſæpe fluant non per fodinas mineralium tantum, ſed & juxta eas, ita ſaltem, ut particulæ quædam ipſis communicentur, & quod in via aſſumant tales alias particulas, ut earum uſus debeat exiſtere varius, immo plerumque incertus, videmus hoc ſicuti in noſtris quovis fere anno, ita & in aliis. Quare falluntur ii & fallunt, qui forte concedunt aquarum thermalium perennem virtutem adeſſe; Sic ulterius Sebizius de acidulis Alſatiæ ſcribit: eas eſſe quandoque adeo acres, ut dyſenteriam commoveant, non nunquam effœtas & priſtino vigore privatas. Injurioſi vero in thermas videntur, qui ſi vel levi mutatione aëris, eoque pluvioſo & nebuloſo exiſtente, vel ventis minus ſecundis agitato, minus bene ſe habeant, vitium in thermas conjiciunt, cum potius accuſare deberent ambientem aërem mutatum, qui in corporibus illorum ejusmodi alterationem efficit, quod non ſolum ægri, ſed & ſatis alias ſani toto die experiuntur. Plura & certa hucusque in illis non invenire potui, quanquam diu multumque ſcrutatus ſum, irritus tamen labor, irritumque duntaxat ſcrutinium, dubiumque judicium fuit. Alii thermis noſtris

ſtris & aurum & argentum, immo gemmarum tincturas aſſignant, eoque nomine Ficuncellenſibus, Budenſibus in Hungaria, Favarienſibus &c. ut vulgo fertur, æquiparant, ut ante aliquot annos metallurgus quidam aut avaritia aut adulatione forte ductus ſabulum ex Schafgotſchianis thermis, addito pulvere fuſorio, in regulum aureum fuſiſſe gloriatus eſt. Ego nullum aurum nullumque argentum in his aquis ferratis (nec vel iis inferioribus ad minimum, cum adhuc earundem efficacia major neque experientia, neque ratione ſatis probari poſſit) invenire aut demonſtrare hucusque potui, quamvis non ſimplici vice ſedimentum aqua Regis ſolutum & præcipitatum fuerit, nulla tamen punctula nigricantia examine eodem modo inſtituto aquaque forti inſtillato & ſ. a. præcipitatione facta lamina cuprea ſe manifeſtaverunt.

§. IX. Sed ad rei cœptæ ſeriem redeamus. Aqua ſimplex eaque pura, levis, ſubtilis qualemque noſtræ thermæ vehunt, quæ vehiculum harum mineralium conſtituit, haud inutilis deprehenditur, ſed maximas vires & medicamentoſas poſſidet, quippe humiditate, mollitie, levitate, fluxilitate, tenuitate & copia ſua in morbis inſignem affert utilitatem, utpote ſalia morboſa diluit, eluit, & craſſos humores tartareos emollit, attenuat, & ſuperfluum excrementitium per colatoria educit, vias aperit ac excretoria aperta ſervat, obſtructionesque reſerat,

ariditatem partium ſolidarum corrigit & ſanguini, omnibusque humoribus fluxilitatem ad vitalem circulum deſideratiſſimam conciliat, ſecretiones & excretiones omnes juvat, ſomnum conciliat & pene omne curationis punctum abſolvit, huic in quantitate nimirum majori aſſumtæ majorem, quam vulgo creditur atque perpenditur, partem in ſanandis morbis tribuo ac profiteor ſimplicem aquam puram, ſubtilem levem ſolam quam plurimorum fontium ſoteriorum, in quibus ne mica quidem principii mineralis, metallici aut ſalis continetur, utramque ut ajunt paginam facere, exemplo ex notiſſimis ſint Favarienſes, Schlangenbadenſes &c. Atque quoniam deinceps ſalia illa ſoluta ſunt, magis ob id penetrant aguntque. Ac ne id quidem mihi reticendum eſt, quod calor & ut partes ſubtiliſat unitque ita & horum ingredientium vires haud parum adjuvet, efficiatque ut inteſtina ſua agitatione calefaciant, ut magis penetrare & tranſire poſſint, humores circulantes ad majorem motum cieant, magis aperiant, magis diluant. Nam tenendum & hoc eſt, quod & alias aqua calida magis diluat, quam frigida, vis enim diluendi per calorem intendi videtur: aqua enim calida, magis ſecundum minimas ſuas particulas agitatur, magis movet, motu & vigore ſuo promptius intimiusque penetrat, viſcida potenter reſolvit, humores ſalſos acriores imbibit & diluit, ad fluiditatem reducit, ſolvit, detergit, ac ſecum ad emunctoria

 ab-

abripit, ſecernit exacuitque. Hocque vivido ſuo calore & blando partes corporis humani fovet, ac reficit jugiter. Namque thermarum aquæ hoc habent peculiare, quod & aëri expoſitæ calorem ſuum diutius retineant, quam aqua communis calefacta. Hujus cauſa & ratio ex adductis repeti poteſt, quod ſc. motum ab igne excitatum aër frigidus ſubito ceſſare faciat, thermarum vero calidos vapores cohibeat, ne tam cito diſſipentur. Habent & hoc, quod licet ſint fervidiſſimæ uti thermæ Carol tamen non linguam & fauces potæ adeo adurant, neque excitent veſicas, ut quidem aquæ vulgares igne calefactæ.

§. X. Operæ pretium erit, ut ſingula ingredientia, prout nempe ſunt extra compoſitum, ulterius ac ſeorſim inſpiciamus, & illorum vires & modos operandi perpendamus, ut faciliori via ad uſum deinceps illarum deveniamus. Quæ tenuium partium ſunt, volatilium, ſpirituoſarum, ſub forma vaporum adſcendentes, maximam vim medicamentoſam, (utpote qui immediate agunt in ſpiritus animales,) explent, totum pervadunt corpus, immo totum genus nervoſum tam nobiliſſimo fluido perfuſum elaſtico quaſi ſtimulo afficiunt, humores rarefaciunt, ſive ad majorem molecularum ſuarum diſcontinuationem adigunt, circulum illorum intendunt, organa ſtimulant ſecretoria & excretoria & virtutes,alexipharmacas aliasque longe antecellunt. Tenuet iſtæ partes primam hic ſibi vendicant gloriam, cum fixæ minori in copia

inſint,a quibus tantæ virtutes,quas præſtant aquæ noſtræ ſalutares, vix ſperandæ veniunt; Speciatim de reliquis & dicendum eſt, quod primo principium ſulphureum ex phlegmaticis, ſalinis, oleoſis particulis conflatum, in medicina admodum utile, acidum obliniat, temperet, emolliat, leniat, ſoletur nervos, ſpaſmos ſopiat, relaxet, demulcet, ſedet dolores, ſomnum cieat (ſulphur enim & aqua ſunt ſomni materiale principium) diſcutiat, calefaciat, exſiccet, aperiat, penetret, digerat, putrefactionem avertat, veneno reſiſtat, &c. Intus aſſumptæ ejusmodi thermæ ſubvertunt ſtomachum, alvum ſolvunt, & urinam pellunt &c. Vitriolum necat vermes, exſiccat, conſtipat, extergit, roborat, aperit, digerit. Sal alcali purgat, urinam & ſudorem movet, ut omnes aquæ (nam ſalia aquoſa proficua magis diuretica) ſale alcali turgidæ; magis vero urinam adhuc, ſi ſal illud quoque ſit aluminoſum, acidulum, concitat, incidit, attenuat, aperit, ſiccat, acidum invertit, abſtergit, ſecretiones & excretiones juvat, progreſſum ſanguinis celeriorem reddit, facilitat, cum partibus terreis conjunctum roborat &c. adeoque in conſervanda ſanitate & profligandis morbis, maxime chronicis ab acido imprimis oriundis eximie ſe gerit. Præſtat hæc omnia imprimis juxta ſpicula ſua tenuiſſima, diviſa æther copioſus in pororum interſtitiis hærens, utpote cauſa efficiens omnium motuum materialium, omnisque fluiditatis ob maximam ſuam ſubtilitatem & celeritatem. Ob has partes

 ſpi-

ſpirituoſas ſulphureas & ſalinas per aquas ſolutas & activas factas caloreque exaltatas, utpote principia magis activa, poſſident egregiam vim per ſubtiliſſimos poros & canales penetrantem, qua propter ad affectas corporis partes intimiores pervenit, maximeque ad motum ſtimulat. Quibus modo indiciis me non monente quivis percipiet, thermas noſtras in contumaciſſimis & abſtruſiſſimis corporis vitiis, minimorum canalium & tubulorum obſtructionibus, reſerandisque dyſcraſiis humorum & per conſequens etiam ſpirituum animalium corrigendis non ſolum interne, ſed & externe egregiam ferre opem, &c. Bituminis vires affines propemodum ſunt viribus ſulphuris; ut aluminis, vitrioli, minus tamen efficaces; bituminoſæ tamen aquæ purgando vitiis corporis magis medentur. Mars adſtringit, roborat, & aperit, ſimul cum gravitate attenuandi ac rarefaciendi virtute præditus, quam contrariam actionem (ut curſim hoc addam) ita mihi concipio, quod vaſis obſtructione liberatis eorum latera adſtringi ſ. contrahi neceſſe ſit; fibræ enim ſanguine ſtagnante relaxantur, remota hac vero elaſticitate ſua tonum reſtituunt & priſtinam contractionem exercent. Acidum porro deſtruit & ad morbos corporis diuturnos, ſalinos, tartareos multi eſt uſus. An mars, ut ſolidiſſimum & durum corpus, aquas, ſ. ejusmodi liquores, qui manifeſte tales non apparent, inficiat, hac vice multis argumentis & experimentis non declarabo. Terrea refrigerant, ſiccant,

roborant, abſorbent, temperant. Quin immo in toto mixto ex oleaginoſitate humectantem, emollientem, anodynam; ex odore forti penetrantem; ex ſapore ſubdulci concoquentem, emollientem, &c. ex ſubadſtringenti refrigerantem, condenſantem, replentem, roborantem; ex ſubamaro purificantem, aperientem, attenuantem; ex ſalſo ſiccantem, reſolventem, a putredine præſervantem diureticam, laxantem hariolamur qualitatem, & ſic porro.

§. XI. Ob varias has concretorum in ſe invicem mixturas operationes variæ quoque oriuntur, ut ideo non tantum ingredientia mineralia, ſed & craſis & modus vel ſecundum veteres temperies ſubſtantiæ attendenda. Namque ob unionem adeo intimam & novum quoddam quaſi enaſcitur, nova componitur vis, ut illud in multis videmus, v. g. mithridat. & theriaca, cort. peruv. pulvere pyrio &c. in quibus conjunctæ atque unitæ ſaltem partes effectum edunt. Optime inquit Galenus de med. facult. L. II. remedia quædam ſpecifica, quæ tota ſubſtantia, i. e. non juxta certas ſuas partes, ſed quatenus omnes hæ partes totum quoddam conſtituunt, agunt. In hanc rem teſtimonium quoque affert B. Ettmüllerus Op. M. T. II. p. 1907. Sicut videmus, inquit, in antimonio, cujus neque ſubſtantia acida, neque alcalina ſeparata, ſed ambæ ſaltem combinatæ catharcticæ ſunt. Quare ſatius eſt, & multi momenti, ita

ſeu-

ſentiente Galeno L. V. de ſanit. tuend. thermas & aquas medicatas experientia ipſa cognoviſſe, cum modus unionis, (non ſimplicis cujusdam miſtionis) adeo intimæ nondum ſatis perſpectus ſit. Ideo monet Hœferus in Herc. Med. T. I. p. 345. de aquarum, dicens, medicatarum qualitatibus temere non judicandum. Si enim videmus tales aquas conſtare v. g. ex alumine, ſulphure, ferro, nitro, non ſtatim pronunciandum: ergo eas habent virtutes, quibus conſtant mineralibus, &c. Quin immo refert A. Libavius de Nat. metall. p. 93. inveniri aquas ollas corrodentes & lapides, eorumque halitus mentem eripientes, quæ tamen ſalubres ſunt medicinæ, quod & de Wolkenſt. Gœbelius narrat.

§. XII. Acſi omnia ſub incudem revocamus atque perpendimus, hariolari licet, quod noſtræ aquæ ſoteriæ ſive externe ſive interne uſurpentur, caloris & contentorum ope virtutes calefaciendi, diluendi, emolliendi, maturandi, ſiccandi, corruptionem ac putredinem avertendi, relaxandi, acrimoniam temperandi, leniendi ac mitigandi, dolores ſiſtendi, attenuandi, reſolvendi, detergendi, aperiendi, confortandi, conſolidandi, evacuandi præſertim obtineant. Exindeque colligitur, quod ventriculo, inteſtinis, utero, vaſis ſanguineis, pulmonibus, &c. auxilium ferant & quod magnum uſum præſtent in morbis ex lympha craſſa, viſcida & ſalſa acida, acri oleoſa, in obſtructionibus in atonia fibra-

rum

rum ac earundem criſpatura, in exulcerationibus, tumoribus &c. atque uno verbo in plerisque morbis, ſi non reſtitutionem in integrum, levamen ad minimum maximum concilient. Licetque vel exterius ſaltem in balneo adhibeantur, vim tamen penetrandi egregiam per poros corporis undique poſſident immo ad fluida usque. Calida enim aqua utpote magis mobilis atque pervadens primario, cui ingredientia tanquam vehiculo inſunt, non ſolum laxat fibras & dilatat, aperit, rarefacit poros cutis, ut hæ particulæ ſalino-ſulphureæ, magis activæ, ſpirituoſæ, libere eoque melius intimiusque per eas ſe inſinuare & operationes ſuas perficere poſſint, ſed & ipſa per poros particulis ſuis lubricis, flexilibus promptiſſime ſe recipit ad intimiores corporis usque receſſus, quæ res licet a multis in dubium vocetur, per multa tamen experimenta multosque effectus demonſtratur, adeo ut vix de ea dubitare liceat. A peripheria ad centrum ſic recepta aqua thermalis, undique operationes ſuas perficit; & rurſus a centro ad peripheriam agit. Unde aptæ ſunt, quæ cauſas morborum etiam in remotiſſimis locis deſtruant; Penetrantiæ reſolutionisque humorum coagulatorum, earum vis exinde vel nudis oculis patet, quia in balneis limpidis interdum poſt inſeſſionem levis quædam pinguis atque interdum nigricans cuticula ſupernatat, ex balneantibus ſine dubio non ex ipſis thermalibus aquis profecta. Amplius dicendum

eſt,

eſt, quod aquæ in balneo mole, denſitate ac pondere, quo ipſum aërem adhuc antecellit, undique nitentes agant, cutem cum ſubjectis muſculis & vaſis omnibusque reliquis organis impellendo, comprimendo eoque humores ex glandulis & poris excretoriis etiam ex intima corporis regione exprimendo, ſicque circulum ſanguinis augendo, ut variis experimentis demonſtrat L. Bellini de miſſ. ſangu. p. 144. ad quod efficiendum majorem vim poſſident, dum ex inferioribus ſcaturiunt calidæ, quæ vis ex aqua in fontibus artificialibus aut thermometris incluſa & calefacta metiri poteſt, dum in altiſſimum ſpatium evehitur ac expanditur, vel vaſis firmiſſime etiam ſolidiſſimis incluſa, accedente calore, dum ea magna vehementia diſrumpuntur. Quam actionem adjuvant ſpiritus & ſalia, maxime in ipſis aquis thermalibus contenta, quæ titillatione levique vellicatione ſua & ſtimulo in papillis nerveis facto, eam ſollicitant. Et ut in compendio illarum faciem exhibeam: ſ. intus, ſ. extus adhibeantur, duo illa ſumma capita remediorum explent, alterant ſc. & evacuant totum corpus ſenſibiliter & per omnia emunctoria, inſuper præſervant & curant, juvant per ſe & per accidens morbos internos æque ac externos, operantur tam quantitate, quam qualitate.

§. XIII. Operatio autem ipſa his reſultans, ſecundum varia ſubjecta variat, ut hoc quidem commune omnibus propemodum remediis eſt;

In

In aliis efficacior, in aliis minus talis eſt; nunc enim v. g. balneum imprimis obſtruit alvum, nunc ſolvit eam, nunc potùs alvum magis aperit, nunc magis urinam pellit, nunc ſudorem, quandoque & ſalivationem concitat, non raro per nares, interdum per aures & ductum Fallopianum, ad fauces pone uvulam excernit atque deponit recrementa. Eadem operatio rurſus in aliis per narium ſpontaneas hæmorrhagias, per hæmorrhoides & fœminarum menſium fluxum aliasque uterinas excretiones ſe exſerit. Alii citius, tardius alii a thermarum adhibitione moventur. Nonnunquam ſimul omnes hos effectus edunt, nonnunquam aliquos & ſeorſim; hocque pro utentium vario vigore & ſenſibilitate ventriculi & inteſtinorum, pulſu cordis & arteriarum copia, conſiſtentia & fluxilitate humorum, amplitudine pororum & meatuum accidit, unde etiam facilius aut difficilius tranſeunt aquæ, diſtribuuntur, ſolvunt, ſecernuntur & excernuntur. Ordinaria vero noſtrarum thermarum operatio, quam omnes propemodum maxime balneantes experiuntur, & quæ iis quaſi propria cenſetur, eſt, quod poſt aliquot modo ex balneo dies cutis rubris maculis aut purpura totius corporis cum maxima euphoria ſuffundatur, quæ efflorefcentia modo in his per unius ſaltem ſeptimanæ ſpatium, modo in aliis per plures III. IV. V. atque quandoque VI. hebdomades & ultra ſubſiſtit, & vel balneo continuato iterum decedit, vel etiam non raro poſt

uſum

uſum balnei abſolutum protrahitur. Immo nota ſunt exempla eorum, qui domum jam reverſi per tres menſes purpurati manſerunt, & quibus hæ cutis efflorescentiæ tribus vicibus inter hoc tempus redierunt, & ſponte ſua temperato regimine habito, cum euphoria etiam deceſſerunt. De reliquo operatio earum ut lenium ſatis leniter ſenſimque, ſed ſecure certeque procedit.

§. XIV. Alioquin noſtræ temperatæ thermæ ferme omnibus temperamentis, cujuscunque fere ætatis, ſexus, atque conditionis ſint, convenientes atque maxime ſunt & acceptæ, conferunt medenturve affectibus chronicis itidem & acutis, calidis ſic dictis ac frigidis &c. Nimirum refrigerant tranſpiratione, quam movent, & poros aperiunt, rarefaciunt partes ſulphureas, calidas temperant, ejiciunt, relictis terreis aqueis frigidioribus vel ebullitionem & obſtructionem tollunt; calore vero ſuo frigidos fovent, reſolvunt, ut in auras abeant, ſuperfluæ humidæ partes, fibras & roborant ut ſe contrahant, promoveant, neque ſuperfluum quid iterum admittant. Sicca vero humectant corpora, dum aquæ copia & mora ſua partes diluunt, humectant, emolliunt, & humores craſſos colliquant. Galenus Lib. de maraſmo & Lib. III. de offic. Med. ſimile annotavit de balneis & Hipp. L. de affect. circa finem ut notum eſt, alias frigida quandoque calorem revocare (cutem refrigerando, contrahendo, ef-

fluvia

fluvia calida ut retineantur,) & quædam calefacere per ſe, per accidens vero refrigerare (v.g. camphora, ſp. vini, opium) & quædam per ſe refrigerare, per accidens calefacere (ut aqua frigida, acetum.) Verum enim vero ſi exacta ac ſtrictiori æſtimatione hoc ipſum perpendimus, in genere dicendum eſt, omnes thermas manifeſte calidas balneo præſertim adhibitas ſubjectis humidis & frigidis, ſeroſis, laxioris habitus, fœminis magis convenire, morbis quoque frigidis & humidis; calidis jam exiſtentibus vero minus, ut febribus ardentibus & inflammationibus &c. ubi vero morbus talis nondum factus, ſed in fieri adhuc & ubi diſpoſitio ſaltem adeſt, &c. thermæ utique concedi poterunt, ita ſentiente Baccio L. III. p. 131. experientiaque comprobante.

§. XV. Priusquam hinc abeamus, differentiam quoad operationem & effectus, quæ duobus his fontibus intercedit, ſeorſim & explicatius luſtrabimus. Equidem maxima ex parte inter ſe conveniunt, differunt tamen, ſi exacta penſitatione æſtimantur. Nimirum minus calefaciunt Schafgotſchianæ thermæ, magis emolliunt, magisque reſolvunt, atque abſtergunt, adeoque in ulceribus iisdemque malignis & contumacioribus, & ſcabie atque catarrhis & ſimilibus obnoxiis magis proſunt; cachexiam, tumores quoque duros magis ſanant, avertunt, præcavent, reſolutionibus, contuſionibus, immobilitatibus, tremori, obſtructionibus, in fluidi

nervei impedito ad partes defluxu &c. magis ſunt utiles; in dyſpnœa, aſthmate, hypochondriaco malo & melancholia hypochondriaca (potæ) certiorem præſtant uſum, excretiones omnes cutaneæ ex illarum uſu magis proveniunt, plus alvum laxant & diureſin augent; attamen quadantenus ventriculum debilitant & appetitum deſtruunt, citiusque ſuas vires perdunt. Alteræ potæ, ſi in ventriculo vel ejus orificio bibentis aliqua ſaltem acris velılioſa materia hæreat, excitant magis gravitatem & dolorem ventriculi & capitis cum inflatione abdominis citra frequentiorem alvi dejectionem. Cumque calidiores ſint, frigidioribus ſic dictis ſubjectis, mulieribus, frigidioribusque ac humidioribus magis affectibus quadrant externo uſu commendatæ, magis afficiunt, penetrant, imprimuntque contenta, atque roborant, condenſant, leniunt, ſiccant magis, quare morbi ex laxitate partium, uteri &c. nati facilius reſtitutionem nanciſcuntur & fluxiones pertinaciores atque rheumatiſmos, ſcapularum, ſpinæ, coxendicis, juncturarum manuum & pedum validius abigunt, conferuntque magis podagricis, gravidis, fluxui menſium nimio aliisque fluoribus obnoxiis, & accidentia, ut vertiginem, capitis dolorem, gravedines &c. concepta ex uſu forte fontis Schafgotſchiani his curantur.

CAPUT

# CAPUT IV.

## Uſum ſpecialem Thermarum Hirſchbergenſium tradit.

§. I.

JActis jam fundamentis ad uſum thermarum noſtrarum devenimus, ut ſpecialius hunc penum inſtruamus. Habent utique thermæ ſuos inſignes & varios uſus, tum medicos, tum medico-politicos (ut mere politicos taceam) ut ſcilicet v. g. ſæpe immorigeri ægri domi præcepta Medicorum negligentes, aut faſtidientes, ſuo genio ex conſuetudine domeſtica indulgentes, recepta univerſali obſervantia ibi locorum ſtrictiori, teneantur, quo ſæpe miratus ſum ægros vix 20 vel 30 guttulas tincturæ aut dr. β pulveris alias aſſumere negantes in thermis tantam copiam aquarum thermalium bibiſſe. Ut porro animus in ejusmodi amœnis gratisque diverticulis a ſeriis curis, negotiis gravioribus, concatenatisque laboribus & domeſticis occupationibus ad tempus quoddam abſtrahatur, pacatus & tranquillus reddatur, novitate & mutatione loci, jucundo convictu & hilari familiaritate, amica & læta converſatione, quæ in ejusmodi conſuetudine eminent, colloquiis amicorum & variorum peregrinorum recreetur; hoc pacto enim mire animus roboratur & erigitur, excitatur, & hinc ſanguinem & humores temperate movendo & ſpiritus excitando, non

adeo facile morbos admittit, vel citius ejicit. Non facile dictu eſt, quantum faciat hilaris animus ad prolongandam vitam atque ſanitatem conſervandam amiſſamque reſtituendam, immo ad promptiorem remediorum operationem. Qualis enim animus eſt, talis ſpirituum motus, talis motus cordis & arteriarum, tonusque partium, talis circulatio; & qualis circulatio, talis eſt ſanitas. Scite in hanc ſententiam ſcribit Bardus in Med. polit. p. 310. Cor lætum benefacit medicinæ; tunc enim medicamentum proficit & juvat, dum alacri animo eſt, qui illud accipit. In præſens notatur, quod Menedemus Philoſ. apud Laërt. L. II. 133. dicatur Φιλυπόδοχος exinde, quod ad loci inſalubritatem vel evitandam, vel minuendam frequentius inter amicos, hoſpitesque in conviviis exhilaraverit animum, (quo corpus quoque ſuſtinetur) & quod Romani olim & Byzantini inter ſumma deliciarum genera peregrinationes retulerint. His & jungitur eximius uſus motionis corporis, mutationis aëris, victus, conſuetudinis &c. Quantum illa omnia ad ſanitatem conſervandam, præcavendos morbos, & præſentes fere omnes chronicos atque rebelles immorigeros conferant, nemo non novit, aërem enim (quem occultum vitæ pabulum Veteres jamdudum eſſe dixerunt, & recte quidem dixerunt:) iſtis in locis, ubi thermæ habentur, longe alio ſalubriorem eſſe, conſtat, & quæ ſunt alia, non longius jam recenſenda.

§. II.

§. II. Sed ad Spartam noſtram, quam tuendam ſuſcepimus. Equidem uſus primarius thermarum Hirſchbergenſium, (ut cæterarum quoque) olim duntaxat externus atque balneum fuit; verum etiam illarum internus ſive potus etiam æque probatur. Crato a Kraftheim uti legere eſt in Epiſtol. med. p. 251. ſuo tempore frequentiſſimum eum vidit atque commendavit, hodie is magis iterum negligitur; balneum uſitatiſſimum eſt multifariis commoditatibus plurimis commendabile. Quocunque etiam alio modo adhibeantur ſalutares ſunt, immo ſolus earum vapor utilitate ſua non deſtituitur. Quamvis hoc fatendum ſit, quod ob longe forte minorem, quam continent, ſalis partem aliis, v. g. Carolinis quoad potum non æquiparandæ ſint, purgant tamen æque ſine notabili corporis perturbatione atque debilitatione, minori longe quantitate ac Carolinæ, ſiquidem unus ſaltem alterque hauſtus alvum plusries movet ac non raro vomitum creat, & licet per plures ſæpe dies iſtæ operationes inſtituantur, utentes tamen vix exinde debilitantur, quod omnibus thermalibus aquis commune eſt, & in hoc mirabile quoddam præ omnibus aliis pharmacis evacuantibus habent, utpote quæ ſub purgatione & ſudatione quam efficiunt, vires ſimul notabiliter perdunt cum ventris torminibus, anxietatibus circa præcordia imprimis, ſiti, faſtidio ciborum, vertigine, laſſitudine & quandoque animi deliquio, aliisque ſat gravio-

 ribus

ribus ſymptomatibus. Nec non urinam potenter cient, & ſudorem quoque ſimul movent. Utrumque remedium, balneum ſcilicet & potus, in uſum duci convenit, ubi viſcidum, pituitoſum, glutinoſum, craſſum firmiter plicis & parietibus ventriculi & inteſtinorum impactum, imprimis eſt reſolvendum, emolliendumque & educendum, acidum temperandum, & mineræ morboſæ intimiores circa membranas & nervos &c. hærentes tollendæ, & ubi pertinaciſſimi & abſtruſiores affectus & frigidiores ſic dicti ſubſunt, vel ubi hæc vel illa pars affecta majori remedio præ reliquis opus habet, ubi & affectus & pars affecta majorem vim ac impetum celerioremque operationem expoſcunt. Atque ubi majori energia citiorique penetratione opus aſcenſus ex puteis thermalibus cum ſcaturientibus aquis (das Aufquellen) jungendus ac ſtillicidium quoque in auxilium vocandum.

§. III. Proximum jam eſt, ut thermarum noſtrarum multiplici experientia non per unius ſaltem ſeculi decurſum in morbis corporis humani adeo innumeris probatum uſum, & ex univerſalibus adductis colligendum fuſius tradamus. Sc. diligenti & quotidiana fere annotatione conſtat, quod nullum prope morborum genus ſit, quod in medicatis noſtris aquis ſuum remedium non inveniat, atque quod præſertim virtus illarum optime ſe manifeſtet rite exhibitarum in omnibus morbis diuturnis, chronicis

cis & pertinacibus, & qui lyſi maxime ſolvuntur, pnevmatoſi læſa, chyloſi læſa & inde natis cruditatibus & humoribus corruptis, acidis, ſalinis, tartareis, biliofis, viſcidis, & inde dependentibus ſtagnationibus & obſtructionibus, viſcerum infarctu, humorum decubitu illorumque impuritate nec non a tono fibrarum læſo oriundis, aut ubi fibræ ſunt tenſæ, rigidæ, contractæ, in motibus ſpaſmodicis, doloribus, tremoribus, impotentia motus &c. In ſpecie dicendum eſt, eas prodeſſe in omnibus affectibus capitis, ſi deuteropathici & a cauſa, ut dicunt, frigida ſint, ſi vero idiopathici & inveterati, plurima ex parte non tam certe non tam facile opem conferre. Tumque miros præſtant effectus in vertigine, cephalalgiis, vigiliis immodicis, affectibus ſoporoſis (in declinatione præſertim) memoriæ debilitate, ſtupore, reſolutione, contractura, paralyſi, paræſi, &c. Utile quoque eſt balneum poſt perpeſſos melancholiæ paroxyſmos, item in oculorum affectibus multis, doloribus, viſus hebetudine, fiſtula lacrymali & gutta ſerena, aurium ſuſurro, tinnitu, gravi auditu, ſurditate, humiditate ſuperflua, apoſtemate, dentium gingivarum affectibus, qui fiunt ex condenſatis craſſisque humoribus & acrimonia. Obſervatumque etiam eſt: reſtitutum inde fuiſſe guſtum atque olfactum abolitum, & loquelam amiſſam. Conducunt porro in dyſpnœa, aſthmate humido, extra paroxyſmum, tuſſi ferina ſimilibusque affectibus

 pul-

pulmonum, ſi ſunt a ſimplici ſtagnatione, perfrigeratione, preſſione, infarctu & per conſenſum hypochondriorum, phthiſi incipiente, & exulceratione pulmonum ſuperficiaria, quæ non eſt exedens aut putrefactiva, pulmonum ſcirrho nondum inveterato, nec non palpitatione cordis, incubo (potæ.) Juvant affectus ventriculi & inteſtinorum viſcerum dyſpepſiam, cibi faſtidium, lienteriam, cœliacam paſſionem, diarrhœam, dyſenteriam, vomitum, choleram in declinatione (balneo) revellendo humores, glandulas ſalivales & gaſtricas ſollicitando & influxum ſpirituum concitando. Teneſmum, tonum ventriculi adſtrictum ſolvunt, ſi bibuntur, laxatum firmant, tormina ventris & colicam flatulentam, pituitoſam immo & ſpaſmodicam ſedant, flatus diſcutiunt, ſingultum ſiſtunt, intus extusque exhibitæ. Crato a Kraftheim Epiſt. med. p. 250. Vratislavienſem quendam civem primarium, multo tempore colicis & articulorum doloribus diu excruciatum, præter ſpem ex potu thermarum convaleſcere vidit. Potæ & in alvi ſegnitie & iliaca paſſione, in incipiente hydrope, ejusque ſpeciebus, in anaſarca, leucophlegmatiâ præſertim æque ac in balneo ſuadentur. Item in malo hypochondriaco & ſcorbuto, quia temperant, diluunt, demulcent maſſam ſanguinis, ſaliaque abſtergunt eaque per debita emunctoria educunt, optimæ ſunt. Nec eſt quod in calido, ut ajunt, ſcorbuto eas metuas, ut quidem quidam ſcrupulum

mo-

movent, quoniam moderate ſat agunt, neque adeo debito modo uſurpatæ nimis calefaciunt, exſiccant, liquidas partes neceſſarias abſumunt, neque ſalia ſcorbutica magis exaltant. Aliæ quoque tales temperatæ thermæ, ut Empſenſes & Teplicenſes in hoc morbo innoxiæ ſunt inventæ. Hic occaſio obvenit recenſere hiſtoriam de viro quodam Miniſterio eccleſiaſtico in Luſatia conſtituto hypochondriaco ſcorbutico, a me notatam, cujus poſtquam per II ſeptimanas thermis noſtris uſus eſſet, extrema digitorum, manuum pedumque, præſertim ungues nigro ad inſtar atramenti colore obducebantur, qui poſt III ſeptimanas demum ex continuato balnei uſu ſenſim deceſſit. Ad hæc in febribus intermittentibus diuturnis, quartana præſertim, & ephemeris (cæteris paribus) non modo in declinatione, ſed & in principio & ſtatu, (nam tales curant æque ac præſervant) iis præſertim quæ a tranſpiratione ſunt impedita, vel ſi ſecundariæ illæ ſunt, v. g. a ſcabie retroceſſa &c. conceduntur. Commendantur illarum potus in pathematibus, febribus ex præpoſtero chinæ chinæ vel adſtringentium uſu ſupervenientibus, ubi exinde hectica & hydrops imminent &c. Galenum idem ſentire in genere de balneis calidis, patet ex I. ad Glauconem & L. V. de ſanit. tuend. adducitque, quosdam, balneo ſine quotidie febricitaſſe : Siquidem & ego novi potu illarum febre tertiana continua & lenta varios liberatos eſſe. Nihilque vetat

balneum adhibere in metu inflammationum, eryſipelatis &c. (præſervandi & roborandi, tranſpirationem promovendi fine) in inflammationibus quibusvis internis & externis deſinentibus, v. g. pleuritide, peripnevmonia, tunc enim ſuppurationem maturat, dolores mitigat, ſolvit, educit. Herniam inteſtinalem non adeo inveteratam & repoſitam in ſede firmant ſine dubio juxta alias dotes, quas afferunt, leniter conſtringente firmanteque ſua virtute peritonæum in priſtinum ſuum ſtatum reducente; flatuoſam autem diſcutiunt, & ſingulas conſolidant, quibus in caſibus fons Præpoſituræ præfertur. Hæmorrhoidum fluxum nimium compeſcunt, hæmorrhoides vero cœcas aperiunt, hæmorrhagias ſiſtunt maxime potæ, quo & vermes necant educuntque. Scirrhum hepatis, lienis, aliorum viſcerum & glandularum & vaſorum & obſtructionem immo & nervorum reſolvunt, aperiunt, ſecretiones humorum per ſuas glandulas adjuvant rarefaciendo humores partesque laxando, indeque natum icterum flavum, nigrum, curant. Renum, ureterum, veſicæ dolores, a calculo nimirum oriundos omnium immaniſſimos demulcent ac ſiſtunt, exulcerationes, excoriationes, tumores, læſionesque alias harum partium ſanant, quo nomine noſtræ non inferiores ſunt aquis ferratis in Tuſcia, quæ veſicariæ ea propter nominatæ ſunt. Urinam proliciunt, poros aperiendo, aliasque ſuppreſſiones humorum excrementi-

tiorum

tiorum ſolvunt, ſaburram viſcidam, tartaream, deſtruunt, calculorum, ſabulorum, renum & veſicæ eductionem promovent, atque expellunt, imprimis intus ſumtæ, ſi nimirum non ſint nimis grandes calculi & per multos annos jam non cum illis luctati ſint ægri, & ubi in fieri magis ſint, & in vaſis tartarus ille adhuc fluctuet fluidus, & inflammationem inſequentem præcavent. Curant præſertim Abbatiæ thermæ diabetem, incontinentiam, difficultatem, ardorem urinæ, (imprimis puerperarum) mictionem cruentam & purulentam. Uterum ſanant, meatus illius recludunt, impuritates, humiditates extergunt, fovent, reſiccant, roborant imbecillem, tumores ejus emolliunt, reſolvunt, menſium obſtructioni (tum emolliendo vias, tum fluxiles reddendo humores, & excitando.) Sterilitati mulierum & impotentiæ virorum ſubveniunt ac venerem languidam in utroque ſexu inſtaurant, priapiſmum vero corrigunt, ulcera proſtatarum ſanant, læſionibus aliis pudendorum, rimis & prolapſui uteri & inteſtini recti inſeſſu inſerviunt. Balneum præcavet abortum, partum in iis, quæ alias cruciatu & labore gravi pariunt, circa inſtans tempus adhibitum, fœtus mortui & molæ excluſionem facilitat, menſes ſuperfluos & inordinatos, fluores albos mulierum, pallidos & diſcolores ac genituræ involuntariam emiſſionem in viris, maxime Præpoſituræ fontis compeſcit, uteri ſuffocationem atque hyſtericam paſſionem,

nem,

nem, ut & potus avertit, ac furorem uterinum componit. Proſunt thermæ in obeſitate minuenda & impedienda, ſi diutius & largos usque ſudores illarum uſus protrahatur, ſuccum nutritium evacuando, robur addunt fibris laxatis, illudque reſtituunt. Fovent refrigeratos nervos & tendines, exindeque dolentes perniones, dolores artuum etiam ex lue venerea reſiduos, ſiſtunt & corrigunt, & a mercurio forte in corpore reſtitante vitia alia inducta emendant, idque ob ſulphur præſertim quod mercurium ligat: quinimmo ſub fine luis venereæ permittuntur. Quoniam evacuatoria omnia aperta noſtrarum thermarum uſus ſervat, excrementitios accumulatos humores variæ indolis educit, & obſtructiones ſalium genetrices potenter reſolvit, calore pariter blande demulcet & roborat. Catarrhos, rheumatiſmos in quibusvis corporis partibus & fluxiones ad ſcapulas præcipue, ſpinam dorſi, juncturas manuum & pedum, malum iſchiadicum & arthritidem maxime fixam, podagram, ſi ex imbecillitate partium collecta materia articulis eſt impacta, tutius certiusque quam ex defluxione vaga volatiliori, ſi non adeo inveteratum ſit malum & ad ſenectutem usque productum, vel hereditarium, vel ubi callum & nodos non appoſuerit majores, balneum maxime ſanat & vitioſum tendinoſis & nervoſis partibus altius inſidens, humidum peccans diſcutit & diſſipat, omnibus ideo morbis ſpaſmodicis utile & aptum;

quan-

quanquam etiam potus hos dolores aufert. Conſulto itaque utrumque in uſum in his caſibus ducatur, & potus præmittatur, ut materia peccans per vomitum, alvum & urinam ejiciatur, & dein balneo debilia membra roborentur. In ipſo tamen paroxyſmo & in principio horum morborum minus (balneum) idoneum eſt. Egregiæ utræque quoque ſunt thermæ in podagra in corpus retroceſſa. Enervatis, refrigeratis & debilitatis, paralyticis, reſolutis, trementibus, convulſis, contractis & ſpaſmo criſpatis, duris, inertibus, claudis, nutritione depravata & impedita & tabe & atrophia marceſcentibus & exſuccis membris explanandis ex contuſione, ictu, caſu, fractura, luxatione articulorum (tum emolliendo, tum roborando nervoſas partes) defatigatis item (hinc juvenes olim Romani in palæſtris fatigati ſe mox in thermas iis ordinario junctas recipiebant, ut ſuas inibi vires priſtinas recuperarent,) ut & ambuſtis calloſis balneum egregie ſubvenit. Hæ in his caſibus gravioribus præ omnibus aliis balneis vobis notis palmam præripiunt, adeo ut ad noſtras artuum articulorumque affectibus capti, ad ultimum quaſi aſylum, ob tot felices, quos in iis percurandis edere ſolent effectus, longe lateque notos, confugiant. Apprime etiam illud (balneum) utile eſt poſt morbos chronicos diuturnos perpeſſos. Tumores duros, flatulentos, œdematoſos pedum &c. & ab eryſipelate, podagra potu aquarum &c. prove-

nientes

nientes & tophos articulorum ſtrumasque ſic emolliunt, attenuant, reſolvunt & varices auferunt. Abſceſſus, exulcerationes & apoſtemata omnia non ſolum externa, ſed & intus collecta in capite, pectore, hepate, renibus, utero &c. maturant, emolliunt, aperiunt & per proximas & expeditas naturæ vias repurgant, imprimis Schafgotſchianæ extus quidem adhibitæ. Sanguinem congrumatum in interioribus & læſione partium (Verbrechen) reſolvunt, læſionesque ipſas atque adeo nervoſarum partium perſanant atque complacant. Vulnera, fiſtulas & ulcera brachiorum & crurum, abdominis reliquarumque partium inveterata, calloſa, maligna, cancroſa, rebellia, fluida & corroſiva & male curata, gangrænam, cariem oſſium, ſpinam ventoſam, rhachitidem, non adeo inveteratam eam quidem, ſanant, affluxum ulteriorem inhibent, acidum ichoroſum domant, carnem ſphacelatam & putridam ſeparant, novamque renaſcere faciunt, fibras nerveas roborant, latera glutinant, cicatricem inducunt. Vulnera jam dudum, ſed non rite ſanata, aperiunt, ſaniem & globulos, feſtucas, fruſtula oſſium fractorum aliaque profunde hærentia, ſanationem impedientia, eliciunt. Conveniunt fracturis calli inductione egentibus; Commendantur etiam ad vulnera a telo, globulo venenato &c. illata, ad morſus venenatos animalium, venena aſſumta (pellendo per circulationem ad exteriora.) Immo in morbis ab incantatio-

tationibus noſtræ thermæ a nonnullis laudantur. Omnes fœdos virginum colores auferunt, omnesque maculas cutaneas varii generis, diverſæque indolis ſcorbuticas & vitia alia, quales ſunt impetigo, vitiligo, verrucæ, herpes miliaris, ſerpigo pinguis, lychenes, ſcabies fœda, humida, lepra, pruritum, item variarum partium, phthiriaſin, fœtorem alarum & pedum abſtergunt & corrigunt, ac diſcutiunt, humores in poris cutaneis hærentes ſic & unguium vitia, ſcabritiem, emendant, ſuffuſiones diſſipant, membris lividis colorem naturalem reſtituunt, ſanguinem aliqua in parte coagulatum, ſtagnantem reſolvunt, cuti nitorem inducunt, & coſmetici vices implent. Inſuper quandoque a recte valentibus adhibitum balneum ſanitatem integram diu ſervat atque longævitatem conciliat, ſiquidem balnea etiam ſimplicia quandoque atque debito modo adhibita, præcipuum medium ad ſenium retardandum & propagandam vitam eſſe exiſtimo, quoniam per ea fibrarum & membranarum nimia ariditas & exſiccatio, ſoliditas & durities atque canalium anguſtia, quæ creſcente ætate inducuntur, & ſecretiones & excretiones debitas influxumque liquidorum laudatiſſimorum, ad motum ac nutritionem neceſſariorum, impediunt & circulationi humorum obicem ponunt, ſicque vires ſubinde abſumunt mortemque naturalem inferunt, emollitione avertuntur & præcaventur. Pro quo ſcopo præſertim in quotidiano fere

uſu talia fuerint olim Græcis atque Romanis. Si vero balnea ſimplicia hoc egregium emolumentum addunt, majorem adhuc noſtra ejusmodi præſtabunt, quemadmodum ſunt temperata ac blanda omnibusque hominibus, qualis etiam ſint conſtitutionis, convenientia, & quia egregie emolliunt & partes ſolidas ita diſponunt, ne fluidis circulantibus impedimento ſint, atque commoda memorata melius expediunt.

§. IV. Juxta hos primarios & univerſales uſus balneum nempe & potum, alios quoque eosque particulares, & ſecundarios magis thermæ obtinent. Nimirum quandoque & loco fomentorum adhibetur aqua thermalis. Sic incolæ quando oculorum vitiis, hebetudine, ſuffuſione multisque aliis, immo inflammatione laborant, eos illa cum laudata euphoria fomentant, ſed oculi clauſi tunc teneantur, ne forte vapores ſulphurei moleſtiam creent; externe vero ſic admotæ aquæ thermales egregie diſcutiunt. Hoc modo adhibitis in fœmina quadam fiſtulam lacrymalem feliciter ſanatam eſſe ſcio. In nares etiam adtrahi poſſunt aquæ thermales pro abigenda ozæna, & reſtituendo odoratu amiſſo &c. In hydrocephalo egregiam tuliſſe illas externe ſic uſurpatas, opem conſtat. In Maniacis item capitiluvia ex thermali aqua adornata proficua inventa ſunt. Hæc vicini Poloni contra morbum ſuum endemium, plicam polonicam cum ſucceſſu adhibere ſolent.

Nec

Nec dubium eſt, quin & in aliis capitis vitiis locum inveniant, iis præſertim, qui in memoriam revocare vellent, quantas morborum curationes ſolis capitis lotionibus Georgius Anwaldus, a quo panacea anwaldina procedit, inſtituerit. De lutatione, fotus ſpecie, multis in thermis apud nos pariter ac apud veteres teſte Plinio uſitata, hoc tantum referam, quod & ex noſtris adhiberi poſſet. Nam ille, qui Schafgotſchianus audit, fons ſat copioſum lutum ejusmodi concedit, neque contemnendos effectus exinde eſſe ſperandos in nervis, articulis, artubus graviter affectis &c. omni aſſeveratione affirmo, & expertus hoc ſaltem teſtor, hocce lutum inter duo linteamina per aliquot dies cervici applicatum in reſolvenda & derivanda graviſſima oculorum congeſtione inſigne levamen attuliſſe. Stillicidium quoque illorum auxiliorum genus eſt, Græcis olim uſitatiſſimum quod & magnarum virium eſſe deprædicat Galenus 13. method. med. l. c. ult. Huic ad majorem penetrationem membra indurata, reſoluta, contracta, inſenſibilia, immobilia & tumoribus duris frigidis & abſceſſibus, nec non rheumatiſmo & arthritide obſeſſa caput, aures, collum, humeri, hypochondria, pedes morbis frigidis ſeu humidis, quos vocant vitiati ſubjiciuntur. In linguæ paralyſi idem efficaciſſimum nuchæ applicatum eſt deprehenſum. Præſertim clyſteres ex illa aqua imprimis ex Cœnobii fonte hauſta, parati haud ſper-

G nendum

nendum uſum, & quandoque majorem quam potus præſtant in hydrope præſertim, colica, calculi dolore, iliaca paſſione. Frequens cum aqua thermali oris colluitio, gingivarum vitiis ac tumoribus, illis eroſis & ulceribus medetur, illas firmat, fœtorem oris corrigit. Gargariſatio cum ea, tumores tonſillarum & anginam tollit. Si calidæ auribus inſtillantur, dolores earum ſedant. Maximi tandem uſus pediluvia ſunt, quæ non ſolum juxta inſeſſum in pedum affectibus, ſed & in aliarum ſuperiorum partium corporis morbis fere quibusvis, capitis præſertim, in omnibus doloribus, vertigine, melancholia, mania, ſomno turbulento & vigiliis immodicis, &c. admodum conducibilia ſunt, quoniam ſanguinem in pedibus lente circulantem diluunt, in circulum priſtinum & debitum concitant ac cutem laxant, quo ſimul efficiunt, ut ſanguis atque humores ab aliis partibus in has laxatas magis affluant, illæ vero ab onere liberentur; Nec non ad ulcera & fiſtulas interiores inteſtini recti &c. magno cum emolumento per ſiphones injiciuntur aquæ thermales.

§. V. Novum invitat de potu argumentum: an etiam thermæ inter paſtum conveniant potæ & an e re ſit, cibos illarum aquis coquere & juſcula ſorbilia atque cereviſiam exinde parare. Damnat ejusmodi uſus imprimis Baccius l. c. & Panarolus Pentec. III. p. 105. Aſt ut ut omnem inter paſtum illarum uſum & juſcula

exinde

exinde cocta jam non longius probare volo; novi tamen colica, cardialgia, inappetentia, bradypepſia, tono deperdito, laxato & ſimilibus ventriculi & inteſtinorum vitiis affectis, tunc potas calidas optime contuliſſe. Potantur & eundem in finem optimo cum ſucceſſu quoque aquæ Bathonienſes in Anglia Guidotto referente pag. 268. Acidulis alibi incoquuntur cibi.

§. VI. Quod modum adhibendi ſpectat, ut felix fauſtusque ſit eventus, ſequentia ſunt tenenda. Nam omnia Medicorum præſidia per ſe & ſola nihil ſunt, niſi recte habeant utentem, quando demum ea veluti Deorum manus recte dixeris, ut Herophilus dogmaticorum Medicorum doctiſſimus dixit. Ante omnia ſalutem ſuam deſiderans, Summum in cœlis Numen devotis precibus exoret, ut divino ſuo favore adſpirando ſuam gratiam & benedictionem largiatur ac addat, a qua omnis ſalus unice exſpectanda; dein experti & prudentis Medici opera in conſilium vocanda erit, ut præhabita exquiſita notitia thermarum ſimul æque utentis conſtitutionis & conditionis, ætatis, ſexus, virium, conſuetudinis cauſarum, partium affectarum, tempeſtatum anni, victus vivendique rationem habeat, utpote quæ remediorum effectus alterare & variare ſolent, ut præterita commemoret, præſentia dirigat ac moderetur, futura avertat, & proſpiciat & expendat; ſi affectus urgeant, ſi aliqua minus conſentiant, a

noxiis tueatur. Hoc namque omnibus propemodum remediis commune eſt, ut non in omnibus ſubjectis & eodem morbo laborantibus eadem operatio, idemque ſit effectus atque eventus, exinde quod humorum temperies valde diſcrepent & quod habeant temperamenta, immo individua ſuos mores, morbos & peculiarem ad hunc vel illum motum ſuſcipiendum proclivitatem. Nam generales vulgares regulæ a diverſis Medicis circa thermarum uſum præſcriptæ & in thermologiis ſuis conſignatæ in genere & ſaltem late ſunt accipiendæ: hinc adeo multa videntur triſtia exempla in thermis, quæ de noxa exinde ſecuta ſat ſuperque teſtantur; thermæ vero tunc inſontes perverſe accuſantur. Inanis certe tibi erit uſus thermarum, ſi non omnino nocivus, ſi regimen debitum & adminiſtrationem juxta leges prudentiæ & artis inſtitutum non obſerves.

§. VII. Præſertim corpus bene præparandum eſt: Summa vero præparationis conſiſtit in eo, ut ab excrementitiis, vitioſis & exuberantibus humoribus per alvum laxantibus & lubricantibus lenioribus, ſalibus deterſivis &c. junctis interdum clyſteribus pro re nata etiam vomitoriis blandis & diureticis ſalinis, præſertim fixis & volatilioribus &c. corpora liberentur & educantur illa, quæ debent educi, ne abundantia & impuritas humorum aquarum operationem impediat, diſtrahat, fruſtretur, com-

commotæ varias turbas excitent, difficiliorem tranſitum reddant, & ſimul cum iis ad M. S. tranſeant, docente id Cl. Sennerto, de febb." Hung. p. m. 551. ſequentibus: Ii, qui pravis" ſcatent humoribus, quicquid cibi, aut medica-" menti aſſumitur, corrumpitur, evacuandi ſunt," antequam alexipharmacum exhibeas." Quod imprimis de thermarum uſu valet, ut (cum ea quæ thermas, ſimul purgationem indicent, & v. v.) ſc. obſtructiones tollantur & lubricentur, purgentur, evacuentur & ſic expeditæ reddantur viæ, per quas thermæ operationes exequi debeant. Præmittantur his digeſtiva, aperientia ex martialibus, tartareis, amaris, ſalinis, terreo-ſalinis, aromaticis &c. (ut purgatio eo melius ſuccedat) iteratis etiam vicibus. Imprimis præparatio hæc magis neceſſaria eſt iis, qui balneum ineunt, quam illis, qui potum eligunt, cum potus quandoque vi ſua deterſoria & purgante neglectam purgationem ſuppleat, balneum vero non item, movet quidem, ſed non promovet & confundit, ſubtiliores partes educit, craſſas aut intactas relinquit, aut ſubtilioribus diſcuſſis magis incraſſat, figit, impingit, exinde obſtructiones, vigiliæ diuturnæ, anxietates, capitis dolores, tormina ventris, catarrhi, febres, ulcera, exanthemata, urinæ ardor & obſtructio, icterus, apoplexia, alvus adſtricta, paſſio hyſterica & ſimilia mala enaſci poſſunt. Aſt caveant ſibi omnes a vulgaribus & draſticis purgationibus, reſinoſis, præſertim potaturi.

Nocentiſſimum enim imprimis eſt interno aquarum thermalium uſui purgantia fortiora præmittere: nam valida illorum operatione in fibras teneras, tonus ventriculi & inteſtinorum maxime deſtruitur, tunicæ illorum glanduloſæ & cruſta villoſa, per quam omne humidum abit in vaſa lactea ulterius promovendum, conſtringuntur, eroduntur penitusque perduntur. Hinc quando dein aquæ potantur, nec bene per alvum neque per urinam tranſire poſſunt, ſed retentæ maximas anxietates aliaque mala pariunt. Si plethora adſit oneroſa, altero die ab aſſumto laxante ſanguis vena extrahatur venæ ſectione, vel vicaria ſcarificatione, maxime in iis, qui ætatis vegetæ ſunt & qui plenius vivunt, vitam ſedentariam agunt, vel quibus obſtruitur hæmorrhoidum & menſium fluxus &c. vel qui illi adſueti ſunt: ne rarefactione forte humorum ſubſequente ruptiones, hæmorrhagiæ, graves febres aliaque multa incommoda producantur. In plethoricis enim calidæ aquæ potæ difficulter per debita emunctoria ob difficilem jamdum humorum circuitum ſecedunt. Inſuper experientia præter alia conſtat, phthiſicos ſpeciatim propemodum thermas bene ferre ſanguine prius ventilato. His namque præmiſſis omnia generatim tunc felicius ſuccedunt.

§. VIII. Advenæ ergo unum alterumque diem ex itinere fatigatum corpus curent ac requieſcant, ut alterna requie delaſſati reficiantur

tur & pares ſint curæ thermarum eo melius ſuſtinendæ, & deinceps medicamenta debita præſcripta adhibeant. Præparato ſic corpore cura ipſa thermalis in nomine Dei eſt inchoanda. Igitur ſive potaturus, ſive balneaturus ſtatim mane ſomno ſufficienter peracto, alvo urinaque prius reddita & jejuno ventriculo per dimidiam vel integram horam prius placide, neque ad laſſitudinem usque ad levem tamen incaleſcentiam maxime ſi habilior, muſculoſior, robuſtior, cute denſiori præditus ſit, obambulando, vel alia ratione & exercitio corpus moveat & fricet, quæ frictio in debilioribus, paralyticis, arthriticis &c. etiam loco exercitii erit, vel geſtatio quoque in lectica, & ſi neque hæ fieri poſſint, commodum erit ante prandium aut cœnam ſuppoſitorio ex melle tantum, vel ſapone uti. Nimirum juxta Hippocratis L. II. de diæta effatum matutinæ obambulationes humores attenuant, caput aliasque partes alleviant, alvi ac aliarum partium excretiones promovent. A meridie poſt prandium hora Vta vel VI. digeſtione ſc. abſoluta, ne chylus juſto citius exturbetur & confundatur, obſervatis, quæ modo diximus, balneum æque ac potus repeti poteſt. Namque lege moreque ſtatutum eſt, ut ſemper duarum horarum ad balneum terminus maribus & fœminis alternis vicibus præfigatur, ita ut qui matutinis horis ineunt, veſpertinis eundem repetant, immo vix ulla diei hora contingit, quin iterum ſit ab aliquibus occupata.

 Bal-

Balneaturi lente deſcendant atque primum per gradus ſeſe immergant, tandem ad mentum usque, ut thermas bene tolerare adſueſcant. Inſidentes primum non modo attolluntur natantes quaſi, adeo ut cum reniſu quodam ſe mergant, ſed & formiculationis quaſi ſenſum in inferioribus corporis partibus perſentiſcunt, iisque primis diebus valide abdomen quaſi comprimitur & conſtringitur & ſpinam verſus valide contrahitur, quam validam contractionem vix in aliis thermis adeo ſenſibiliter experiuntur & me judice, tam a mole ac pondere aquarum cutem ſubjectos muſculos cum vaſis comprimente quam calore blando fibras demulcente, maxime vero a particulis activis atque diviſis ſubtiliſſimis, ſpirituoſis, ſalinis, ſulphureis in poros cutis ſe inſinuantibus ſenſibiliterque vellicantibus, ut fibræ fortiter ſe conſtringant, deducendum. Hoc vulgo pro bonō ſigno & merito quidem habetur, atque tunc appetitus capiendi cibos mire augetur; Si autem inſletur & torminibus afficiatur & uratur abdomen & totum corpus inhorreſcat, malum, & balneum inutile futurum ſignificat. Quidam ſc. qui abundant humoribus acribus, dumque ii promoventur & tranſeunt, in primo ingreſſu uri & rodi interius ſentiunt, & deinde inhorreſcunt, (quod & alias experiuntur, quando in ſole ſtant, aut ambulant, aut fricantur, aut corpus exercent) qui horrores tamen continuato pauliſper uſu ceſſant, quod pro bono ſigno pariter habe-

habetur; indicat enim humores peccantes ad extra ferri, tuncque æque augetur cibi appetentia.

§. IX. Quamdiu in balneo commorandum, & utrum ſemel in die an bis balneum ineundum ſit, tolerantia cujusvis & vires ægri, morbi & aliæ circumſtantiæ & Medici prudentis conſilium indicabunt, v. g. juniores conſiſtentis ætatis, homines craſſi, obeſi, phlegmatici, robuſti alias diutius frequentiusque ſenioribus balneum protrahant; cholerici, debiles, rarioris texturæ, macilenti, debiles & teneri longiorem evitent in balneo moram. Optimo cœterum conſilio ad horam tantum dimidiam, vel integram primis diebus inſideant, & ſemel tantum in die, dein & ſequentibus per duas horas & iterata quoque vice balneum ingrediantur, ut aquæ vis ſenſim irrepens in laxum corpus agat. Haud ſine ratione alias vulgo dicitur, tamdiu in balneis commorari debere, usque ſudor promanare incipiat; indicat enim ſeroſas ſuperfluitates excerni. Balneo egreſſi & poſt embrocham ſummo ſtudio ab aëre ambiente frigido ſe muniant, ne pori cutis ab eo occludantur, incommodaque varia inducantur, quæ alioquin deinceps non balneo quam aëris mutationi aut verius propriæ incuriæ adſcribant, & in tepidariis proxime adſtructis linteis calidis abſtergantur & induſiis calefactis & veſtibus commodis induantur, & refrigeratione ſic bene omnique modo evitata, domum ſe recipiant,

 fri-

fricentque membra imprimis reſoluta, ad horam unam vel alteram in lecto decumbant, imprimis imbecilliores & dormiant, quieſcant, tranſpirationem & lenem ſudorem expectent atque permittant, ad quem ab ipſius lecti blando calore expanſionem modicam ipſis humoribus procurante invitantur. Somnus enim & abſtinentia poſt balneum digerunt, tranſpirationem promovent, protrahunt, humores motusque ex balneis humorum & ſpirituum irregulares forte exortos componunt. Qui & cauſa & ſignum erit percommodum ſperatæ utilitatis; Attamen plethorici poſt balneum potius ab eo abſtineant, & per breve tantum temporis ſpatium non tam in lecto quam ſella, ac ſedentes magis quam recubantes requieſcant. Deinceps, usque ad prandium modice per ſemihoram circiter ambulent, demum, poſtquam corpus ad calorem temperatiorem & conſuetum iterum ſe receperit. Quemadmodum enim nec ab aſſumto cibo uti oportet balneo; ſic neque mox a balneo cibo, potu imprimis frigido; Et cum quandoque balneum alvum adſtrictam reddere, & ſitim intendere ſoleat, multum bibant tam inter prandendum ac cœnandum, quam reliquo tempore, neque inconſultum erit, ut illæ moleſtiæ melius præcaveantur, ante balneum bibere. Inſuper clyſtere emolliente & leniente alvus eluatur vel ſuppoſitorium applicetur, interque cibos & ante prandii cœnæque tempus laxantia, ut pruna damaſcena cocta,

cocta, paſſulæ cum tartari cremore & ſimilia aſſumantur. Non facile iterum eſt determinandus certus dierum & horarum balneo impendendarum numerus, ratio circumſtantiarum ſupra adductarum & commodorum, quæ æger conſequitur, habenda eſt. In his enim balneum mox, in aliis ſerius operatur, adeoque longius alii, alii brevius expetunt tempus. Alias vulgo usque ad IV hebdomades, extenditur cura, aliqui tamen tantum per XX aut XXIV dies balneum perferunt, & ſic porro vel aliorum ad C. horas computatione; quamvis multi ad XL. L. LX. dies, vel CXXX. & CXL. horas ſine detrimento terminum protrahant. Si ad ſummum terminus protractus fuerit, & ſalus ſentiatur per aliquot dies, conſulto perſiſtendum eſt, dein iterum ſenſim deſinant balneantes. Nec eſt, cur in vulgi opinionem diſcedamus, ac ſi ſemper tamdiu eſſet lavandum, donec cutis rubeſceret, & corroderetur & uſque dum iterum ſanata & deterſa eſſet. Nam hæc cutis effloreſcentia, quamvis ordinario inſequatur, non ſemper & in omnibus ex neceſſitate accidit, & non raro eſt ſignum omiſſæ debitæ purgationis vel diætæ errorum demum commiſſorum, vel etiam balnei longius juſto protracti, (cum potius tunc deſiſtendum ſit.) Si vero obſervatis obſervandis rubores, maculæ, exulcerationes cutis appareant, non temere tunc eſt a balneo ſtatim deſiſtendum. Si hæ diutius remaneant, domum præſertim reverſi, decocto

quo-

quodam calido ex vino & herba veronicæ, flor. roſar. chamomill. ſambuc. adjecto alumine tandem ad deſiccandas illas abſtergendasque partes purpuratas abluere poſſunt. Si forte quandoque balneantes ob aëris inclementiam ægre ſe habeant, adeo ut & per aliquot dierum intervallum balneum omittere neceſſe ſit: in illo nobis ſtat conſilium, ut tunc clyſteribus ſingulis diebus iteratis aquæ thermales nihilominus tamen injiciantur, longiusque retineantur. Si æſtus forte corporis inſolitus, febris aut menſium fluxus in fœminis, aut hæmorrhoidalis in viris præſertim accedunt, per aliquot dies intermittendum eſt balneum æque ac potus.

§. X. Peculiare balnei genus eſt & thermis Hirſchbergenſibus quaſi proprium, quod in aliis vix habetur & adſcenſus vulgo, das Aufquellen, vocatur. Aemulatur hic balneandi modus illum, qui Neapolim inter & Puteolos præſertim in cellis ſudatoriis celebratur. Hoc autem ita ſe habet, & in utraque ſcrobe inſtitui poteſt: exhauſtis nimirum penitus aquis, balneaturi ad fundum usque deſcendunt & una cum ſcaturiente iterum aqua ſenſim non ſine ſenſu voluptatis nec ſine inſigni efficacia adſcendunt (aufquellen.) De quo ſcire licet, quod ut per duplo longius tempus in illis ſedent, ita etiam adhuc plus ſimplici balneo balneantes hic adſcenſus afficiat ac conferat: Spiritus enim atque vapores exorientes thermarum ac integri,

qui

qui etiam ſolidas materias in ſe recipiunt, illius profundo arctiori ſcrobis ſpatio concluſi detentique magis ſunt, diutiusque ſicci retinentur & ſiccum quaſi balneum ſeu laconicum quoque & vaporoſum efficiunt, ut duplicata quaſi vis exoriatur & fortius operetur, atque ſolvantur evocenturque ſucci pravi ſudore. Quare non citius in uſum trahatur, niſi quis prius per aliquod tempus ordinario balneo adſuefactus fuerit, & bene illud ipſi convenire ſentiat: nam non omnes, imprimis tenerioris & delicatæ conſtitutionis, item calidioris temperamenti, exſiccati, bilioſi homines, præſertim fœminæ & quibus alias caput, ut ajunt, debile eſt, hoc balnei genus, quod adſcenſum vocant, perferre poſſunt.

§. XI. Potaturi mane ſtatim priusquam quisquam inſideat, vel ex fundo ex fonte Schafgotſchiano præſertim (hic enim potus magis ob minorem bituminis quantitatem conveniens eſt) ſiphone extractam, & quantum fieri poteſt, aquam calidam adhuc ambulando in conclavi tepido, (ut melius moveatur, in actum deducatur & facilius diſtribuatur;) vel ſtando, aut ſedendo, continuatis diebus ſorbillatim, ſenſimque & per vices ſpatio unius horæ hauriant. Quantitatem quotidie augeant, ſimulque operationem & perferentiam attendant, & ſi legitime omnia eveniant, per aliquot dies VI, VIII. &c. in eadem quantitate perſiſtant. Incipiunt ordinario ab unciis v. libra β ad j ſemis,

mis, vel ij, usque dum aliquoties ſingulis diebus moveantur. Senſibiliores & teneriores, vaſa habentes ampla, ſpaſmodicis affectibus obnoxii uti minorem menſuram ita quoque brevius tempus expoſcunt. Robuſtiores vero, craſſiores, pingues, ſpiſſiores multosque humores habentes & fibras torpidiores, conſiſtentisque ætatis majorem menſuram, longioremque terminum deſiderant, & per II aut III ſeptimanas quotidie optimo cum ſucceſſu bibunt. Signum autem erit efficacis purgationis, ſi talia dejiciantur, quæ debent dejici, pituita nimirum maxime craſſa, ſi libere per alvum & veſicam tranſeant, ſi fiat cum euphoria & levamine. Sub potatio ne utplurimum percipiunt blandum titillationis ſenſum per totum corpus ad extremas usque partes, energiæ & penetrationis ſignum. Non facile interponatur balneum, ne operatio hæc forte impediatur, quod & inconveniens, Galenus ex comm. 4. aph. 5. comm. 5. in L. VI. Epid. tr. 29. jam agnovit, quamvis & ſciam, in certis caſibus potum in ipſo balneo optimo cum fructu inſtitutum fuiſſe, ita tamen ut per aliquot dies potus ſolus anteceſſerit; Si ambo indicentur, potus præcedat balneum; Si vero a potu intumeſcant membra, tunc balneum per diem unum ſaltem aut duos adhibitum iterum diaphoreſi diſcutit intumeſcentiam. Neque ſi primis diebus aqua pota vomitu forte rejiciatur, ſtatim deſiſtendum eſt, ſed pergendum, quia deinceps melius operatur, meliusque

que plerumque ſe habent bibentes, præſertim cum thermæ noſtræ potæ maxime per vomitum operentur. Si primo aut ſecundo ad ſummum die reſtitent in corpore aquæ, neque per vomitum, alvum & urinam reddantur, tertio neceſſitas omnino exigit, ut convenienti remedio educantur; vulgo ſalina, liqueſcentia, ſtimulantia, diuretica, purgantia, vel pro re nata emetica lenia exhibentur, & recte quidem exhibentur, ut nimirum materia peccans a pota huc usque emollita atque attenuata, cum aqua certius atque facilius excernatur. Dantur tamen caſus, de quibus Medicus præſens judicet, qui hanc regulam non ſine exceptione eſſe patiuntur, v. g. in calculoſis, hypochondriacis, hyſtericis, ejusmodique affectibus ſpaſmodicis affectis, a ſpaſmodica fibrarum ventriculi, inteſtinorum &c. contractione excretio impeditur; contra methodum ſane quis faceret, qui fortiora ejusmodi ſtimulantia tunc adhiberet, cum potius antiſpaſmodica &c. deſiderentur. Si vero frequentius & continuatis diebus vomitus quoque accedat, clyſtere forte parum ſtimulante poterit diverti; ſin minus, & ſi poſt V. VI. VII. dies aquæ faſtidium, flatus, ructus, gravis abdominis tenſio, fluctuantis hinc inde aquæ perceptio perſentiantur, medicamentis aliis appropriatis occurratur, ſtomachusque juvetur aromaticis, balſamicis & aliis ejusmodi ſtomachicis, ſique hæc non ſuccedant, penitus potius omittendus erit potus. Non vero te deter-

reat,

reat, ſi primis diebus acerbius paulo afficiaris, quod validioribus fere remediis commune eſt, v. g. dictante experientia decocta ex quajaco, ſarſap. &c. exhibita in principio magis ægros affligunt, quam in progreſſu; cauſa ſine dubio eſt, quod primum validius operentur, attenuent &c. factisque tenuioribus fluidis humoribus pravis corpus perturbent, donec ſubacti penitus fuerint. Ubi poſtquam urina ſaturata colore & turbida hucusque excreta fuerit, aqua talis iterum per aliquot dies reddatur, qualis ſumta eſt, ulterius ab ejusmodi potu cœteris paribus abſtinere licet. In potu ipſo rite obſervent leges huic debitas & quemadmodum poſt balneum requies, ita potius poſt potum ambulatio & lenis exercitatio per horam aut dimidiam confert, cum frictionibus linteis calidis per totum corpus inſtitutis, ut circulus ſanguinis liberior, liberiorque diſtributio, tranſitus, ſecretio & excretio humorum facilius feliciusque promoveatur, neque ſe ſtatim aëri liberiori, frigidiori exponant, ſed potius in conclavi tepido ea inſtituantur. Quibus peractis, decubitus in lecto per horam aut duas quoque conceditur, ut lenis ſudor ſuperveniat, qui dein linteis calidis bene abſtergatur; arbitrorque iis, in quibus ſudor difficilis ſed utilis, hauſtum unum aut alterum quoque aquæ thermalis in ipſo lecto convenire. Poſt aliquot, IV. V. aut VI. horarum ſpatium, quantum ad reddendas aquas eas tinctas quidem requiritur, prandium

aſſu-

aſſumatur. Poſt prandium iis, quibus aquæ potæ per alvum & veſicam rite redduntur, ſomnus quoque ad unam v. g. horam, in ſella tamen potius & erecto corpore ſedendo magis, quam in lecto cubando concedi poteſt; ſin minus, interdicendus potius eſt, cum ſomnus has excretiones retardet; Plethoricis præſertim ſomnus meridionalis interdicendus, quoniam ſitim, capitis dolorem, temulentiam & non raro febres facile inducit. Reliquum tempus inter honeſta ſodalium atque amicorum ac hilaria colloquia aut jucundas meditationes transfigatur. Ante cœnam placida iterum ambulatio proderit: Quam male ideo illi ſibi ſanitatique conſulant, comparet, qui per totum diei tempus inter ludendum defixi, immotique manent. A cœna conſulto abſtineant habitiores, obeſiores, æque potantes ac balneantes, poſt illam parcam tamen in ſomnum ſe componant noctemque quietam ſibi reddant, ut ſuavis feſſos ſopor erigat artus.

§. XII. Si inſtillandæ aquæ, (prius purgato quoque corpore, obſervatisque de balneo & potu dictis) in membra nuda affecta, in os ſacrum, humeros, cervicem (caput raſum, imprimis circa ſuturas,) & paulatim aut pro re nata confertim aqua calida ex alto & impluvio velut quodam ſtillata ex colo, gutturnio, epiſtomio & ſimili decidat. Quo majori vi, majorique impetu, motu nimirum magis aqua thermalis adjuta penetret, lentos humores hærentes magis divi-

dat, ſolvat, magisque intimiores obſtructiones reſeret & tonum reſtauret. In dies hoc ſtillicidium rurſum augeatur, v. g. initio per unam, deinde per unam cum dimidia ad duas usque horas & tamdiu, donec ſperatum auxilium accidat, cujus ſpes affulget, ſi æger ad partis affectæ penetralia penetraſſe caliditatem aquæ ſentiat. Inter inſtillandum ſolent præſertim etiam oculos obtegumento munire. Finito illo ſingulis vicibus membrum detergeatur calidis linteis beneque fricetur: Notandumque eſt, quod utplurimum ægri tunc graves ſomno fiant, qui vero omni ſtudio eſt interrumpendus, quare in Hetruria, quibus aliisque Italiæ oris uſitatiſſimum probatiſſimumque hoc auxilii genus eſt, in more poſitum eſt, ut conductæ mulieres in his locis illos ſtillicidio utentes canendo excitent. Poſt ſtillicidium maxime pars ſubjecta affecta bene obtegatur, calidaque ſervetur. Tempus commodiſſimum eſt matutinum & poſt hoc veſpertinum. Reliqua ſe habent, ac in balneo & potu obſervanda. Qui ſtillicidium hoc præſertim in caput minus ferre poſſunt, ii, ut impetus leniatur, ſpongia tegant caput, ac ad eam demum aquam thermalem ex alto effundant. Fomentatio commodiſſime adhibetur, ſi ſpongia illis imbuatur, vel linteamina & panni in illis madefiant, calideque adhuc ſic applicentur & bene obtegantur. Illutatio fieri poteſt, obſervatis obſervandis, quæ de balneo diximus, calida & vel cum ipſo bal-

neo,

neo, vel poſt balneum per aliquot dies VIII. X. vel XII. &c. poteſt etiam aliquoties in die mane & veſperi repeti. Pediluvia extra balnei horas quoque poſſunt parari, præſertim vero ante lecti ingreſſum. Præſtat immo neceſſe eſt, ut usque ad genua & ſupra quoque ea pedes iis immittantur & per horam cum dimidia ad duas usque detineantur. Ante immerſionem pedes fricare convenit, & poſt eam pedes linteis calidis abſtergere aëremque frigidum arcere.

§. XIII. Utrum non prius deſiſtendum, quam morbus ex toto ſit ſanatus, reſpondendum per diſtinctionem. Si æger ſentiat ſuis viribus & naturæ thermas ſ. potas, ſ. balneo adhibitas convenire, morbum vero de die in diem minui, autor ſuaſorque eſſem, pergat, donec deſierit. Et ſi ſemper fructus felix non adeo ſit manifeſtus, modo non deſint vires, non tamen temere ſtatim deſiſtendum atque deſperandum eſt. Nam experientia teſtis ac vindex eſt, multos per totum ipſius curæ tempus nihil levaminis, niſi poſt plures demum menſes, perſenſiſſe. Pauciores enim in magnis præſertim morbis experiuntur ſtatim ſenſibilem & inſignem utilitatem. Quin immo longa obſervatione compertum eſt, balneorum utilitatem longe firmiorem & certiorem eſſe, quæ non ſubito, ſed interjecto aliquo temporis ſpatio, (de magnis affectibus, non de levioribus loquor) ſentitur. Bono igitur eſto animo, cum tempore

interdum operantur thermæ, illarumque juvamen progreſſu temporis, Deo dante, ſenties. Quarundam enim (quod curioſum) thermarum certus terminus efficaciæ eſt, quod & de Thermis Carol. dicitur. Sic Baccius aliquas earum commemorat, nonniſi poſt decurſum anni deſideratum effectum afferentes. Atque quandoquidem notabile illud videtur, thermas huic quidem ſemel profuiſſe; illi vero ſemel inutiles, ſecundo aut tertio anno fuiſſe utiles.

§. XIV. Optimum thermas adhibendi tempus & commodiſſimum eſt vernum, æſtivum & autumnale. Verum non eſt, cur exiſtimes, thermarum uſum, ſi occaſio aliter non ferat, hyberno tempore eſſe nocivum, aut fruſtraneum. Nam hyeme æque viribus ſuis conſtant, (ſi non majoribus, cum frigus non ſinat ſpiritus exhalare, ut ſentit Morellus de balneo Patavino, tunc & videbis majores in illis vapores) ac quidem æſtate. Ut hoc in paſſu temperies & clementia aëris potius, quam anni menſes ſpectandi. Perinde quoque acidulæ hyeme cum effectu potantur. Sic memini acidulas Swalbacenſes cum fructu exoptato potas fuiſſe hyeme, confirmat & hoc J. Th. Tabern. in Waſſerſchatz p. 176. & ſq. Ridet ſecus opinantes Morellus, rident & omnes Medici experti; rident ægroti ſanati. Ipſe novi multos, qui alias æſtate caſtra ſequuntur, tempore hyemali thermas Carol. adiiſſe, expectatumque fructum

fructum reportaſſe, novi etiam adhuc plures ex incolis, qui noſtras thermas ex experientia æque laudant hyemali tempore adhibitas. Nec video ( ſalva Hippocratis auctoritate ) cur ardente Syrio imprimis in his montium temperatioribus receſſibus nocivæ ſint futuræ ; alias autem hoc non inficiari poſſumus, exiſtente nimio ſolis ardore vires noſtras languidas eſſe, & ſpiritus animales reſolutos nimis atque deperditos, quare natura humana non ſatis perferendo thermarum longiori uſui ſufficiens eſt. Quod vero æſtate magis ſuadendum ſit, ſtatim comparet ratio, quod cœlum tunc temperatum, aut etiam magis calidum, corporaque perſpirabilia magis, & ne frigus, quod ægre ſub ipſo balnei uſu in egreſſu præſertim devitari poteſt, (ut de aliis hyemis incommodis taceam : ) noceat ac lædat.

§. XV. Fallunt autem admodum, aut fallentes incaute ſequuntur, qui putant : thermas anno bis ſextili, ſ. anno ſaturnino ſemper eſſe non modo inefficaces, ſed & nocivas, quemadmodum vana æque opinio, & forſitan eo deſumpta, tunc non eſſe plantandas arbores, quia minus felices fructus proferrent. Quis eſt, qui non ſtatim, me non monente, ſentiat fucum? Hoc ſuperſtitionis genus a Romanis ſine dubio ad nos pervenit, quibus bis ſextum rebus romanis ſemper infauſtum habitum eſt, notante Marcellino Lib. XXVI. quod & in Medicinam eſt translatum, in qua numerus ſenarius & dies

 ſextus

ſextus infeſtiſſimus habetur. Nec eſt, quod adeo metuas, illas a ſideribus quandoque corrumpi. Aliis exoſæ ſunt thermæ pariter ac acidulæ, ob vapores arſenicales (communes atque familiares mineralium fere omnium) conjunctos. Non neſcius ſum, multa de multis exempla proſtare. Sic de balneo aliquo in agro Piſano Savanarola memorat, quod illud interdum morboſum ſit, & quod tunc temporis aqua turbida & lutea fiat. De alio fonte in Aethiopia alii referunt, quod rubram aquam vehat & delirium inducat. De noſtris vero thermis illud ſine ſtudio & odio neceſſe eſt, fatear, nunquam tale quid deprehenſum fuiſſe. Inanes quoque falſique rumores ſunt, qui in hanc ſententiam afferuntur, ac ſi ii, qui thermis uſi fuiſſent, raro diu viverent, & quod inter tres annos plerumque moriantur, quod B. D. Michaëlis quondam confidenter affirmavit, teſte aurito V. A. Möllenbroccio de Varis p. 282. Affirmat & hoc F. Hoffm. L. II. M. M. c. 6. p. 445. Aſt experientia nullam dictis facit fidem, & ſi id eveniat, non tam thermis, quam vi morbi & illegitimæ adminiſtrationi infelix ille ſucceſſus potius erit adſcribendus. Scitu hoc denuo eſt neceſſarium, neceſſe eſſe, ut ex ipſo ſtatim fonte & in ipſo adhibeantur, ubi enim alio portatæ, frigefactæ & recoctæ fuerint, debitum effectum æque non edant: (quod ſulphureis & ſpirituoſis thermis commune eſt, cum partes volatiles avolent) uti quidem aqua Vil-

lenſis

lenſis & Aquarina, aquæ S. Caſſiani, Porretanæ, Salſulæ, montis Catini, aquæ Scarburgenſes, quæ perferunt retinentque ſuam naturam atque virtutem ad plures ſeptimanas, & quando jam fœtent. Attamen a Schwenckfeldio de therm. Hirſchb. p. 78. annotatum eſt peregre transportatam aquam noſtram thermalem podagricis ſolatium attuliſſe. Pariter irritum negotium ſuſcipies, ſi illas arte chymica concentrare, aut in eſſentiam, aut Q. E. redigere velles.

§. XVI. In præſens quæri adhuc oportet, annon uſus thermarum medicamentis adjuvari poſſit, ut balneo, imprimis quidem medicamenta? Nam ſi in egreſſu aut ingreſſu ejus exhibeantur, & in calidum & ſolutum ac bene ita præparatum corpus perveniant, ea operationes ſuas & vires efficacius exerere poſſunt. Pauca tantum ſufficiunt, nam ſola thermarum vis plerumque ſufficit, (ſi modo ſufficienter atque debite adhibeantur) cum remediorum farrago confortantium, ſtomachicorum, cephalicorum, ſimiliaque glorioſæ ſæpius ignorantiæ nomina fruſtranea magis adhuc externa linimenta pro avertendis noxis ex balneo vana erunt. Tantum abeſt epotas aquas tonum ventriculi & inteſtinorum perdi, deſtrui, laxari, quin potius ipſa thermalis aqua robur, tonumque juſtum fibris conciliet. Ejusmodi vero in caſu, quando potarum aquarum non ſufficienter aut ſegnius ſuccedat per alvum & urinam operatio, neceſ-

ſaria erunt idonea laxantia, diuretica, aperientia &c. aſſumenda interponendaque erunt. Ex quibus non excludenda veniunt diaphoretica a balneantibus quandoque aſſumenda, ut junctis his ſerum excrementitium eo melius & impellente ſimul interno ex glandulis ſubcutaneis & M. S. exturbetur, neque male agerent, ſi ante prandii & cœnæ tempus, vel inter cibos ſal vol. oleoſum vel cum ſp nitri dulci temperatum eſſ. abſinth. & ſimilia ſtomachica aſſumerent. Ratione tamen id exemplisque notum eſt, atque manifeſtum, cum ipſo balneo non abs re eſſe & ante ingreſſum ejus convenientia & ſpecifica ſic dicta pro morborum pertinacium & graviſſimorum conditione remedia propinare. Ipſe ſcio medicamenta aperientia, pellentia obſtructionibus menſium dicata & in tumoribus, obeſitate nimia, diuretica, tartarea, acida, reſolventia &c. in vitiis cutis ſanguinem purificantia, in paralyticis conſueta cum balneo adhibita egregiam opem tuliſſe, & ſic de reliquis etiam ſentiendum. Symptomata omnia, quæ interdum evenire ſolent, quorum frequentiora præſertim ex balneo & primaria ſunt ſitis, ſudor nimius, catarrhi, alvi ſegnities, dolor & gravedo capitis, æſtus, vigiliæ; ex potu vero præſertim ardor urinæ, dolor ardens circa ſcrobiculum cordis verſus dorſum extenſus &c. ex embrocatione dolor capitis, ſuffuſiones, tinnitus aurium, vertigo &c. ad amuſſim recenſere, & quibus illis occurrendum ſit, definire, jam

in

in me non recipiam, cum non vacet jam revocare animum ad incommodorum ejusmodi omnium memoriam: hæc enim provincia præſenti Medico potius eſt relinquenda.

§. XVII. Diætæ præ reliquis ſtudendum, quæ fere hodie ubique in thermis negligitur. Quicquid ocii, ſurdis narratur, ut ajunt, fabula. Aër igitur efflagitatur temperatus, qui ad calidum potius inclinet, & purus; vitentur frigidus, nebuloſus, craſſus, pluvioſus, nimius ſolis æſtus & venti inſalubres. Etenim aëris vitium balneantibus imprimis nocet, quoniam eorum corpora a calore atque humiditate mollia, eorum pori undique aperti redditi ſunt, unde frigus, omniaque miaſmata facilius in ſe recipiunt. Eligatur hypocauſtum & cubiculum commodum, non humile illud ſit, neque humidum & fœtidum. Eſculentorum & potulentorum regimen ſecundum ægrorum conditionem & morbi & thermarum qualitatem &c. inſtituendum. Cibis veſcantur thermis utentes, boni ſucci, bonæque notæ ac morbo convenientibus, eupeptis, euchymis, omnibus ad mediocritatem ac temperantiam ordinatis: Ideo abſit crapula & ebrietas (communia certe in thermis vitia, mediis in aquis ſitiunt, expoſcunt vinum.) Carnes eligant animalium juniorum, minorum avium & caponum, perdicum, phaſianorum, &c. piſces in aquis limpidis & rivis inventos, truttas, fundulos, percas, lucios mul-

los &c. Ova ſorbilia, juſcula avenacea, ex carne elixata bubula, gallinarum, aliaque ſimilia, pultes ex avena, hordeo, amygdalarum dulcium, oryza &c. pruna toſta, ceraſa, poma cocta conducunt. Abſtineant vero a viſcidis, acidis, fumo induratis, butyro frixis, nimis ſalitis, nimisque aromatiſatis, craſſis, pinguibus, nauſeoſis, facileque corruptibilibus, fructibus horræis, flatulentis, fermenteſcibilibus, leguminoſis, lacticiniis. Pro potu utantur cereviſia bene defecata, non acore corrupta. Vinum bonæ notæ inter prandium aut cœnam aſſumtum, moderata in quantitate & quæ pro uſu tantum medico ſufficit, præſertim adſuetis concedi poteſt; ii vero, qui nives, ut cum Plinio loquar, atque glaciem potant, pœnasque montium in gulæ voluptates vertunt, i. e. gelidum potum amant, gravia certe experientur mala. Cœterum exacta ſemper inſtituatur relatio, exactumque moderamen inter cibum & potum. Victus tamen ad humidum magis inclinet. Fumus tabaci non niſi moderate in adſuetis admittatur, & omnia in genere dirigantur, prout ſubjecta, vires & affectus deſiderant. Caveant ſibi balneantes a ſomno nimio, vigiliis nimiis, ſaltationibus, delaſſationibus, aliisque fortioribus corporis commotionibus, longiusque & in ſeram usque noctem protractis, ſed moderate moveatur corpus. Primæ viæ ſerventur ſemper apertæ, habitus corporis perſpirabilis, & motus ſanguinis naturalis. Exulet Venus, quæ cum

Nymphis

Nymphis his male convenit. Animus liber ſit a curis, ſolicitudinibus, omnes perturbationes animi eliminentur, triſtitia, timor, ira, impatientia. E contra omnem ſuavitatem ac hilaritatem procurent, & grato amicorum conventu & amœnis colloquiis indulgeant, ac bene de futura ſalute ſperent, firmaque fruantur fiducia.

§. XVIII. Abſoluta cura corpus iterum laxantibus erit purgandum. Nam uti purgando corpus præparatur, ita & finis curæ imponatur, ne reliquiarum tam humorum alteratorum, quam aquæ thermalis a potu quicquam ſuperſit adhuc reſtitantis, ſed diſſipetur excernaturque. Ethnici olim recepta valetudine Diis ſuis fictis non modo grati animi indicio publica ſolvebant vota & gratiarum actiones coram univerſo populo, ſed & ad perpetuam felicitatis recuperatæ memoriam tabulas votivas templorum Æſculapii maxime vel Iſidis vel Serapidis parietibus affigebant, iisque & morbum & remedium inſcribebant, ut Tibullus habet L. Eleg. 3.

Nunc Dea, nunc ſuccurre mihi jam poſſe mederi:
Picta docet templis multa tabella tuis.

Indignum Chriſtianis eſſet Ethnicis pietate cedere, ſed cura abſoluta ante omnia vero Deo feliciſſimum ſucceſſum adſcribendo. Ei dignas gratias exhibeant, & pro firmanda & conſervanda

vanda incolumitate humillimis atque ardentibus precibus orent, & ſalutis ſuæ recuperatæ, aut ſpei ſaltem conceptæ læto animo rationem habeant. Non ſtatim iter ſuſcipiant, verum ad poſterum vel tertium diem diſceſſum differant, maxime qui longo intervallo abfuerint, ut requieſcant & vires recuperent, ut itineri perficiendo pares ſint, ne permutatione tam ſubita aëris, cum ſc. thermæ in corpus adhuc operentur, malum adveniat, imprimis ſi minus commoda cœli tempeſtas nebuloſa, pluvioſa, frigida incidat, (ex uſu enim balnei calidi eo magis frigoris impatientes ſunt) neque in ipſo itinere corpus nimis fatigetur. Domum reverſi laudabilem ac ordinatam per aliquod tempus conſervent diætam æque ac antea in ipſo thermarum uſu; neque abs re erit tunc quavis ſeptimana ſemel aut bis balneum ex aqua fontana ſaltem, vel etiam pro re nata thermas artificiales parare easque inire, nec non medicamenta tam alterantia appropriata, quam per alvum, urinam ac diaphoreſin evacuantia quandoque aſſumere, ut forte reliquiæ humorum excernendorum per uſum balnei attenuatorum excernantur, ne in aliquas partes nobiles corporis cum malis hominum rebus affatim ruant, ſed ut pacatus œconomiæ animalis ſtatus firmius certiusque conſervetur.

§. XIX. Ad extremum nihil reliquum eſt, niſi ut quædam de abuſu ſubjungam. Quod enim Pergameni eſt aſſertum; nullum eſſe tam

opti-

optimum remedium, quod non alia ex parte noceat & nunquam ſine incommodo magna ſæpius commoda proferantur, id quoque de thermis valere non negandum eſt. Tantum quoque abeſt ab uſu adeo multiplici, ut omnes in univerſum morbos ſanent, corruptamque prorſus naturam inveteratumque malum redintegrent atque corrigant vitia conformationis, ut gibboſitatem & ſimilia auferant aut ſenibus atque vetulis juventutem reddant, vel a morte liberent. Eſt ſane hodie thermarum uſus confuſus, ac vulgari corruptela erroneus. Plurimi vel proprio ſaltem inſtinctu, levitate, ſuperſtitione, libidineque vel ignaræ plebis, vel naſutulæ mulierculæ ſuaſu ſine ulla habita ratione, ſine delectu, ſineque Medici periti conſilio ad thermas advolant, immo integra interdum Medicorum turba ne quicquam poteſt efficere, ut tumultuariam ejusmodi frequentiam ad balnea cohibeant, avertant, ac abrogent. Quapropter mirum non eſt, quod magnum ſæpe periculum incurrant ægri, operam & oleum, ut ajunt, perdant, & ſi non moriantur, tamen non ſolum incurati, ſed & infirmiores ſæpiſſime redeant, vel paulo poſt intereant, quod mortis genus, aquis ſc. perire, hodie hoc intuitu non adeo inviſum, ac olim fuiſſe videtur, ſed multi quod mirum hoc moriendi genus haud detrectant: gentiles enim ſtoicæ philoſophiæ addicti, animam igneam eſſe putantes in aquam tanquam contrarium medium maxime reformidabant;

bant; Ægyptii vero e contrario homines ex lignis confectos eſſe credentes, aquam potius expoſcebant, & immergi amabant. Qualia exempla multoties vidi, dum in ejusmodi locis commorari occaſio tulerit. Ad minimum hæc tria ordinaria quaſi incommoda ex thermarum nimio aut præpoſtero uſu, ſitim nempe, ventriculi debilitatem ac maciem reportant. Taceo de illis, qui ex longe alienis cauſis thermas frequentant, non ut ſanitatem curent, ſed ut genio ſuo indulgeant, comeſſentur, ludant, feriëntur, omni intemperantia, illecebris, voluptatibus libidinibusque ſimul litent; quo certe in paſſu Noſtrates Romanis luxu non inferiores cenſendi ſunt. Quæ irritamenta malorum apud Romanos Seneca & Plutarchus atro carbone notarunt: Ille præſertim ejusmodi ſequentibus deteſtatur. „Quid mihi (inquiens) cum iſtis „calentibus ſtagnis? quid cum ſudatoriis, in „quibus ſiccus vapor corpora exhauriens inclu„ditur? Omnis ſudor per laborem exeat. Pontanus item apprime carmine taxavit, digno quod hic legeretur, niſi chartarum harum anguſtia obſtaret. Sed non poteſt quoque non damnari multorum Medicorum circa hæc remedii genera negligentia nec non imperitia, qui parum ſoliciti de exacta illorum cognitione ægros ſuos ad thermas ablegant, vel, ut Plinii verbis utar, diverticulis aquarum fallunt ægrotos, illosque Tantali inſtar ad aquas condemnant, ut tædioſas forte morborum rebellium

cura-

curationes effugiant, vel poſteaquam longo remediorum uſu fatigata eorum natura ita fuerit, ut omne etiam remedii genus eludat, vel quod non ſatis proſpiciant, attendant, cum irreparabili eorum damno neque minori medicæ artis dedecore, eoque magis, cum fatendum ſit, quod perpaucæ certe thermarum vires & indoles adhuc ſatis cognitæ ſint, & pleraque ficta, & in Democriti puteo ſubmerſa, quæ de illarum adhuc contentis atque effectibus vulgo venditantur. Inſuper & dubium non eſt, eos ipſos nimium illis non raro tribuere, Nymphas has ſuas ſupra modum amantes.

§. XX. Licet temperatæ ſatis ſint thermæ noſtræ ac mitiores ingredientiaque, quibus gaudent innocentia adeoque naturæ humanæ optime convenientes neque adeo magna noxa ſtatim exinde metuenda, utpote ejusmodi vulgo habentur, quod ſi non profuerint, ſaltem non obeſſe; tamen ſi imprudens, immoderatus & exceſſivus nimis ſit illarum uſus, & exceſſiva corporum impuritas adſit &c. varia incommoda cauſari poſſunt, cum & omne nimium vertatur in vitium; hinc Helmontius inter impedimenta vitæ longioris refert frequentem thermarum uſum. Plura enim vitia nimius illarum afferre poteſt uſus, atque cum thermis æque comparatum eſt ac cum aliis, quæ a neceſſariis primum orta pervenerunt ad nimium. Ad illud declarandum paucis huc illud Hippocr. Aph. 16. Sect. 5. mihi trahere liceat. Calidum (inquit) ubi quis ſæpius eo utatur, hæc"

mala

„mala affert, carnium effœminationem, nervo-„rum incontinentiam, mentis torporem. Namque balneum calidum omne frequenter & ultra modum adhibitum, præter alia magnam crudorum humorum copiam in maſſam ſanguineam rapit ac extrahit ſuccos laudabiles compagemque corporis ſolvit. Conſpicies ideo calidis balneis nimis deditos carne flaccida, colore invenuſto, viribus languidis, hæmorrhagiis & deliquiis animi obnoxiis, ciborum dejecto appetitu, utplurimum memoria debili, nervis debilitatis, ſpiritibus torpidis vitiatos. Atque conſultius abſtineant infantes teneriores, pueri & adoleſcentes, ſuccorum pleni, ſenio confecti, conſtitutionis ſiccæ nimis homines atque calidioris, cholericæ, quibus humores nimis fuſi ſunt, inque motu nimio conſtituti, maxime ſalino-ſulphurei, ſumme item infirmi & imbecilles & qui animi deliquiis facile corruunt, fœminæ præſertim (minerales enim omnes aquæ ex effato Galeni manifeſte exſiccant, incraſſant & reſolvunt) ſiti diuturna vexati, exſangues, & qui immoderatos fluxus humorum ſanguinis & ſeri paſſi ſunt, ſudore nimio colliquativo, tabe, hectica, lue venerea, obſtructionibus contumacioribus (coagulatis & ſpiſſis nimirum nimis humoribus velut duris nodis fortiores quærendi ſunt cunei) affecti, aſthmate convulſivo & ſicco ſic dicto, valde tuſſientes, phthiſici veri conſummati (ob vapores præſertim & aërem in balneo craſſum) phrenitici, maniaci, pollu-

tione

tione nocturna, gonorrhœa virulenta laborantes, febribus acutis, contagioſis, malignis correpti, quo laudandus venit Cl. Wedel. de M. e. ext. p. 98. ſentiens balneationes & graſſantibus morbis epidemiis, imprimis peſte, cum poros magis aperiant, contagioque faciliorem aditum concedant, minus locum habere. Thermas quoque noſtras non ferunt ob odorem gravem, quem ſpirant ſulphureum, Schafgotſchianas præſertim, quibus caput & oculi infirmi ſunt. Inutiles & in genere deprehenduntur in omnibus fere morbis nimis inveteratis. Interdicendæ etiam ſunt impuris, non rite purgatis corporibus, quia impuritates copioſiores alicubi latitantes commoventur, excitantur, funduntur, exaltantur aliæque prius ſecretæ conjunguntur aut fuſa in alias partes maſſæ ſanguineæ, cerebrum & viſcera principaliora deferuntur, ac febres aliaque ſymptomata concitant. Minus quoque e re ſunt, quibus viſcus aliquod nobile imbecillum eſt; periculum enim ſubeſt, ne humores attenuati eo detruſi inflammationes & obſtructiones & atonias pariant. Abſtineant etiam potius ab uſu harum aquarum thermalium ii, qui alvum nimis conſtipatam habent & qui viribus ſunt exolutis, qui ſtomachi faſtidio laborant, nec non vomiturientes, & blioſum eructantes, ut & quibus ex naribus fluit ſanguis. Quibus vero balneum nocet, plus adhuc nocebit, ſi ex ſcaturigine evacuata prius ſcrobe evehuntur (aufquellen.) Potæ thermæ magis ob-

I ſunt

ſunt iis, qui venas habent anguſtas & parvas, longo morbo debilitatis, quibus viſcera non ſana ſunt aut inflammata & ſcirrhoſa, ubi tonus viſcerum penitus labefactatus, deſtructus, & laxatus eſt. Aquæ enim tunc non legitime ſed languidius circulantur, ſtagnant, remanent, hydropem multaque alia incommoda exinde parant. Nocent etiam in abundantia lymphæ, in ſtagnatione ejusdem extra vaſa ſua debita, imprimis ſi ab eroſione lymphaticorum vaſorum fuerit, tunc enim facile illam colluviem adaugent. In ſpecie contraindicantur potæ in affectibus capitis idiopathicis, maxime qui a ſpirituum animalium defectu, a mala conformatione, tono laxato, deſtructo vaſorum & ſinuum cerebri proveniunt; aquæ enim potæ vaſa tenera cerebri & medullæ ſpinalis onere ſuo gravant, dilatant, premunt, laxantque magis adhuc. Vixque potus eſt concedendus in fluxionibus alvi variis. De ſtillicidio paucis adhuc noſſe ſufficiat, illud bilioſis, calidis & ſiccis, & qui frequenter ex ſimili cauſa dolore capitis & oculorum laborant, fugiendum eſſe.

II, Diſ-

## II.

# Diſſertatio, de Fonte Soterio Kukuſſenſi in Bojemia.

## PROOEMIVM.

NAturæ tria vaſtiſſima regna, minerale, animale ac vegetabile largiſſimum penum ſuppeditare, a quo tanta medicinarum genera petuntur, apud omnes in confeſſo quidem eſt, quodnam autem reliquis ſit anteferendum, nondum ſatis neque doctiſſimis quidem eſt expeditum, licet etiam a multis eminentibus in medicina viris hæc controverſia ſit agitata diu; quippe contenderunt inter ſe hæc ipſa quaſi jam dudum de principatu & adhuc forte ſub judice lis eſt: Minerale fortiſſima & validiſſima eaque concentrata atque quæ ob minorem doſin palatui magis placent auxilia atque conſymboliſmum, quam cum humo, quæ ea recondit, corpus humanum ex humo a Deo primum creatum habet, præ aliis jactat: Animale ſua animalibus rationalibus, hominibus illorumque naturis ceu convenientiſſima

commendat: Vegetabile regnum de antiquitate, copia & abundantia imprimis gloriatur. Non dirimere jam in nos recipiamus, cui præ aliis prærogativa ſit decernenda. Stet modo ſtatque utique ſua cuivis apud nos debita laus debitaque dignitas ac honor, atque omni aſſeveratione affirmare neceſſe habemus, ſingula ſingulis pereximia largiri emolumenta ac multifaria remediorum genera. Minerale equidem regnum palmam reliquis præripere ex illo videtur, quod laude præcipua digna atque quædam reliquis facile anteferenda medicamina, quicquid etiam alii in contrarium proferant, atque talia in quibus alma Natura ipſa medicinam facit, quæ divina quaſi in morborum curatione præſtant talesque monſtrant effectus, qui ab aliis vix expectari poſſunt, gratis largiatur. Vel aqua ſimplex, dulcis, quæ ad hoc regnum pertinet, hoc nomine valde eſt memorabilis, quæ ſola ſane multas nobiliſſimas longe qualitates continet, ac præſertim thermæ, acidulæ & fontes ſoterii vix cum aliis in comparationem gloriæ referendi, cum quando alibi deficere videatur, mi-

nime hic deficit Natura. Ultimum hic datur miſerorum confugium, tanquam ad unicos morborum averruncos. Talia miranda & gratuita dona in generis humani ſalutem benigniſſimum in cœlis Numen per omnes Orbis terrarum partes utiliſſime diſtribuit. Regiones quoque, quas nos incolimus, quæque conterminæ ſunt, ejusmodi habent, de quibus jure ſibi gratulari poſſunt. Vicina ſpeciatim Bohemia plures varii generis ſalutares fontes eosque famigeratiſſimos pariter ac præſtantiſſimos monſtrat. Inter hos non infimum certe locum meretur fons Kukuſſenſis dictus, cujus atque eorum quæ de eo deprehendi aut deprehendere licuit, inpræſentiarum qualemcunque etiam deſcriptionem in hac celeberrima Academia Lipſienſi, publica jam diſſertatione, publici ſpeciminis loco tradamus. Suadet hoc pergrata memoria, quæ nondum mihi animo excidit, cum ante aliquot annos hunc amœnum gratumque locum inviſere mihi licuit. Movet atque hortatur ad hoc maxima utilitas ejus, quam ſaluti hominum ultro concedit atque largitur. Quod

conamen Deus T. O. M. ex voto ſecundet. Benevoli vero Lectoris, qui Nymphis Kukuſſenſibus has ſacratas paginas perlegere dignabitur, humanitatis erit condonare, ſi parum pro dignitate argumenti præſtitiſſe videbimur, conabimur impoſterum, Deo dante, ubi occaſio ſic tulerit, ſeveriori novacula inſtitutis experimentis & ulterioribus obſervationibus collectis, maturiorem perfectioremque aliquando edere fructum. Interim hæc pauca ac levia eo utilius cenſeo congeſta, e quibus ad ulteriora & meliora gradus ſit. Cœterum quoque omnes ii æqui & ſolertes harum rerum eximiarum cenſores atque ſcrutatores, quibus ſæpius citius & facilius conceditur gratiſſimum hunc adire locum, hunc ipſum fontem Kukuſſenſem jure meritoque habeant dignum, qui ulterius inveſtigetur & amplietur emolumentaque, quæ generi humano poſſit afferre, ſedulo perpetuis obſervationibus declarentur, quo me ſatis felicem reputabo, ſi aliqui ad ſimilem ſuſcipiendum laborem hiſce pagellis excitentur, qui defectum hunc ſua farciant affluentia & ego plura quoque, certa, idonea & utilia tandem de eo reſciam & fruar.

## §. I.

OPtimæ regioni, Bohemiæ Regno adeo multæ eæque pereximiæ dotes ex ſuperabundanti Dei benignitate tributæ ſunt, quæ tam provinciam quandam amœnam, lætam, gratam atque acceptam commendant & quæ ad uſum commoditatemque humanæ vitæ faciunt, quam ſalubritatem hominibus afferunt atque conſervant vitamque prorogant, ut vix aliæ alibi his pares inveniantur. Quippe Bohemia ob ſitum poſitumque altum, quem in Orbis Terrarum parte, quam nos incolimus, obtinet, ob ventos orientales & ſeptentrionales gelidos, ac ad vitam & ſanitatem omnium hominum accommodatiſſimos, quibus frequentiſſime perſpiratur, atque ob aërem indeque purum, tenuem, ſerenum, elaſticum, quo perpetuo fruitur, ob aquas frigidas, limpidas, claras, pellucidas, dulces, ſpirituoſas, tenues, quæ ipſi quaſi domeſticæ ſunt, ob terram bene temperatam & in ſalubritatis modum comparatam, ob vegetabilia, item quæ ex hac ſuccreſcunt eaque præſtantiſſima, nec non ob foſſilia & mineralia optima ac conducibilia, ut & animalium fœcundam procreationem cœteraque, quæ in hoc genere ad conſervandam hominum vitam ac integritatem præcipua ſunt & neceſſaria, laudatiſſima ac ſaluberrima regio jure meritoque dici meretur: Quæ etiam cauſa eſt, cur Reges quondam Bohemiæ, in Hungaria & Auſtria de-

gentes, ægre ſe habuerunt ſemper, adeo ut harum regionum aëris inclementia, eas cum Bohemia permutandi neceſſitatem impoſuerit, ut *Balbinus Miſcel. R. Bohem. L. I. c. 5.* habet. In horum beneficiorum a Deo O. M. Conditore Summo, Sapientiſſimo ac Munificentiſſimo, largiſſimo fœnore conceſſorum numero ante omnia quoque numerantur thermæ, acidulæ & fontes ſoterii, quales non pauci hinc inde ibi inveniuntur. In ſola thermarum Carolinarum regione & vel quatuor ſaltem milliarium ambitu CC. fontes aciduli inveniuntur, licet vel tres illorum incolis accolisque noti ſint uſuque probati, qui tamen inferiores viribus famigeratiſſimo illo Egrano fonte habentur, cujus etiam ager in longitudinem & latitudinem longe protenſus acidularum itidem dives eſt, licet quoad ſaporem, vigorem atque effectum æque diſparium. Eorundem cœnobii Tepelnenſis regio LX. numerat. Nec penitus ille ad oppidum Auſchwitz, vocatum (der Stæncker) vitriolo & ſulphure admodum divis, celebritate caret. Quis eſt qui neſciat longe lateque celebratiſſimas thermas Teplicenſes? Cui nomen aquarum hodie Bohemiæ etiam adſcriptarum Landeckcenſium inauditum & beneficia, quæ ægrotantibus affert, ignota? Quis facile inficias ibit univerſam pene Europam, ſtupendum illud benedictionis divinæ opus, thermas Carolinas mirari atque ad eas ex diſſitis longiſſime etiam locis confugere medicinamque ab iis petere

tere ſibi maximis atque graviſſimis & pertinaciſſimis morbis detenti? Præter hos fontes ejusmodi ſoterios nominatos adeo multos, qui olim jamdum innotuerunt ac ſummam celebritatem hodie acquiſiverunt, haud poſtremi juxta iſtos, non ita pridem inventos binos ſalſos, purgantes, amaricantes dictos, Sedlitzenſem & Seidſchützenſem, admodum proficuos, quibus ſimiles nulla unquam ætas, quod ego quidem ſcio, vidit, ſunt quoque fons Sti Joannis, ad fines Sileſiæ ſitus, atque Fons qui argumentum præſentis noſtræ tractationis conſtituit Kukuſſenſis, quem fuſius paulo in ſequentibus ibimus celebratum.

§. II.

Nimirum fontem, quem vocant Kukuſſenſem ſoterium, Bohemiæ Regni Circulus Regio-Gradezienſis, ad Albis atque Orlitzæ confluentes fluvios ac in eo ditio quædam & dynaſtia, quæ Illuſtriſſimo ac Excellentiſſimo Sacr. Rom. Imper. Comiti, Domino Franciſco Antonio de Sporck, Dynaſtæ in Lyſſa, Gradlitz & Koneged, Sacr. Cæſar. Majeſt. Conſiliario intimo, Ejusque Cubiculi Comiti & Regio Gubernatori Supremo in Regia Sede & totius Regni Capite Pragæ, paret, Gradlitz vocata, non procul a Jaromiria, haud ignobili oppido habet, qui in regione ibi elata, montana, amœniſſima, nemore amabiliſſimo, non nimium alto, ſcaturit, cui juxta hunc tota adſtructarum ædium compages inſidet ſenſimque in meridiem, do-

nec per ſcalas quaſi fiat humilis, ſeſe explicat, amœniſſimum contemplantibus præbens aſpectum. Albis præterfluit fluvius, vident proſpicientes trans amnem ambulacrum jucundiſſimum, arboribus amœne virentibus conſitum, quod ad cœnobium ducit, mirifice cultum atque ornatum. Interjacent prata in longitudinem maxime ſpatioſa, a quibus collis, qui magnificum hoſpitale cœnobium & templum, ſplendore eximio atque oblectante conſpicuum, cum Mauſoleo ſublimis operis dignitate ſplendide donato, ab Ipſo Illuſtriſſimo atque Excellentiſſimo Domino Comiti erectum monſtrat, inſurgit. A tergo rurſus mediocriter alti montes prominent, partim ſalebroſi, partim lenes & denſis comati arboribus; ex quorum ſinu ſaxoſo, terreo, arenoſo ac argillaceo ipſa Fontis Kukuſſenſis ſcaturigo profluit ac ex alto deſcendit atque tribus ſeparatis fontibus componitur, quorum alter ab oriente, alter a ſeptentrione, tertius ab occidente uberrimis undis gelidis promanant. Confluentes omnes in unum alveum ſe exonerant unamque in ſcrobem colliguntur, qui in circulum efformatus, lapidibus erutis quadratis eleganti opere eſt exſtructus crepidineque ferrea circumdatus, quo ſimul rei utilitati eſt proſpectum; lignum enim in hunc modum adſtructum aquis mineralibus non æque conducibile ac lapides obſervatur, quoniam ex aſſeribus ligneis, præcipue recentibus, aquæ plures particulas fermente-

ſcibiles

ſcibiles ſulphureas extrahunt; hinc aqua in ligneo vaſe aſſervata brevi & ex facili corrumpitur, cum in argillaceis & vitreis longius duret. Simi'lem in modum compoſitus tegit eum ſuperinſtructus ſpatioſus fornix, quem ſubſellia circumveniunt, ſuper quibus commode ſuperſedere poſſunt potantes. Aqua ex hoc fonte per miniſtros hauſta pone hunc fornicem, qui continet ipſum fontem, in ahenis ſuper ferrum ignitum poſitis, in ſeparata vicina ædicula coquitur & calefit, ex qua ad utrumque latus per canales ex metallo confectos ad balneariam domum calefacta deducitur. Supereminent his, ſuper teſtudine nempe & balnearia domo, non adeo magnæ quidem ſed concinnæ molis ſacellum atque Diæta inhabitationi pro Illuſtriſſimo & Excellentiſſimo Domino Comiti accommodata. Ipſa balnearia domus in declivì locata, affabre & commodiſſimum in uſum eſt exſtructa, nam ad latus utrumque balnearia, quæ apodyteria labraque velis diſtinctis, bina ubique juncta, ut duo balneantes ſeorſim inſidere poſſint, continent, ſunt adſtructa & operculis ligneis tecta, ne vapores exeuntes humidi forte imbecilli capiti balneantium obſint. Ad ſingula labra per aquæ ductus canaliculoſos, ſubterraneos, duplices & ſeparatos tam aqua calefacta, quam frigida ducitur, ex quibus canalibus per epiſtomia pro lubitu utraque promi & balneum temperari poteſt. Medio inter hoc relicto ſpatioſo atrio infra hæc balnearia, duo

duo alia ſeparata ſunt efformata, quibus Illuſtriſſimus Poſſeſſor ac Dominus pauperum egeſtati & indigentiæ gratioſiſſime conſulere voluit, his enim libera hæc gratisque relinquuntur. In hoc inferiori fornice, per cujus parietes redundans ex labris in balneario aqua defluit, in toto parietum ambitu tophi varii & maxime in conos cuſpidatos efformati adhærent, immo tota hujus circumferentia friabili & molli ſalina & ſulphurea arena ex albo lutea ex ipſa aqua medicata ſeparata eſt ſuperinducta. In parte magis ſuperiori hujus fornicis, flaveſcentes particulæ, totæ ſulphureæ ſublimatæ poſſunt abradi. Ubique vero, ubi defluit aqua, ad parietes pulvis ſubtilis albicans terreo-ſalinus deponitur. Singula conclavia ubi nimirum aqua coquitur ac dein in labra affluit & defluit, vaporoſi, tenebroſi ac humidi, ad inſtar nebulæ ſulphureo lixivioſi, odoris quid habent.

§. III.

Fontem ipſum ac domum balneariam circumveniunt non modo magnum illud diverſorium, omni ſupellectile neceſſario inſtructum, cum popina atque caupona donata ad uſum, refectionem & inhabitationem optime accommodatum, ſed etiam alia, ſpatio quodam interjecto, pro adventantibus ædificia, cum aliis quibusdam publicis, in quibus conſortia, ſaltationes, muſici concentus aliaque, ad delectationem & corporis exercitia facientia, inſtitui ac colligi poſſunt. Huic univerſæ rerum faciei acclivi,

clivi, declivis hortus cum ambulacris, parietibus viridibus, pergulis, ſtatuis, fontanis, aquis concinne ornatus, jungitur. Inferius, qua præterfluens Albis fluvius lætaque prata patent, fontanis diſtincta, cancelli pro haſtiludiis equiriisque erecti ſunt, nec non diæta ad varios luſus variamque delectationem adornata aliaque plurima, quæ animum oculosque delectant, viſuntur. Nam hic eximia eſt varietas voluptatum, rerum omnium condimentum & quodquod in aſpectum atque uſus hominum natura ſolet proferre, id omne huc ſeſe magna infudit copia atque adeo, ut nusquam alibi ejusmodi invenies. Unusquisque fere ſenſuum hic ſua afficitur voluptate, tantis ſuaviis mulcetur & viſu irritatur ad gaudium. Hic pene omnia, quæ in deliciis & oblectamentis haberi ſolent, mira indulgentia Illuſtriſſimi & Excellentiſſimi Domini Comitis indulſit. Dignatur atque adeo ſingulos, eos qui acceſſum & notitiam quærunt pro ſua ſorte unumquemque magna comitate & gratia facile admittendi, immo ultro invitandi, immo tanta Illuſtriſſimi Domini Comitis gratia eſt, ut multifaria atque ampliſſima accedentibus largiatur beneficia, quibus ſinguli ibi commorantes frui poſſunt, iis omnibus communibus factis. Si ambulationes & parva itinera inſtituere atque oculos animumque paſcere velis, non modo tibi præſto ſunt horti, ferarum vivarum eremitarumque cellulæ eleganter poſitæ, magnæ areæ ac ſingulares aucupatoriæ,

toriæ, ſed & in hoc loco, qui florida Theſſalica tempe æmulatur, apertum aëris ſaluberrimi æquor panditur, eminent ex longinquo montium editiorum vertices & jucundiſſimi colles, in quibus circumjacentium regionum ac amœnæ varietatis intuitus eſt amœniſſimus. Hic apricæ ſe offerunt valles, illic prata, variis melleorum florum coloribus roreque ſcintillante lucentia & interdiſtincti florentiſſimi campi. Hic ſegetes fluctuantes & germinantes, illic opacæ virenteſque ſylvæ, proceris & frondentibus arboribus frequentes ac nemora umbrifera & grato diverſarum avium oſcinum cantu reſonantia, arrident. Præ aliis autem invitant te ad conſpectum, plauſum atque adeo admirationem, cœnobium, templum, ſplendore operibuſque plenum, diætæ & in iis tam pulcherrimæ & artificioſiſſimæ multifariæ, quibus decorantur picturæ. Quicquid uſpiam artis atque ingenii eſt, hic conſpicitur ac legitur. Ubi enim faciem verteris ac omnia quæ opificum manus erexerunt, ne vel ullus ſine ſummo ingenio & fructu remaneret locus, ſed vividus, loquens & docens redderetur, ſublimium atque ingenioſarum argutiarum, inſcriptionum, ſententiarum, ſymbolorum depictorum atque carminum, quæ ex Illuſtriſſimi Domini Fundatoris & Poſſeſſoris genio & affectu, qui ad cuncta pietatis, prudentiæ, ſapientiæ, juſtitiæ omniumque virtutum ſtudia atque cultus fertur, fluxerunt, plena ſunt, ſublimis ſapientiæ exemplo

ini-

inimitabili propemodum docendi, mentes erigendi, ad pietatis atque virtutum cultum pectora exhortandi, ad ſimiles laudabiles motus, monendique ſimul atque implendi cauſa, ut ſpectantibus cupide vivis poſterisque quaſi templa atque oracula eſſent. Si aures delectare velis, ſuaves muſicos concentus, tam inter balneandum, quam prandendum cœnandumque alioque tempore non raro audies. Ad hæc ex ſingulari Illuſtrisſimi Domini Comitis liberalitate, quam gratioſe concedere ibi ac impertiri voluit, ſingulis advenis ſumma aucupandi, piſcandi, venandi facultas datur eosque libera atque aperta theatra, quæ ludos ſcenicos, non ſcuriles, ſed modeſtos materiamque virtutum tractantes atque repræſentantes quotidie publicos adveſperaſcente die producunt, manent. Quid mirum igitur, cum hic ſeceſſus gratisſimus ita poſitus atque comparatus ſit, ſi annuatim ex aliis longe disſitis etiam locis, tanta amœnitate illecti viſentes accedant, mirabilem hanc rerum faciem curioſis oculis inſpiciant, commoditatibus & oblectamentis illis, quibus Illuſtrisſimus Dominus Comes gratioſe hoſpitibus communicare dignatus eſt, fruantur, atque tam valetudinem ac integritatem ſibi acquirant & procurent, quam & firmatis corporibus, animos ſimul vegetos atque contentos reportent, atque tandem, qui primum ſaltem erant ſpectatores, amatores admiratoresque diſcedant.

§. IV.

§. IV.

Nomen Fonti noſtro inditum eſſe memoratur, a portione putei fodinæ metallicæ, quam metalli foſſores Kux vocant, cum quondam hi tractus metalli foſſoribus multum negotii fecerint, aut a pago in vicinia ſito quam incolæ Kuka aut Gugga vocant. Non jam quæramus longius, quando hic fons noſter Kukuſſenſis inventus ſit, cum illud vel conjectura vix aſſequi liceat; commune enim is cum plurimis aliis hoc fatum experitur, quod de inventione illarum nulla certa notitia conſtet, quippe magna hac etiam in re priſcorum ſeculorum accuſatur incuria. Et licet varia de illius origine tradantur, multa tamen incerta, plura ſuperſtitioſa, plurima, noſtro quidem judicio, falſa ſunt atque fabuloſa. Hoc omnes uno ore communique aſſenſu incolæ accolæque profitentur, quod patres ab avis, avi a proavis jam acceperint, quod caſu inventio hujus fontis ſit facta, & quod per experientiam atque per uſum olim, quod ut plurimum fieri ſolet, magis magisque ſit comprobatus. Cum enim primum quidam, ſitim ſaltem explendi cauſa hanc aquam expeterent, unus alterque febricitantium & caloribus præter naturam æſtuantium levamen & refrigerium ſentiret, per tot annorum ſeries deinceps permulti, fama, quæ ſanitatem reſtitutam commendabat, adducti, ex vicinia accederent & tam potando quam balneando a variis ſubinde morbis ſe liberarent, factum tandem eſt, ut ſemita

tota

tota ad illum fieret, ac tam ad commoditatem, quam utilitatem majorem a fundi Dominis, charitate imprimis chriſtiana laudatisſima erga egenos miſerosque atque infirmos permotis, ædicula lignea eſt erecta atque ſolia & labra quædam ad balneandi commoditatem ſunt addita adſtructaque domicilia, usque eo dum noſtris his temporibus ab Illuſtrisſimo ac Excellentisſimo Poſſeſſori Ipſo, Domino Comiti Franciſco Antonio de Sporck, ad hunc ſplendorem hancque commoditatem eſt evectus atque compoſitus ſimulatque gratioſe jusſit, ut tam experientisſimi Medici per medicationes in pluribus perinde morbis periculum facerent, quam naturam ipſam atque contenta ejus per varia experimenta indagarent, quod & ab inclyta Facultate Medica in Academia Pragenſi diverſisque Clarisſimis Medicinæ Doctoribus dexteritate atque ſolertia, nec ſine felici ſucceſſu eſt ſuſceptum atque per varias morborum hiſtorias illorumque curationes & per adeo plura retro jam luſtra comprobatum. Tamdiu in cunis quaſi vagiit hic fons ſalutaris, qui hodie magnifice jam triumphat & glorioſe deprædicatur plus ultra indies evehendus. Nec morabimur in diſquirendo diutius, unde hic fons ſuam originem ſumat & per quod terræ ſpatium profluat atque an ex ſtanni fodina, quæ in vicinia reperitur, ut vulgaris opinio fert, an ex præterlabente Albi, Fluvio, quod minori quidem probabilitate quidam volunt, ſit dedu-

K cendus?

cendus? Nihil autem cauſæ eſt, cur longius vias quæramus, cum a tergo ad ſeptentrionale latus adjacens mons haud obſcure eas demonſtret: Nam per hunc non tantum ex faſtigio ejus ſuperiori torrens delabitur, qui aquam ſimilem vehit ſimilemve ochram tenuem profluendo deponit, ut ideo admodum probabile ſit, fontem ipſum huncque torrentem ex communi fonte originem producere, ſed & dictus mons alios fontes monſtrat ſimplicem aquam vehentes, licet ex disſitis locis per hunc montem adducantur, ac ex ſeparatis fontibus rivi promanent: Etenim veroſimillimum eſt omnes fontes medicatos, ut acidulæ &c. etiamſi etiam frigidi ſunt, qui ochram quandam ſimul advehunt, ex pyrite ſive mineris marcaſitis, ſulphureis & martialibus eisque aqua ſalina, ſpiritu ſubterraneo omnia ubique pervagante turgida, tanquam principio admodum activo armata, ſolutis concitatoque ſub ea ſolutione inteſtino reciproco motu, actione & reactione, efferveſcentibus atque exardeſcentibus vaporesque calidos emittentibus, originem trahere, ut videmus ex ſulphuris vivi pulveriſati & limaturæ martis admixtione aquæque affuſione intra aliquot horarum ſpatium, accedente præſertim aëre liberiori, ebullitionem, incaleſcentiam tandemque luculentam flammam cum fumo ſulphureo exoriri, qui ſi aut ex profundo magis & per fiſſuras amplioresque terræ poros aſcendunt, frigidos præterfluentes latices inficiunt,

aut

aut ſi per magnum terræ ſpatium profluunt, ſenſim refrigeſcunt ſenſimque exſolutis penitus mineris arenam, calcem & ochram ejusmodi aquæ deponunt, quæ atque alia phœnomena vix ex alia, quam modo deſcripta ratione deducenda veniunt. Probabile enim hinc omnino eſt, inter fontes ſoterios, thermas, acidulas, inſignem, uti vicinitatem, ita & ratione originis, ingredientium & virium convenientiam, affinitatem mutuumque conſymboliſmum dari.

## §. V.

Equidem de copia & indole aquarum mineralium, ex terrarum ſtratis harum rerum periti & mineris, quæ ea componunt, haud obſcura quandoque conjectura hariolantur. Hic etiam circumjecti undique montes, præſertim qui a tergo in magna faſtigia attolluntur, variorum mineralium, metallorum, lapidum pretioſorum & fontium perennium, ſaluberrimas undas vehentium admodum divites ſunt. Proximiores Fonti ipſi Kukuſſenſi chalybem & ſtannum manifeſtis indiciis monſtrant, atque incolæ ac accolæ de vaporibus acidulis & ſulphureis, qui ſæpius exſpirant loquuntur, quales difflationes in ejusmodi locis, ubi thermæ, acidulæ fontesque alii ſalutares dantur, non raro ipſis oculis videntur odoreque percipiuntur. Teſtimonia Autores quoque multi afferunt e. g. *Sommerus* in *Deſcript. Thermar. Carol. p. 7. Pechlinus Lib. III. Obſ. 44. de Swalbacenſi tractu. Ramelovius*

in *Deſcript. Wildungenſium aquarum &c.* ut & ubique circa metalli fodinas vapores metallici ex terra adſcendentes ſæpius habentur. Supra montem ipſum Kukuſſenſem, cui arx antiqua exſtructa, fons quidam, cui nomen Hertzogs- & Auguſtusbrunn vulgo inditum eſt, profundus & magno opere per rupes & ſaxa in ſtrata collecta confoſſus, ſulphur & ſal quoddam cum aqua limpidisſima egerit, dignus ideo, qui in majorem conſiderationem majoremque ad uſum ducatur. Iſti quoque montes vicini eorumque jugera, quæ Albim, fluvium reſpiciunt & verſus meridiem excurrunt, per duorum milliarium terræ ſpatium, præcipue collem, cui adſtructum ſplendidum illud cœnobium eſt, adamantes, amethyſtos, granatos, carneolos, turcoides condunt, quorum mineras ibi erutas vidi, nec non hinc inde cinnabaris eruitur. Immo tota reliqua vicinia circa hunc tractum excurrens, per non unius milliaris ſpatium, variorum perinde mineralium veſtigia prodit.

§. VI.

Sequentia vero de hoc fonte, quæ laudatiſſimam ſuam indolem, contenta, vires & uſus ſpectant, jam conſtant, quæ prout vel in tranſitu quaſi & per laboris atque temporis compendium videre, audire, ſcire experirique mihi licuit. Propius accedenti ad eum, ex quo optima hauritur aqua & originem ejus curioſis oculis contemplanti animumque advertenti pateſcit, aquam hanc ſoteriam ex tribus ſeparatis

venis

venis confluere, ſed quoad contenta, quæ vehunt mineralia, diſparibus; Siquidem non auditu ſaltem, ſed oculis quoque compertum eſt atque ex guſtu judicium venit, illum fontem, ex orientali plaga promanantem, totum ad inſtar acidularum martialem, alterum ex occidentali, quoad hanc qualitatem priori inferiorem eſſe, tertium adhuc cedere ſecundo; Aqua omnis confluxa & toto ex fonte ſcaturiens, frigida erumpit, immo frigidisſima, hyeme tamen, etiam ſævisſimo, circa ſuum ortum vix congelaſcens, clara & cryſtallina pelluciditate oculis ſeſe ingerit. Si ex vitro in vitrum funditur vel fortiter agitatur, bullulas ad inſtar parvarum margaritarum ſubſilientes copioſisſimas emittit, agminatim ex fundo ad ſuperficiem adſcendentes vel lateribus adhærentes conſpiciuntur & ſi per aliquot horas reponitur, ad fundum vaſis ſenſim ſenſimque deponuntur, quales & in vino generoſo transfuſo videmus aliisque aquis ſalubribus & acidulis deprehendimus. Totis undis defluens ochram ſat copioſam, poroſæ ſpongioſæque ſubſtantiæ ex albicante-luteæ in viis, per quas tranſit, relinquit.

§. VII.

Aliæ aquæ aliis ponderoſiores ſunt, quod particulis heterogeneis iisque crasſioribus, quibus mixtæ ſunt, acceptum fertur, quod *Hippocrates* indicavit Lib. de a. a. & l. dicens: Multum inter ſe differunt aquæ & guſtu & ponde-„

„re & ſtatione & virtute aliæ aliis præſtant. Aqua Kukuſſenſis cylindri lignei ope examinata ſimplici fluviatili, ex præterfluente Albi deſumta, ſatis alias levi, levior, non obſtante ingredientium quantitate, quæ habet commixta, præſertim ex fonte modo hauſta, deprehenditur: Nam in cylindro ligneo quinque puncta in eo notata, in aqua vero fluviatili vix quatuor apparebant & bilancis hydrometricæ ſuſpenſæ ope, libræ X. aquæ fontis drachm. 3. ſem. leviores deprehenſæ ſunt. Cauſa levitatis eſt ſpiritus ille mineralis catholicus, qui aëreo æthereo elemento & elaſtica ſua vi, ſurſum nitente, aquas illas leviores reddit, de quo in ſequentibus plura adducenda erunt. Hac levitate multi etiam alii alibi locorum fontes ejusmodi ſalutares, ut acidulæ, thermæ &c. clari ſunt, alio loco adhuc nominandi. Interim ſatis erit quædam ſaltem afferre exempla v. g. H. ab *Heer in ſpadacr.* cap. VI. p. m. 47. ſcribit; fontis Savenirii aquam, exhalationibus te„nuioribus foſſilium ſpirituum refertam, eſſe „leviorem aliis aquis & per Chemiſtarum orga„na deſtillatis.„ In Italia hoc charactere inſigniti ſunt Tettuctianæ, Aponitanæ, Piſanæ, Calderianæ, Nocerianæ aquæ; In Gallia inveniuntur ejusmodi fontes, de Mans, de Capuert, de Jonas, de St. Reyne, d' Aurevil, de Bievre, de Chateau Goutier, de Vaujour, de Rocheposay, de Verteric de Belesme plurimique alii in Anglia.

§. VIII.

## §. VIII.

Ex fonte hauſta atque extemplo odoratu examinata aqua, nares ſpiritus ad inſtar, non nimis quidem fortis, quaſi leniter pungit, immo totum caput ferit. Grato guſtu linguæ ſeſe commendat eamque ſuavi quadam titillatione veluti afficit, ſimulque odorem quendam, ſulphuris aduſti quid ſpirantem, emittit atque ſimilem ſaporem ſi guſtatur, imprimit linguæ. Hæc qui attendet, a vero longe abeſſe cenſebit, quod vulgares illi rumores afferunt, hanc aquam plane inodoram eſſe, aut ab aqua ſimplici vix differre. Aſt etiamſi inodora eſſet, inde tamen non inferri poſſet, eam non eſſe medicatam, cum infinita exempla fontium ſalubrium, odoris ac ſaporis expertium, qui tamen magnarum virium ſunt, poſſent adduci. Senſus hic etiam non ſemper ſatisfaciunt atque non abſoluta per eos horum nobis conſtat natura: Ejusmodi exempla in §. XI. ſequente adducenda erunt. Alibi quoque invenimus medicamenta inodora, quæ tamen ut efficaciſſima præſcribuntur & de quorum efficacia nemo dubitat. Similis hæc inculpatio eſt, quam a pelluciditate falſo petunt, acſi hæc omnes alias ingredientes partes excluderet, cum minus etiam reſpondeat calculo ſententia: Nam non obſtat, pellucidam aquam aliis particulis poſſe eſſe impprægnatam, modo illæ particulæ ita ſint compoſitæ, ut globulorum cœleſtium preſſionem impedire posſint. Rideret hos rerum

cenſores Ant. Lœvenhœck, qui in variis liquoribus limpidisſimis & diaphanis, varias diverſi generis, figuræ & magnitudinis particulas, microſcopiorum ope detexit. Aqua marina pellucida maxime eſt, quis vero negat, eam multas continere particulas ſalſas? Multa dantur vini acetique genera, quæ ſumma pelluciditate in vitris conſpiciuntur, quis vero temere aſſeveraret, eos liquores tantum ſimplices & aqueos eſſe? Guſtui magis pateſiunt quædam ejus ingredientia, ſi enim calefacta in ore paululum tenetur, non modo ſulphureum, ſed & ſalinum, vitriolicum & martialem ſaporem linguæ imprimit. Ore hauſta, ad inſtar aquæ ſimplicis, nullam nauſeam nullumque ingratum ſaporem excitat & imprimit, ſed accepta frigiditate fauces ſolatur totumque corpus recreat. Si oculis inſtillatur aqua, iis ſat ſenſibilem punctionis & vellicationis ſenſum, cum ſalini principii manifeſtatione, mox inducit: Ad ignem coctione velocius evaporatur & ut cito incaleſcit, ita & cito iterum refrigeſcit: A ſolutione aluminis aqua non mutatur: Solutio ſacchari ſaturni vero eam turbat, particulis martialibus præcipitatis & ſaturno a ſale abrepto: Aſt liquore alkalino inſtillato paulum lacteſcit. Si deſtillatur etiam fortisſimo igne, nihil niſi aqua ſimplex, parum empyreumatica alembicum aſcendit; Rurſus alia vice deſtillata & experimento modo conſueto facto, parvæ cryſtallæ obtentæ ſunt, ex capite mortuo, aqua ſoluto, liquor

ſub-

ſubadſtrictorius emergit: Sanguini vitulino adhuc calenti inſtillata, eum non condenſat, aut coagulat, ſed potius diluit, ſubtiliſat & floridum reddit: Lac vaccinum non coagulavit, ſed ſine notabili alteratione illud remanſit. Fel bovinum ſine turbatione dilutum & attenuatum reddidit: Picem notabiliter ſolvit ſibique unit, adeo ut in deſtillatione ſimul adſcendat, aquamque ſapore tali induat, indicio incidendi & reſolvendi virtute eam præditam eſſe: Si piſciculus aut rana recens ad fontem aquæ hauſtæ immittitur moxque probe vas tegitur, intra XII. minutorum & rana intra XVIII. eorundem ſpatium extinguitur a ſpiritu acido, vitriolico & ſulphureo, piſcibus & ranis adverſo, ab hauſtu quo longior vero mora, eo longius vivus conſervatur; ſi hæc animalcula, immota jacentia & morti vicina, in aquam ſimplicem transferuntur, reviviſcere incipiunt.

§. IX.

Examine ejusmodi ulterius hujus fontis aquæ tentato, per varia experimenta phyſica, chymica, quæ in hoc genere præcipua ſunt, per mixtionem nimirum variorum liquorum acidorum & alcalinorum, pulverum, per deſtillationem, digeſtionem, evaporationem, calcinationem tam ab aliis jam Clariſſimis Viris facta, quam a me quoq; inſtituta, quantum mihi tunc per temporis, occaſionis & loci conditionem licuit, ſequentia contenta ineſſe conſtat. Scilicet hæc aqua continet ſpiritum mineralem ſubtiliſſimum & pe-

netrantiſſimum acidulum: Hunc ſpiritum bullulæ & perlæ in transfuſione ſubſilientes, odor qui nares promptiſſime ferit, ſapor ſuavi titillatione linguam afficiens & levitas magna, juxta alia indicia jam indicata oſtendunt. Quo intimius hic ſpiritus ſubterraneus catholicus cum reliquis ingredientibus fixioribus eſt unitus, eo efficaciorem ipſis tribuit effectum eoque longius hæ aquæ ſuam retinent vim. Ad hoc argumentari licet, ſpiritum illum elaſticum graviores quoque partes martiales, ochreas, terreas intimius aquæ unitas & ſociatas ſervare, ex eo, quod ille ubi ſeceſſerit, brevi temporis ſpatio materiæ illæ graves fundum vitri, in quo detinetur aqua, petant. Juxta hunc vitriolum quoddam tenue ineſt, ſi enim miſcetur ea cum pulvere gallarum ſtatim prope fontem, pumiceum colorem induit, ſi aliorſum & in vicinam modo domum defertur & repoſita miſcetur, color ex pallido rubeſcens ſaltem & tenuior exinde reſultat: Nigricantem ab affuſo ſpiritu nitri, ab aceto deſtillato ſubviridem, ab aqua forti ſubalbidum referebat colorem, ex quo vitrioli volatilioris, motibus aëris promptiſſime obſequentis & ſubtilioris oritur ſuſpicio, ſi enim illud craſſius fixumque foret, ad nigredinem magis, ab indito præſertim gallarum pulvere accederet. Si mixtura ex pulvere gallarum cum aqua per aliquot horas in vitro reponitur, ſaturatus color per gradus quaſi deorſim ſenſim protenditur. Hoc vitriolum aëreum cu-

rioſi in capite mortuo, ſive terra penitus eluta omnique ſalſedine orbata & aëri liberiori aliquandiu expoſita, iterum colligunt. Tale vitriolum ſubtile aëreum, tanquam ſal mundi & naturæ univerſale & concentratum, in maximo pretio habetur & a chymicis inter ſumma arcana ſummarumq; virium habetur. Parum porro ſulphuris mineralis, plus minus volatilis ſpirat hæc aqua, quod non ſolum olfactu, tam in ipſa aqua, quam etiam in conclavibus, per quæ evaporat, percipitur. Si evaporatur, & coquitur, odorem penetrantem, nidoroſum, ſulphureum, acidulum ſpargit & ſenſim ſenſimque, quando in craſſiorem maſſam redigitur, ſpadiceum colorem aſſumit & ſi guſtatur, ſaporem ejusmodi ſalſum, ſulphureum, ſubacrem linguæ imprimit. Ad hoc ſcire licet, exploratum eſſe, ubicunque bitumen occurrit inflammabile, ibi etiam ſulphur inveniri, quod bitumen ex ſulphure madefacto ſuccreſcit, obſervante *Cardano Lib. I. de var. rerum C.* 7. & univerſa illius ſubſtantia nihil aliud eſt, quam quædam ſulphuris ſoboles, ut ſcite argumentatur *Baccius Lib. I. de therm. c.* 21. Ubi etiam vitriolum ſubtile in aquis medicatis habetur, ibi etiam ordinario fere ſulphur volatile datur, quod terram ferreatam ſolvit intimeque cum ea ſe jungit, unde illud deinceps exſurgit. Præter hæc plus minus volatilia principia præſto ſunt etiam fixa, ut terra quædam tophacea & ex parte calcaria, quæ particulis ſalinis ordinario ſe adſociat, quæ vero fere tota uſtione in crocum martis redigitur.

gitur. Deïn affert ſal quoddam, quod ad alkalinorum claſſem ob præpollentiam referres. Sal enim evaporatione remanens, bene dilutum & iterum evaporatum, cum acidis mixtum, conflictum edit, atque cum ſyropo violarum adjecto viridem colorem aſſumit & carbonibus candentibus injectum fluit & crepitat. Hujus ſalis drach. VI. cum gr. VIII. ex libr. xx. aquæ digeſtæ & leniſſime vaporatæ recepi, quando vero forti igne coquitur, quantitas ejus decreſcit, evolutis multis particulis volatilioribus, per ignis gradum volatiliſatis. Ex metallorum familia luculenter & copioſe ſe manifeſtant ſubtiliſſimæ, plus minusve chalybis particulæ: Nam ſi reſiduum ex deſtillatione & evaporatione elutritioneque relictum, ut & pulvis ille ſubalbidus, qui in aheni fundo, in quo aqua coquitur, reſidet, quique labris & viis, per quas defluit, copioſe adhæret, nec non ochra, quam deponit, poroſa, ignita & calcinata magnete tradantur, copioſi pili quaſi ferrei illum accedunt atque adhærent, quarum ſubtiliſſimarum particularum martialium, ex data quantitate libr. xx. ad unc. unam collectæ ſunt. Hæ partes ferreæ quibusvis fere aliis aquis, terris, vegetabilibus inſunt, adeo ut copioſiſſimum præ omnibus aliis ſit metallum undique quoque diſperſum. Quoties enim terras, luta, ochras, tophos, argillas calcinavi & quæque vegetabilia, ligna & herbas incineravi atque concremavi magnetemque ſuperinduxi, ferri particu-

ticulas accepi. Omnes quoque ejusmodi propemodum fontes, qui conſtantibus viribus ſunt, ordinario ferrum aut crocum martis ſecum gerunt, unde & ferreatæ aut martiatæ aquæ veteribus ſunt vocatæ. Immo ſedimentum luteum, quod deponit aqua defluens, non eſt niſi ſubtilis quidam crocus martis, qui cum ſale ammoniaco ſublimatus, flores martiales luteos concedit atque appropriato menſtruo v. g. Spir. vini rectif. rurſus martiales tincturæ exinde parari poſſunt, quæ in febribus intermittentibus & ſtomachi infirmitatibus variis optimam præbent medicinam. Stannum atque bitumen, quæ quidam viri fide digni aſſerunt, me ſollicitum diu tenuerunt, quoniam, iteratis etiam vicibus experimentis inſtitutis, nil quidquam eorum invenire potui, in data nimirum aquæ, ex fonte hauſtæ, XX. librarum quantitate, tandem in ochra illa alba, quæ hinc inde apponitur, præſertim ad ahenum ut vocant, magno igne calcinata, contrita aquaque diluta ac rurſus evaporata, in fundo vaſis ſtannum ad drachm. ſem. collectum eſt, alia iterum vice moleculæ hæ joviales plures obtentæ atque denuo calcinatæ & in fluorem ſolutæ integrum fruſtulum drachm. ſem. pondere oſtenſum. Bitumen vero, etiamſi plures hinc inde varioque modo quæſivi, luculentum tamen certiſſimumque ejus veſtigium vix aſſequi potui, tandem quoque in ſolio quodam, aqua prius tepefacta & rurſus frigefacta, repleto duos ſaltem flocculos

los ejusmodi bituminoſos innatantes conſpexi. De his ſcire licet, ſtannum quoniam non ſolutum illud eſt & in ſal quoddam converſum, uti omnia alia metalla, non in ipſam aquam ingreſſum habere vel cum ea miſceri, ſed ob gravitatem deorſum deponi; bitumen vero, ut materiam unctuoſam, viſcidam, oleoſam, ſulphuream, mixtionem unionemque cum aquis reſpuere, niſi aliquando longa forte ſubactione ac particularum ſalinarum interventu devictum, intimius jungatur. Atque quoniam ad inſtar aquæ ſimplicis fontanæ, magnis etiam hauſtibus pota aqua noſtra, neque nauſeam, vomitum, neque ardoris quendam in ventriculo ſenſum moleſtum, cum ſiti magna & anxietatibus circa præcordia & ſimilia incommoda inducit, ut quidem ſæpius aſſolent aquæ bituminoſæ, præſertim ſi cruditates bilioſas in ventriculo & primis viis offendant, hariolari licet, perparum bituminis aquam Kukuſſenſem ſecum vehere. Per experimenta ab aliis egregiis viris facta quoque habetur, alumen poſſe demonſtrari. Verum enim vero de exiſtentia ejus hic, pace illorum, adhuc dubius ſum, licet concedam illud quandoque inveniri, ubi bitumen invenitur, quoniam & ex bituminoſa terra paratur: Nam quamvis diligentem diſquiſitionem tentaverim, irritum tamen ſcrutinium fuit: atque v. g. præcipitatum cum oleo tartari p. d. ignique impoſitum, neque ſpongioſum fiebat & intumeſcebat, neque odore & ſapore illud cognoſci

gnoſci potuerat. Circa hanc ipſam rem advertentibus animum eſt obſervare atque reſcire, oleo tartari per deliquium affuſionem aquis calcariis ac ſalinis æque ac ſolutioni aluminis, album lacteum colorem inducere atque adeo aquam calcis vivæ limpidam, albam & turbidam inde evadere. Ad hoc de alumine idem dicendum eſt, ac de bitumine, quod aquæ aluminoſæ auſteritate conſtringendique ſua vi, interno uſu, neque palato arrideant, neque ventriculo admodum gratæ & conducibiles ſint. Rurſus mercurium atque cinnabarin ineſſe aſſerunt, ſed mihi hæc nondum conſtant & ut verum fatear de eorum præſentia, ob prægnantes rationes, magis adhuc dubito. Non deſunt qui aurum, argentum, tincturas gemmarum ipſumque auri ſulphur hunc fontem vehere, affirmant; Aſt ego iterum nihil horum deprehendere potui, aut ego valde cœcutio, aut manus meæ non ſatis oculatæ ſunt, ut minus in productis hæc videant, quibus mens aſſentiri poſtulatur. Potius ſuſpicor ſane precario tantum hæc eſſe admiſſa & popularia aſſerta, aut ab in adulationem compoſito animo magis, quam veritatis amante quandoque facta, ficta atque depicta: Nam licet aliæ atque aliæ plures mineræ hinc inde circa hunc vel illum fontem medicatum in terris inveniantur, tamen non ſemper ſequitur, omnes illas mineras ſimul vicinum fontem ingredi. Valet etiam hic illud Philoſophorum dictum: a poſſe ad eſſe non

eſt

eſt concludendum. Etiamſi ejusmodi nobiliora principia adeſſent, vix ideo præſtantiorem, medico quidem intuitu, fontem pronunciarem, cum mars, quo ſuperbire poteſt, metallorum facile ſit ſaluberrimus, hinc aquæ ferreatæ ſalubritate aliis omnibus ſuperiores, a curioſis plurimis harum rerum cenſoribus habitæ ſunt. Tincturæ autem gemmarum, aut aquas difficile & rariſſime, aut forte etiam nunquam ingrediuntur, aut ob minorem quantitatem parum fructuoſæ ſunt. Vitriolum etiam auri, argenti, ſtanni, plumbi vix in viſceribus terræ reperitur. Neque nitrum verum & purum inflammabile ſeorſim in hoc examine demonſtrari poteſt, quoniam & hoc præſertim ex terra non effoditur neque in aquis invenitur, ſed potius eſt ſal aëreum ex pingui alkalina terra aëreque liberiori ſupra terram generatum.

§. X.

Hæc qua facie deprehendere ſaltem mihi licuit, his chartis conſignare volui. An hæc ingredientium proportio omni tempore ita ſeſe habeat, aut an ſecundum tempeſtatum aut aliorum accidentium, parum nobis hucusque patentium, variationes modo inter ſe augeatur & minuatur, mihi nondum certo conſtat, cum ſemel tantum, æſtate ſat temperata & ſerena menſeque Auguſto hunc celebrem locum videre & experimenta quædam, vel in tranſitu & prout occaſio & tempus conceſſerunt, inſtituere

tuere mihi licuerit: Admodum enim probabile eſt, quod hi latices a mineris, variis de cauſis, v. g. ventis forte in cavitatibus ſubterraneis &c. agitati & deflexi quandoque ex parte aliqua declinari poſſint & quod inconſtantibus veris atque autumni tempeſtatibus, inconſtans quoque mineralium proportio accidat, nec non aquæ pluviales vel nivales in tranſitu ſimul affluant, ut in thermis Hirſchbergenſibus obſervavi, in quibus æſtatibus calidioribus & liquefactis in montibus Sudetis nivibus, aut frequentibus imbribus mineralia, in iis alias contenta, minuuntur, quam alterationem & alii de aliis ſalutaribus fontibus, v. g. de Magneſiis Ariſtoteli jam notis aquis Veteres obſervaverunt. Sic & *Sebizius de acidulis Alſatiæ* refert, eas eſſe "quandoque adeo acres, ut dyſenteriam com-" "moveant, nonnunquam adeo effœtas, ut ſpe-" "ratos effectus parum largiantur. Pariter H." "ab *Heer* in *Spadacr. Cap. XII. p. 108.* de aqua" "Spadana refert, illi multum de viribus & præ-" "ſtantia decedere aëre pluvioſo exiſtente, im-" "mo æſtate tota pluvioſa, inſipidam ferme red-" "di. *Job. Bauhinus de aquis medicatis Lib. I.*" "*cap.3.* ſcribit, fontem cui nomen Rappenzagel" "inditum eſt, niſi præcedente pluat die, ſuper-" "ficiem albam, ad inſtar floris lactis habere;" "quod equidem non de omnibus dicendum eſt," "cum dentur iterum cauſæ impedientes, con-" "trarium ſtatim ex modo allegato *Bauhino l. c. Cap. VI. p. 6.* occurrit, qui de acidulis Sti Petri

L in

in valle Griſbacenſi obſervavit, eas neutiquam turbari, limpidiſſimasque remanſiſſe ac viribus integris, licet per plures dies copioſiſſime pluiſſet.

§. XI.

Indicatis fontis noſtri ſoterii ingredientibus, vires, virtutes ac efficaciam ejus, nec indocta quadam conjectura aſſequi licet. Primum ſumma levitas aquæ hujus, qua aquam ſimplicem fontanam & fluviatilem ſuperat, pluvialem vero aut deſtillatam æquat, jam bene de ea quaſi ſperare monet, ſiquidem talis aqua pota facilius citiusque per poros, vaſa ac omnes ductus, etiam exiliſſimos, qui in quamplurimis morbis obſtructi ſunt & fundamentum eorum conſtituunt, tranſit. Quippe hujus eximiæ qualitatis cauſa præſtantiſſima, ſpiritus ille ſumme volatilis, æthereus & elaſticus acidulus eſt, & cui primaria & hic debetur laus ac gloria, ut in plurimis, pene dixerim omnibus ſalutaribus fontibus, cum a reliquis ſæpius ingredientibus aliis fixioribus, ſi quantitatem eorum æſtimes, tanti effectus, qui exinde procedunt, vix ſperandi veniant. Quare mirandum eſt, qui factum ſit, cur Veteres hunc ſpiritum in aquis non obſervaverint atque deſcripſerint. J. W. *Tabernæmontanus* quod ſcio primus fuit, qui utilia de hoc ſpiritu demum in aquis in *Hydrograph.* p. 441. tradidit. Etenim ſpiritus iſte per ſubtiliſſimos poros, per totum corpus ejusque omnes partes diſperſos, in nervos usque

ipſos-

ipſosque ſpiritus animales immediate forte ingreditur illosque cum toto nervoſo genere ſuaviſſime afficit ac ſtimulo quaſi blande titillat, humores reliquos, ſanguinem & lympham rarefacit, ſive ad majorem molecularum diſcontinuationem allicit, circulationem adauget, ſpirituaſcentiam juvat, ſecretoria excretoriaque organa illorumque ductus & orificia eaque etiam minima potenter expandit, aperit & ſtimulat. Uti enim elaſticitate ſua humores expandit, ita & elaterem ac tonum ſolidarum omnium partium juvat & ſollicitat, labefactatum erigit ac reſtituit & ſic roboratæ atque armatæ motus ſuos, qui in ſyſtole & diaſtole conſiſtunt, expeditius exercent. Hic ſpiritus naturale & optimum alexipharmacum conſtituit ac æmulatur artificiali, qui ex terris & lutis chymiæ ope deſtillatur, de quo plura præter ſupra laudatum *Tabernæmontanum* legere licet in I. R. *Camerarii Memorabil. Cent. V. p. 33. ſeq. Cent. X. p. 210. ſeq. Act. Med. & Philoſ. Haffnienſ. an. 71. 72. obſ. 10.* Spirituum in aquis virtutes *Helmontius in paradox. 3. Tackius in Phaſ.* aliique explicatius deſcripſerunt, ad quos curioſi in hac re remittuntur. Principium ſulphureum tenue ac volatile nervinum, anodynum atque hypnoticum, diſcutiens, calefaciens, exſiccans, aperiens, penetrans, digerens, putrefactioni & venenis reſiſtens, diureticum, laxans alvum, ut & diaphoreticum eſt. Sal ſtimulat carneas, nerveas, ſenſibilioris texturæ fibras atque mem-

branas, purgat, laxat alvum, urinam & ſudorem movet, reſolvit, diſcutit inciditque, aperit, ſiccat, abſtergit, ſecretiones & excretiones promovet & promptiſſime ſuperfluos & inutiles ſuccos ex emunctoriis ſecernit, exprimit & elicit, circulationem humorum expeditiorem reddit & putredini reſiſtit, atque adeo aculeis ſuis, quibus donatum eſt, ſanguinem ſubire cum eoque per totum corpus circumire ibique itidem difficilius progredientia impellere & movere canaliculisque adhærentia intus abradere poteſt. Chalybs ſubadſtringit, roborat ejusque ſubtiles particulæ, per poros in fibras partium ſolidarum ſe inſinuantes inibique aliquandiu hærentes, eas ad actionem illarum armant ſicque totius ſanguinis circuitum una cum reliquis ingredientibus promovent & augent, a balneo incaleſcentia & rubore totius corporis habitus, pulſu arteriarum fortiori, aut etiam, regimine debito accedente, ſudore eoque copioſo, cum vaſis ſanguiferis turgeſcentibus & ſubſequente leni ſiti ac ejusmodi aliis ſubinde phœnomenis teſtantibus. Huic jam ſuo tempore quoquè fidem fecit *Th. Williſius in Pharmac. rat. P. II.* „*Sect. II. c. 5.* ſcribens: ſe obſervaſſe, a chalybis „uſu vultum faciei floridum & menſium fluxum „eveniſſe.„ Hinc etiam hæ particulæ chalybis ſubtiliſſimæ aperiunt quod eſt obſtructum alibique hærentes acidos, acres & corruptos humores imbibunt, temperant, reſolvunt deſtruuntque. Tophaceæ partes ſiccant, roborant,

re-

refrigerant, abſorbent acidum, acrimoniam cauſticam, ſalino ſulphuream temperant. Nec eſt cur metuas hunc tophum interno uſu adeo eſſe ſuſpectum atque nocivum ex eo, quod rudimenta & incrementa calculorum generationis in corpore humano conſtituat & addat. Per inſtantiam tibi dubium ſolvam: Nimirum dantur multi alii fontes, & calidi & frigidi, ſilices & tophos eosque copioſiſſimos deponentes, qui tamen eos, a quibus potantur, ſalvos atque incolumes diu & a morbis hypochondriacis, calculo, podagra &c. immunes præſtant. Quo nomine in Bohemia, ne longius quæram alibi hanc probationem, ex calidis, thermæ Carolinæ ſunt notiſſimæ. Exemplo ex frigidis ſaltem ſint fons petreſcens prope Erfordiam atque ille in Auſtria reperiundus, quem *Glauberus* deſcripſit *Tr. de Natura ſal. pag. 194.* Ejusmodi aqua eſt, quam *Borrichius ad Barthol. Cent. IV. Epiſt. 92.* adducit, quæ ex ſpecu quodam emicans, in lapideas ſtrias concreſcit, contra ſtranguriam tamen atque calculos accolis exploratum remedium eſt. Vitriolum conſtipat, ſiccat, abſtergit, roborat, conſolidat, digerit, reſiſtit vermibus: Et ſic de reliquis. Nec aqua vel ſimplex, ab omni ſpirituoſo principio abſtracta quaſi conſiderata, quæ quantitate reliqua contenta plus plusque ſuperat & vehiculum reliquarum partium eſt, in aquam ut ajunt hac in conſideratione mittenda, ſed potius dicendum, eam etiam maximas vires medicamen-

toſas poſſidere, operationesque ſalutares, quas fontes ſoterii præſtant, multum adjuvare: Quippe tam externe quam interne ſumma levitate, mollitie, fluxilitate, tenuitate & copia, qua reliqua ingredientia in his remediorum generibus longiſſime antecellit, in curandis morbis magnum ſuum ſymbolum addit, quoniam enim non ſolum qualitatibus aliquibus, ſed & maxime quantitate, copia ac mole ſua efficax eſt, ſalia morboſa diluit, eluit & craſſos, compactos, tartareos, viſcidos humores humectat, emollit, dividit, attenuat omneque ſuperfluum excrementitium per colatoria ſua foras educit, nec non vias ſimul, per quas illud ducendum, lubricat atque diſponit, poros omnes apertos ſervat, ſulphur expanſivum in ſuccis effrenum domat atque refrigerat, obſtructiones reſerat & ſanguini omnibusque humoribus fluxilitatem, ad vitalem circulum continuandum, impertitur, ſecretiones & excretiones ſingulas facilitat, verbo, omne ea propemodum in ſanandis humani corporis morbis punctum abſolvit. Exploratum eſt plurimos dari fontes ſalutares, quorum beneficia, quæ hominibus conferunt, aquæ ſaltem, ſimplici ſed puræ, levi, tenui & ſpirituoſæ, omni principio alio minerali & metallico omnique colore, odore atque ſapore experti, debent, quare ſimplices i. e. inanes has aquas cenſere ſimplicitatis, ingenii atque judicii eſſet, ut, multo & longo eximio uſu probati, argumento ſunt ex notiſſimis, ipſæ Teplicenſes in Bohemia

thermæ,

thermæ, Favarienſes in Helvetia, Paſſyenſes aquæ in Gallia in confiniis Lutetiæ Pariſiorum, cujus examen phyſico - medicum invenies in Hiſtoria Academiæ Regiæ ſcientiarum, ac in Haſſia Schlangenbadenſes & famigeratiſſimus quondam fons Hornhuſanus, de quo plura in libello ab Aulæ Caſſelanæ Medicis conſcripto, *de Natura, Viribus & Uſu aquarum medicatarum agri Caſſellani Cap. 2.* legi poſſunt. His Schleuſingenſis (Wilhelms Brunn) in Comitatu Hennebergenſi, Bebranus in Thuringiæ confinio & quidam in Sylva Hercynia prope Oſterodam adſcribitur. Hæc enim aqua in aliis atque aliis fontibus ſalutaribus purior, mollior, mitior & levior, rurſus in aliis gravior & durior eſt, hæ illis magis repellunt hincque non raro febres, cephalalgias, ſitim &c. facile accendunt & mala externa in interiora convertunt, e. g. Thermis Carolinis molliorem poſſident aquam Emſenſes & acidulis Pyrmontanis Spadanæ, Selteranæ, Wildungenſes &c. Hujus vis medicata eo modo & ex parte augetur, ſi aut natura in ipſo naturæ elaboratorio, uti in thermis incaleſcat, aut demum gelida arte, ut hic fit, igne coquatur, quo inteſtina agitatio fortior inſtituitur, calore, qui partes ſubtiliſat, exaltat & acuit, verſus circumferentiam agitat & ut majus ſpatium affectent cogit, ſulphur magis expanditur & attenuatur, ſalia magis ſolvuntur omniaque concreta mineralia, ſi forte quædam inſint, intimius cum ea uniuntur, & in ſe invicem mi-

ſcentur ac dein fortius & facilius quoque agitat, tranſit, penetrat, dividit, diluit, aperit, reſolvit, humores circulantes rarefacit & expandit, materia ſua aëreo-ætherea, quam ſpargit & ad majorem motum concitat, ac vivido ſuo calore & blando partes omnes humani corporis fovet ac reficit vaſorumque efficit dilatationem aqua ejusmodi medicata.

§. XII.

Hæc itaque & ſpirituoſi volatiliores & ſubtiliſſimi ſicci vapores ab aqua coërciti ejusque poros ingreſſi & fixiora, quæ aquæ tanquam vehiculo inſunt, contenta, felici connubio permixta & unita, compoſitum quoddam conſtituunt, adeo a ſingulis conſtituentibus longe diverſum, ut novæ aliæ ac ſingulares virtutes exinde emergant, quas hoc vel illud per ſe non poſſidet, cum non iisdem omnibus nec qualitas nec quantitas relativa adſit & quædam junctim quæ adſunt, ab aliis numero ſuperentur, disjiciantur, alterentur, permutentur aut deſtruantur, corrigantur aut exaltentur & juventur augeanturque, quemadmodum v. g. in pulvere pyrio ſingulæ partes ad operationem, quam edit, conferunt, ſulphur nempe ad accenſionem repentinam, pulvis carbonum ſubtilium ad flammam ſuſtentandam & ad ſolvendum nitrum, nitrum vero ad fortiorem accenſi pulveris expanſionem, quarum partium componentium neutra unum eundemque effectum edit. Sic etiam cum his & aliis medicamentorum generibus eſt

com-

comparatum, qualia exempla plurima eorum ſuggerunt e. g. nitrum, quod ex alcali & ſpiritu nitri producitur: Ex mercurio & ſulphure fit cinnabaris; Ex aqua forti & argento præparatur cryſtallus amara purgans, quæ ſingula producta ab ingredientium textura, viribus atque effectibus maxime diſparia ſunt, de ejusmodi *Galenus* de *Med. Facult. Lib. II.* plura loquitur ſcribens: „Sunt quædam remedia ſpecifica," quæ tota ſubſtantia, i. e. non juxta certas ſuas" partes, ſed quatenus hæ partes totum quod-" dam conſtituunt, agunt; & B. *Ettmüllerus vid.*" *Oper. Med. T. II. p. 1907.* eundem propemodum in modum idem affert, inquiens: „Sicut" videmus in antimonio, cujus neque ſubſtantia" acida neque alcalina ſeparata, ſed ambæ ſaltem" combinatæ catharcticæ ſunt." Ac ſi conjectura, haud tamen inanis, a priori valeat, aquæ hæ compoſitæ poſſident diluendi, emolliendi, relaxandi, leniendi, refrigerandi, abſorbendi, roborandi, conſolidandi, attenuandi, reſolvendi, penetrandi abſtergendique, aperiendi, fovendi, impellendi, temperandi, digerendi, repurgandi & a putredine præſervandi dotes, qui adjuvantur augenturque, ſi aqua rite ad ignem calefit ac hoc pacto ad contentorum actuationem diſponitur. Si ad hanc a priori cognitionem, ea etiam a poſteriori ſive experientia, quæ omnium rerum magiſtra, accedit, certum aliquid demum eſt determinandum, ita, ut ex effectibus potius, quam ex mineralibus, vires hujus vel illius aquæ, tanquam ex fructibus arbores cognoſcantur.

tur. Scite hoc monet *Galenus Lib. V. de Sanit. tuenda* & confirmat *Hœferus in Hercule medico T. I. p. 345.* ſcribens : „De aquarum minera„lium medicatarum qualitatibus temere non „eſt judicandum, ſi enim videmus, tales aquas „conſtare v. g. ex alumine, ſulphure, marte, „nitro &c. non ſtatim pronunciandum, ergo „eas habent virtutes, quibus conſtant minerali„bus. Nec ab eo multum abludit *Lentilius*, longo harum rerum uſu peritiſſimus. *vid. M. N. C. D. II. an. 5. obſ. 201. p. 406. ſeq.* quando dicit : „Firmiter perſuaſus ſum, virtutes omnium „aquarum ſoteriarum nos non niſi a poſterio„ri, nunquam a priori indagare poſſe & cogno„ſcere, ſcire nos quod agant, neſcire, quomo„do & quibus ex principiis, illas ſeſe habere ad „inſtar panaceæ, quin agere ejusmodi qualita„tibus, quæ, hactenus ad minimum, ſunt occul„tæ. Quin immo *A. Libavius de Nat. metall. p. 93.* memorat, dari aquas, ollas lapidesque corrodentes & earum vapores mentem eripientes, nihilominus tamen ſalubrem medicinam præbentes : Simile tale *Gœbelius de aquis Wolckenſteinenſibus* recenſet. Re ita ſe habente, utroque ſcrutinio ſedulo inhæreant Medici, qui tales curas cum fructu ſalutari atque optatu ſubſequente ſuadere ac dirigere debent, ut exacta jam cognitione, juxta perfectam non ſuperficiariam hiſtoriæ morborum notitiam inſtructi ſint, qui ex collatione naturæ viriumque aquarum mineralium ægrorumque conſtitutio-

nis ac morborum quibus detinentur, poſſint dijudicare ac enunciare, in quibus caſibus ac quo exhibendi modo conveniat uſus, in quibus vero minus.

## §. XIII.

Jam jamque ex univerſalibus adductis colligendum & ex multiplici experientia probatum fontis ſoterii Kukuſſenſis uſum tradam & emolumenta, quæ, ſi rite debiteque adhibeatur, corpori humano in integra ſanitate ejusdem conſervanda atque in vitiis maxime illius corrigendis, poteſt afferre, indicabo. In hoc naturaliter conſtituto, omnia redeunt in circulum: Sanguinis curſu pulſant arteriæ, quem, ſepoſitis in partibus nutritiis particulis, refluum revehunt venæ; Humores, ex multiplicibus arteriarum poris in fibroſos tubulos depoſiti, in lympham abeuntes redduntur vaſis lymphaticis; Lactea lacteum chylum, in ventriculo & inteſtinis elaboratum atque perfectum, afferunt, ac ſic omnes liquores corporis animalis per partes ſolidas, juſta conſiſtentia ac elaſticitate, textura juſtoque tono gaudentes, i. e. non nimis relaxatas ac imbecilles neque nimis rigidas ac inſenſiles difficilesque ad actionem debitam, jugiter ac continuo feruntur. Spiritus animales per nervos adfluentes intimos partium receſſus pervadunt &c. Harum partium itus reditusque ſi impediatur obexque imponatur, ſiſtatur aut pervertatur, innumera exſurgunt in corpore mala: Quo propius humorum principia ad exactum

actum æquilibrium accedunt, eo diuturnior erit machina, eoque magis ſanum humanum corpus; quo potentius vero unum elementum prævalet cœteris, eo citatior erit hominis ad interitum curſus. Craſſæ, viſcidæ, pituitoſæ, tenaces, lentæ, acerbæ, auſteræ atque tartareæ ſordes humoribus laudabilibus permixtæ, partium poros & fiſtulas obturant, obſtructiones fiunt & ſtagnationes lymphæque maxime redeunti intercipitur via, unde vario modo corpus ejusque partes gravantur & cachexia naſcitur: Si ſalſi, acidi, acres humores nervoſas, membranaceas, ſumme ſenſibiles partes pungunt & vellicant, ſenſum moleſtiſſimum neque non raro ferendos dolores hinc inde efficiunt, ſpaſmos & motus convulſivos producunt; Si colliguntur hic aut alibi corroſivi magis malignique humores, carnes depaſcuntur; Si crudeles illi tortores corporis membra contorquent, contractæ remanent ac ſi penitus intercluſis viis etiam ſpiritus animales arceantur, motus impotentia, paralyſes &c. relinquuntur, e. ſ. p. His atque aliis morbificis cauſis exindeque dependentibus morbis, fons Kukuſſenſis egregia eſt medicina, tam curando, quam præſervando.

## §. XIV.

Hæc vero therapiæ puncta evacuatoria laudabiliter & manifeſte explet, fons præſens vario modo adhibitus. Nimirum & præſertim interne operationes ſuas, quæ cuivis modo in

oculos

oculos incurrunt,[præcipue & ordinario quidem per tranſpirationem, per poros cutis & quandoque per ſalivationem, nec non vomitum, ſine omni humorum perturbatione ac virium deperditione & externe per ſudorem ut & lotii proritationem exerit, plurimos eorum effectus, ſpeciatim diureſin nominatam, per notabile temporis ſpatium, in ſeram usque noctem, immo non raro ad alterum diem mane, aqua pota ſæpius extendit. Juxta hæc ſumma evacuationis genera, non minus alterum curationis ſcopum, quem alteratorium vocant, egregie etiam fons noſter utroque adhibito modo explet; ſiquidem illas in antecedenti §. XII. deſcriptas facultates, a priori poſteriorique perſpectas, poſſidet. Nec balneum derivatorio revulſorioq; uſu deſtituitur, quando enim corpus ad ſcapulas vel ad collum mentumq; immergitur, materia forte peccans in parte ſuperiori, capite &c. hærens & humores circulantes, emollitis, relaxatis ac bene præparatis inferioribus partibus & viis, deorſum magis tendunt & onus, quo illi premuntur, alleviatur & amovetur ac circulatio per omnes partes inſtauratur. Hunc balnei finem præſertim Galli hodie ſpectant ac laudant & in plurimis capitis morbis, in §. ſeq. nominandis, commendant, cujus veſtigia jam apud veteres exſtant, de quibus legantur *A. Trallianus Lib. I. p. 107. Aretæus Lib. VII. p. 134. Cæl. Aurel. Lib. I. morb. chron. p. 335. Proſp. Alpin. M. Ægypt. p. 115.* Immo curioſum atque notabile plurimisque aliis thermis & fontibus

ſalu-

ſalutaribus, intus extusque uſurpatis quoque commune eſt, quod ferme omnibus temperamentis, calidis, ſiccis, humidis conveniant: Nam poros aperiendo & tranſpirationem liberiorem adjuvando ſicque evaporando & ventilando ſulphureas partes, calores ſuſcitantes nimium, ejiciunt adeoque præcalida temperamenta temperant, humidis plus juſto, calore, qui in humores ſemper agit reſolvendo & abigendo, ſuccurrunt, frigida nimis, calore fovent, ſicca vero humectant & emolliunt aquæ copia & mora. Ideo etiam contrariis affectibus per eorum uſum proſpicere utiliſſime ac ſecure quandoque poſſumus, excretiones nimirum quasdam imminutas atque deficientes promoveri & reſtitui, nimias vero ſiſti experimur. *Galenus* hoc teſtatur, qui in *lib. de maraſmo* dicit: „Hoc habent mirabile balnea, quod caliditates & frigiditates & ſiccitates juvent: quemadmodum „& hoc, quod non ſitientibus ſitim accendant „eandemque ſitientibus tollant. *Et in 3. Lib. de „offic. Med.* Fere mortuos, inquiens, illuc profectos calefaciunt balnea, etiamſi valde frigefacti fuerint, exuſtos vero atque incenſos non lædunt. Et quamvis balneum externum remedii genus ſit adeoque externe ſaltem operari videatur, longius tamen ejusdem operatio certiſſime extenditur atque internis etiam medetur malis emolliendi relaxandique virtute & penetrantia ſua mole, denſitate ac pondere, undique nitente indeque compreſſione cutis, mu-

ſcu-

ſculorum, vaſorum reliquorumque organorum impulſuque in humores per glandulas & poros excretorios, cum circulationis ſanguinis promotione atque augmento, longe etiam a balnei tempore durante hincque viſcidarum particularum diſſolutione meatuum, etiam exiliorum, apertione, obſtructionum reſeratione relaxationeque totius corporis habitus, quo ſimul humores apti redduntur, ut per ſecretoria & excretoria vaſcula & inſtrumenta eo melius faciliusque trajici poſſint. Hinc & per plures horas habitus corporis valde inturgeſcit, facies florido calore tingitur, colore quaſi ſcintillante ſuffunditur, immo, ſi paulo calidius fuerit aut longius protractum balneum, phlogoſes adſcendunt atque ſudor copioſus, ſi præcipue in lecto requieſcant & bono quidem indicio boni effectus profluit. Ad relaxatum enim corporis habitum & ad meatus tenuiores apertos & pervios ſanguinis ad ambitum corporis, liberius inſtituitur circulatio & ſuperfluarum excluſio. Ut pluribus jam non attingam experimentisque comprobem, aquam vi ſua medicata per ipſos cutis poros laxatos ad intimiores totius compagis receſſus pertranſire tepentem & præſertim vigente calore adhuc attenuatam, magis mobilem & penetrantem redditam, ſine perſpirationis, quam multi ſine cauſa ſatis prægnante metuunt imminutione, cum halitus etiam per aquæ poros facile tranſire queant, quam rem multi effectus ex balneis provenientibus teſta-

tam

tam faciunt. Nimirum a balneo ſubinde eosdem propemodum deprehendimus effectus in partibus interioribus, v. g. violentæ conſtrictionis, membranoſarum maxime partium internarum, relaxationem, dolorum ſedationem, calculi veſicæ & renum &c. ſeceſſionem, congeſtionum gravantium allevamentum, in frigidationis ſenſus ablationem &c. ac quidem in exterioribus membris. Inſuper & conferri poſſunt præ aliis *Sanctorius in Sect. II. de Aëre & aquis*, & *D. Bellini de Sangu. miſſ. p. 146. ſeq.* Præter hanc balnei operationem, corpus immediate magis afficientem, adhuc quædam alia emergit, quæ a vaporibus humidis, aqua medicata ac calefacta exhalantibus, procedit, qui totum balnearium replent, caput feriunt ipſumque in os & nares ſe inſinuant.

## §. XV.

Multiplici autem modo aqua noſtra ſalutaris, ut pluribus aliis fontibus ſalutaribus ſolenne eſt, adhibetur, balneo autem primario ac potu & juxta hos primarios maxime modos, aliis quoq; balnei particularis externi ſpeciebus. In his ſubjectis, in his affectibus externus uſus, in aliis internus magis, in quam plurimis uterq; expetitur. Frequentius hodie balneum frequentatur, quod etiam commodiſſimum, ut & deſcriptione jam dum ſuperius data non ignotum eſt, ut nunquam alibi facile commodius inveniatur. Quare & primum de illo agamus atque ejusdem

effica-

efficaciam & medium adhibendi luſtremus. Quemadmodum balnea in genere, uti Medici communi aſſenſione profitentur, ita & hoc, præſertim in morbis ab acido viſcido, ab obſtructionibus iisque inveteratis & pertinacibus, a ſpaſmis atque ſtricturis, congeſtionibus & ſtagnationibus humorum, lymphæ maxime, oriundis & ubi tam externa quam interna corporis frigent, & ubi ab impuris etiam ſubtilibus acribus immo virulentis ſordibus humores ſunt inquinati, utiliſſimum ac efficaciſſimum eſt remedii genus, ſiquidem experientia multiplici eſt comprobatum, ut & experientiſſimi Medici & Practici Bohemici æque ac Sileſiaci teſtantur, ac variis a ſe curatorum hiſtoriis adducunt atque deſcribunt. Nimirum primo eos affectus hic ſeorſim tranſcribere haud inutile erit, in quibus maxime comprobatum balneum calidum fuit, quorum prima ſeries ſit eorum, qui tota occupant corpora, quibus per balneum curatione proſpicitur, qualesque ſunt febres intermittentes, quotidianæ, tertianæ, quartanæ, quarum tempora a paroxyſmis vacua hæc quoque medicationum genera admittunt. Nondum apud omnes in confeſſo eſt, an etiam ejusmodi balnea tepida aliis febribus, ut continuis &c. quadrent: Si aliquid hic decernere foret, putarem, balneum in ejusmodi neque periculoſum neque inutile eſſe, quoniam corrupti humores, qui cauſæ febrium ſunt, per relaxatos cutis poros & per diaphoreſin auctam, præſer-

tim ſi ante inſeſſum debita febribus hujusmodi quædam medicamenta propinentur, commodiſſime expurgantur. Ut conſtat ex *Hippocrate*, *Celſo*, *Galeno*, *Alexandro Tralliano*, quod veteres balnea tepida non ſolum in intermittentibus, ſed & aliis, continuis atque adeo in putridis ſucceſſu adhibuerint. Legimus idem apud *Proſp. Alpinum de Med. Ægypt.* Amicus quidam & non ignobilis in Medicina Practicus Sileſius, mihi per litteras ſignificavit, quod ipſe hujus balnei ope a febre purpurata contumaciſſima feliciter fuerit liberatus. Ad hoc notabile eſt quod refert *Galenus lib. V. de ſanitate.* de Primigene, Philoſopho, qui, qua die non laviſſet, febricitabat. Poſt febres hoc nomine nobis pateſcunt ſcorbutica humorum impuritas, tam calida quam ſicca ſic dicta, atrophia, cachexia, reſolutiones nervorum eorumque diſtenſiones ſive ſpaſmi rigoresque atque adeo partium convulſiones. Secunda ſeries complectitur capitis ejusque partium quosdam morbos, quos ſympathicos vocant, debilitates atque dolores, hemicraniam præſertim ejusmodi, quæ inferiorum partium vitio fieri ſolent. Huc quadrat *Hippocratis aph. 22. Sect. V.* calida aqua „cutem emollit, attenuat, dolores eximit, rigo„res, convulſiones, diſtenſiones mitigat, capi„tisque gravitatem ſolvit.„ Idem dicere poſſum de epilepſia extra quidem paroxyſmum v. g. a menſibus obſtructis oborta, quod medicationis genus in hoc caſu expertiſſimum jam ha-

buit

buit *Alex. Trallianus vid. lib. I. p. 75.* Porro memoriam debilitatam nominare hic licet, quam divertendo præcipue juvare poteſt, & triſtitiam, melancholiam, ſi ex vitio hypochondriorum & ſpaſmis in ventre ſit & forſan alia ejusmodi quædam mala, in quibus mens errat, maniam, cupidineos affectus varios depravatos, furorem, qui a morſu rabioſi canis infertur, commode enim ſubtile virus ad corporis peripheriam adducitur atque educitur, ideo hos ægros *Celſus* vid. *lib. V. C. 27.* in aquam calidam demittere juſſit. Amplius paſſionem hyſtericam, incubum, vertiginem, oculorum vitia, inter quæ præſertim lippitudo, ophthalmia, immo ipſa cœcitas, quarum etiam contumaciſſimæ balneando abiguntur. Quo ſpectat *Hippocratis aph. 31. Sect. VI.* oculorum dolores vinum &" balneum ſolvit.„ Sequuntur catarrhi, aurium dolores & effluxiones, parotis, auditus difficilis, odontalgiæ. Præſervatione magis inſervit & longe ante ipſos paroxyſmos, nedum imminentibus iis, (alias major noxa inducitur) affectibus ſoporoſis, lethargo, caro, catalepſi, comati, morbo comitiali & attonito. In tertia numeraſſe faucium tonſillarumque tumores ac columellæ laxationem variasve alias ex glandulis obſtructis conſtipationes, ſufficiat. Quo in loco ſeorſim nullus dubito affirmare, quin in anginæ decremento eoque in ſuppurationem tendente, tuto balneum adhiberi queat. Quarta de pectoris, pulmonum cordisque morbis lo-

 quitur,

quitur, ad quorum equidem non tam curationem, quam præſervationem, præmiſſis præmittendis, temperando, reſolvendo educendoque juvare quandoque poteſt balneum. Plurima inferioris ventris vitia & quæ hic quintam conſtituunt claſſem, ſunt, quibus hoc modo medetur, ut ventriculi imbecillitatibus, in quibus frigiditatem ſubeſſe vulgo dicitur, ciborum faſtidio ut & appetitui penitus proſtrato, de quo varias habeo easque ſingulares obſervationes aliisque multis ejusdem vitiis, nauſeæ, vomitui, ſingultui, colicæ & quidem convulſivæ, obſtructionibus & tumoribus viſcerum, hepatis, veſiculæ felleæ, lienis, meſenterii, inſequentibus inflammationibus, immo ipſis illorum ſcirrheſcentiis incipientibus, hydropi, anaſarcæ, præſertim inflammationibus ventris : Sigillatim dicendum eſt, hypochondriacum, graviſſimum illud noſtraque ætate familiariſſimum hominibus, ſpeciatim vitam ſedentariam & ſpeculativam agentibus, malum, præſtantiſſimum in noſtro fonte invenire levamen, ideo in Sileſia, quod ſcio, admodum famigeratiſſimus eſt & adhuc non paucos ea alit alumnos, ex uſu hujus fontis ab hoc moleſtiſſimo & variis iisque graviſſimis ſymptomatibus, per longum tempus & ſine intermiſſione affligente, Medicosque mirum in modum fatigante ac omnia medicinæ genera eludente malo feliciter liberatos; nec nullus dubito Bohemiam non minorem eorum numerum numerare. Perinde eximie valet in alvi

ob-

obſtructione pertinaci, iliaca paſſione, vermibus, teneſmo & peritonæi doloribus, hæmorrhoidum obſtructione & ex hac dependentibus pathematibus, fiſtulis ani recentibus, difficultate & ſuppreſſione urinæ, menſium impedito & dolorifico negotio, obſtructione pertinaciſſima aliisque uteri vitiis, fluore muliebri &c. Dolores a calculis tam renum, quam veſicæ ut & alias cavitates, ut folliculum fellis &c. occupantibus, potenter lenit, ſpaſmos exinde eductos ſedat & calculorum eductionem facilitat. Præſertim ſterilitati mulierum hunc fontem unice quaſi dicatum eſſe videtur, adeo ut nullus dubitem affirmare, quod is alteri Bohemiæ fonti, Landeccenſi, haud ſecundus hac eximia dote cenſendus, ſi non anteferendus ſit, cujus tamen ideo magna laudatio atque commendatio eſt. Nec a vero multum aberraverim, ſi confidentius affirmem, noſtras nymphas Sinueſſanis in Campania & nitroſis in agro Volaterano aut Theſpiarum fontis in Bœotia & elati fluminis aut ipſius Nili aquis ſimilibusque aliis, ob fœcunditatis, quam conciliant, quandam laudem celebratiſſimis, quarum plures Plinio innotuerunt, merito æquiparandas eſſe. Permulta certe proſtant exempla fœminarum, per X. XII. XIV. annos in ſterili matrimonio vixiſſe & per hujus fontis uſum voti ſui compotes factas fuiſſe, ut mihi nota quædam eſt Sileſiaca, quæ poſt X. annorum decurſum demum per hoc auxilii genus gravida facta. Si balneo potus aquæ hic jun-

 gitur,

gitur, ſpes eo certior redit. Operationis ratio comparet, quæ quidem ex parte in roborando, maxime vero ſæpius in relaxando ſtrictiores atque arctiores factas, geſtationi deſtinatas partes & repurgando eas ab inhærentibus fœculentiis conſiſtit: "Quæ enim frigidos & denſos „habent uteros non concipiunt, neque quæ „prætumidos habent, ſiquidem in iis ſemen ex„tinguitur.„ *Hippocrat. S. V. aph. 62.* inquit. Nec dubium eſt, quin & impotentiam virilem, partibus omnibus genitalibus juſtum tonum, amplificationem, permeabilitatem & aperturam conciliando, ut ſpermatis juſta quoque elaboratio, depoſitio & tandem ejaculatio inſtitui poſſit, corrigere valeat, quemadmodum conſtat alios huc facientes defectus eum emendare: v. g. genituræ involuntariam in viris genituram compeſcere. Porro in arthritide vaga pariter ac fixa aliisque ejusmodi articulorum vitiis utiliſſimum deprehenſum eſt. In laſſitudine artuum & eorundem atonia, malo iſchiadico, rheumatiſmo, a frigore aëris læſionibus, atrophia, contabeſcentia, contracturis, rigiditatibus atque in iis, quibus cutis expoſita eſt, nimirum in ictero, ſcabie fœta & inveterata, impetigine, pſora, vitiligine, in ſimilibus aliis ejusmodi ſpeciebus laudatiſſime ſe gerit. Similiter leucophlegmatiam atque omnes fœdos ac luridos virginum colores aufert. Pari modo vulnera & exulcerationes abſtergit, repurgat ac conſolidat, abſceſſus, tumores & apoſtemata, non modo ex-

terna,

terna, ſed & interna, hic inde etiam e. g. in renibus & veſica collecta maturat, emollit, aperit & per proximas expeditiores naturæ vias educit, ſanguinem congrumatum in interioribus reſolvit, læſionesque alias ſanat, in fracturis calli generationem promovet & membra ab iis, ut & dislocatione debilitata firmat, in ulceribus crurum antiquis, immo cancroſis atque malignis balneum conducit apprime. In his præſertim humani corporis morbis uſu jam fons noſter multiplici probatus eſt, de quibus curationibus hiſtoriæ & exempla notabilia & ampla quis legere poteſt, in *Clariſſ. D. D. C. V. Kirchmeyeri de Reichwitz, & D. D. C. J. Langii libellis, quos de virtutibus hujus fontis* concinne conſcripſerunt. Præter hos recenſitos morbos, quorum jam nymphæ Kukuſſenſes celebrantur victrices, ſuperſunt forſan adhuc alia nondum nominata mala, quæ abigere poſſent, ſi periculum quis facere vellet, ſperandumque eſt fore, ut ejus uſus in annos amplietur, qui ſeris venit ab annis, communem enim etiam hoc remedii genus cum aliis fatum experitur, ut caſu & fato inventum, ſola ut plurimum experientia, immo erroribus ſit ampliatum.

## §. XVI.

Quemadmodum morbos ſic balneum curat, ita & a longis, gravibus & pertinacibus morbis, v. g. phthiſi, febre tertiana & quartana, gonorrhœa vera, dyſenteria, enormi hæmorrhagia, ut & febribus malignis, utpote qui morbi, licet

curati longas tamen moleſtias & languores relinquunt, exantlatos, debilitatos & adhuc infirmos in convaleſcentiæ ſtatu conſtitutos, ut & e puerperio egreſſas fœminas optime juvat & efficit, ut priſtinæ vires citius reſtituantur, citius appetitus dejectus redeat, digeſtio ciborum facilius inſtituatur, nutritio melius ſuccedat, recidiva & alia accidentia familiaria, ut tumores pedum œdematoſi, cum aliis multis morbis, quibus convaleſcentes a morbis obnoxii ſunt, præcaveantur ſicque reſtitutio in integrum adornetur. Nimirum tunc relicti lentores ſunt attenuandi, calor naturalis animalis ſuſcitandus, ſanguificatio & boni novi ſanguinis elaboratio, influxus, & ſpirituum animalium nova generatio & atonia, partibus ſolidis inducta, emendanda ac partes roborandæ, quæ beneficia omnia balneum certiſſime promittit. Si & recte valentibus quandoque ſemel, bis ac ter, in ſeptimana tepidum, vel etiam ſaltem frigidum balneum ingredi volupe ſit, non a ſcopo aberrabunt, ſed evexiam corporis conciliabunt, & ſanitatem diu conſervabunt atque longævitatem comparabunt ſibi; Exempli loco ſaltem ſiſtam ex *Galeni lib. V. de ſanit. tuend.* Telephum, Grammaticum, qui ultra centum annos, ſenſibus illæſis, membris validis & inculpata omnino ſanitate per frequentes balneationes vixit. Balnea enim quævis temperata, lenientia, lubricantia, emollientia vel ex ſimplici aqua parata, inter optima, ſanitatem ac vitam prorogantia

media

media & remedia merito repono, quoniam non modo nativus calor fovetur, conſervatur atque firmatur, ſed & per ea fibrarum & membranarum nimia ariditas & exſiccatio, ſoliditas & durities atque canalium omnium anguſtia, quæ cum creſcentibus annis conſiſtenteque ætate atque appropinquante ſenio, ſenſim ſenſimque inducuntur & humorum circulationi, ſecretionibus atque influxui laudabilium liquidorum ad motum & nutritionem neceſſariorum, in quibus vitæ & ſanitatis punctum ponitur omne, remoram injiciunt, ex quo, ut in confecto ſenio accidit, itus reditusq; humorum lentior difficiliorque redditur, vires ſubinde abſumuntur, morsque naturalis, ultima linea rerum, preſſo quaſi pede inſequitur, avertuntur; balnea vero modica, emollitione & lubricatione, quam partibus ſolidis earumque elateri præſtant, eas in juſta mollitie & flexilitate & laxitate, juſta ſoliditate, capacitate juſtoque tono ac impulſu diutius omnium conſervant, ut juvamento ſint circulantibus fluidis, ſimulque efficiunt, ut ea rurſus moderato debitoque impetu, velocitate, tenuitate naturali protracta omnique præternaturali acrimonia & craſſitie exuta, & morboſæ ariditates, tenſiones & criſpaturæ in ſolidis præcaveantur. Cujus rei non ignari primi Medicinæ parentes nihil magis in morborum curatione pariter ac præſervatione quam balnea, fotus, lotiones, unctiones & frictiones & omnis generis exercitationes proponebant. Nec aliud

ſentiit ac ſcripſit Beganus Gallus in libello Anno MCDXVI edito de arte bis juveneſcendi : nam juxta juvenum conſuetudinem quotidiana balnea tepida, cum lenibus frictionibus & inunctionibus nervinis circa articulos pro tali ſcopo præſertim commendavit, ut nimirum articuli roborentur, muſculi flexiles redderentur, cutis emolliatur, pori ejus aperiantur & perſpiratio intendatur. Nec inutiliter gravidæ circa ultimos menſes balneum hoc tepidum moderate aliquot per ſeptimanas vicibus ingrediuntur, quo fœtum roborabunt atque præparando, emolliendo & lubricando vias, partui deſtinatas, facilem & felicem enixum futurum ſibi promittere poterunt.

## §. XVII.

Balneum hocce haud abſimili modo ac alia ejusmodi adhibetur. Quemadmodum autem ea, paſſim uſu aliquo commendabilium rerum, eſt conditio, præſertim quæ qualitate eximia præpollent, quovis modo etiam adhibeantur, ſi non legitima accedat adminiſtratio certusque utendi modus, aut ſine ſperata utilitate uſurpentur, aut noxam inferant; rurſus autem ſi ordo, modus, tempus & præparatio rite obſerventur, optatum ſucceſſum certius polliceantur: Ita & noſtræ aquæ ſoteriæ ex eorum cenſu plane eximendæ non ſunt. Nimirum quod balneum quidem hic concernit calefactum & convenientiſſime præparatum, corpus ad col-

lum uſque & mentum poteſt immergi & ſubinde addita aqua calida calor augeri & ſemper ita pro lubitu frigida calidaque ex epiſtomio emiſſa temperari, ut cuivis conveniens ſit, quæ temperatio & ad frigidum potius, quam calidum inclinans, a juvenibus præcipue & plethoricis circumſpecte obſervari debet, ne febris forte accendatur, animi deliquium, dolores capitis, immo funeſta in cerebro pathemata, apoplexia, affectus ſoporoſi, propter magnam ibi vaſorum copiam minoremque reſiſtentiam, aut alia quædam incommoda, ſitis, ſpirandi difficultas, vigiliæ, hæmorrhagiæ, catarrhi, rheumatiſmi & ſudores præternaturales &c. inducantur. Atque ita hunc modum ſervent balneantes, ut primis diebus per ſemihoram inibi ſaltem commorentur, ſequentibus ad horam integram & ultra, donec demum ad duas uſque aſcendant. Pariter primis diebus una tantum vice, matutinis aut veſpertinis horis & levato prius naturæ onere, ſequentibus duabus vicibus, mane nimirum ac veſperi balneum repetant, ſi indoles morbi aut pertinacia ejus id exigat, ſecundum enim illud duro durus etiam hic quærendus cuneus eſt hicque illum trudat. Hæc ſi præſtiterit ratio & ſi hæc temperatio hicque levis tepor bene obſervetur, omnis ætatis, ſexus, conditionis aut conſtitutionis hominibus ſine metuenda noxa quadrabit. Attendendum nihilominus tamen eſt, an æger alias ſanus aſuetus balneis fuerit, & an bene il-

lud

lud ferre poſſit? quæ conditionis moram in balneo aut breviorem aut longiorem determinant. Non ſtatim a meridie & prandio balneum ingrediantur, ſed digeſtione fere abſoluta, tertia aut quarta a paſtu hora. Conſultum tamen, immo neceſſarium eſt, ne forte inter alia incommoda, ſecundum *Galeni* effatum V. de ſanit. & III. de rat. vict. membris affectis fluxio concitetur, ut ante ineundam curam, corpus prius bene, præcipue in cacochymicis præparetur, alvum per conſueta medicamenta laxando & purgando, iteratis etiam vicibus, per leniora ſaltem, ut aloëtica, rhabarbarina, ſalia detergentia, ſal Epſonienſe, vel quam ipſa Bojemica terra offert, aquam amaricantem Sedlicenſem ejusque ſal evaporatione obtentum, ut & illud quod ex thermis Carolinis ac acidulis Egranis præparatur. Pariter veſica exoneretur urinaria per diuretica ſalina uſualia, e. g. liq. terr. fol. tart. ſalia alia nitroſa & lixivialia, ſal onon. abſinth. ſtip. fabar. &c. ut per tinct. tart. acr. &c. & ſi præſertim ſtatus plethoricus adſit, venam ſecando, ne forte balneum calidum humores nimis expandendo vaſaque nimis dilatando, eorum ruptionem aut ad minimum anxietates præcordiales, anhelitum moleſtiſſimum, phlogoſes &c. inferat. Balneum ſenſibili modo alvi laxationem & diureſin promovet, nam ſi per aliquod tempus, ad horam v. g. ſaltem inſederint, protinus ad veſicam levandam & brevi poſt balneum tempore ad alvum depo-

neu-

nendum, ut plurimum ſolicitantur. Qui nimiam balneando corporis incaleſcentiam metuunt, aut qui diureſin alvique laxationem adjuvare velint, ante balnei hujus uſum, cyathum unum aut alterum aquæ ipſius fontis frigidæ hauriat, quod haud abſonum eſſe, etiam de thermis Hirſchbergenſibus obſervavi. Non nimis diu balneo calido inſideant, ne virium debilitas contingat. Balneo egreſſi ſummo ſtudio ab aëre ambiente frigidiuſculo ſe muniant, induendo ſtatim induſia calida & veſtes, ne pori mox ab eo claudantur incommodaque multa inducantur. In cubiculum ſuum regreſſi, commodius per horam quieti ſe dent, aut etiam levi cubatu dormiant ſimulque tranſpirationem & lenem ſudorem exſpectent, qui ordinario tunc largius ſuccedit, quam in ipſo balneo; nam circumfuſæ corpori in balneo aquæ gravitate vapores per ſpiracula cutis exituri quodammodo reprimuntur; hac autem remota in lecto expanſis magis tubulis per univerſum corpus jugiter magisque ſudor prorumpit, quem juſculum calidum aut decoctum conveniens aſſumtum utiliter adhuc juvabit. Hoc tamen commune plethoricis incommodum eſt, quo caput offenditur & temulenti torpidique redduntur, ſi ſive balneis artificialibus, ſive naturalibus uſi fuerint, ſive etiam pranſi modo ſint, ſi dormiant etiam in ſella ſaltem ſedentes. Quiete hac fruiti per ſemihoram aut horam integram placide corpus ambulatione, equitatione vel curruve-

ruvectione movere poſſunt. Executa dein exſpatiatione, prandium aut cœnam ſequantur. Inſuper quoque ſalutare *Galeni* monitum hic legatur, quod iis quovis balneo obſervandum indicavit; ne præſertim ullum viſcus imbecillum ſit, & ne multitudo crudorum humorum in primis viis adſit.

## §. XVIII.

Balneum hujus fontis calidum tantum huc uſque in uſum venit, qui cum frigido periculum quoque vellet facere, ſine dubio in plurimis indicatis etiam ſuperius affectibus opem haud contemnendam exinde ſentiret. Si enim balneum aquæ frigidæ ſimplicis, hybernis etiam algoribus, adeo efficax, tam refrigerando quam vapores calidos, ne exhalent impediendo adeoque & calefaciendo & roborando fibras motrices eorumque tonum firmando reſtituendoque & easdem ad contractionem firmando, ut fortius impellant humores, & impelli dein fortius ab humoribus rurſus ſicque humorum curſum perennare, velocitatem eorum augere atque accelerare ſimulque inibi hærentia dimovere queant, ut multi veterum, qui adeo imbecilla corpora balneis calidis calefaciebant, ut ad frigida ea præpararent, aſſerunt ac multis literarum monumentis hodie Angli, inter quos eminent *Joh. Floyerus & Fullerus* & Galli imprimis perhibent, conſignant & multiplici laudis encomio deprædicant, certe naturalia ſic medicata

& etiam

& etiam noſtrum, ob ingredientia, quæ ſecum vehit, longe eſſent præferenda. Quippe contenta mineralia, nempe ſpiritus mineralis, ſal & ſulphur conjuncta ac energia quadam notabili prædita principia, potentius longe penetrant, diſcutiunt, digerunt, partes martiales virtutem roborantem & contrahentem adjuvant, aliæ aliam operationem ſuam ſimul exerunt. Equidem mirandum hinc eſt, cur apud nos hodie balnea negligantur, cum olim ſemper prævaluerit eorum uſus atque adeo Carmis, Maſſilienſis, Medicus, regnante Nerone, Imp. R. damnatis prorſus calidis, ægros merſit in flumina & lacus. Tuncque vidit *Plinius* vid. *Hiſt. Nat. Lib. XXIX. Cap. I.* Senes Conſulares" in oſtentationem usque frigida rigentes.„ Conf. *Dion. Caſſius Lib. XIII, Galenus Lib. III. c. 6. de tuend. ſanit.*

§. XIX.

Qui aquæ noſtræ ſoteriæ quoque potum, ad quem viſus ipſius grata cryſtallina limpiditas invitat ac movet ultro ſalivam, appetunt atque pro certiori in longis ac magnis morbis effectu & ſucceſſu expetunt, potus enim & balneum omnium aquarum ſalutarium, ſi invicem interponuntur, longe efficacius ambo operantur & in commune quaſi bonum ægrotantium junctis viribus laborant, uno altero auxiliatrices velut manus porrigente, & ſi præcipue integram curam ſibi propoſitam habent, bene præparati æque ac ad balneum accedant, i. e. detracta

vaſo-

vaſorum plenitudine, ne difficulter per debita emunctoria, ob difficilem jamdum humorum, ſtatu plethorico, circuitum ſecedant, multasque moleſtias patrent, atque liberatis, ab abundantia ſuccorum minus laudabilium primis, per laxantia aut lenia vomitoria, viis, ne hæc copia capiendæ moli aquarum obſtet, ad hæc impuritas vim earum & operationem fruſtraneam ac difficilem per corpus tranſitum reddat, per curæ tempus ſubinde inflationes hypochondriorum & tormina ſimiliaque ſymptomata excitentur atque una cum iis in vaſa & ad humorum maſſam uſque abripiatur, atque ſic intempeſtive multis caſibus verendis materia ſubminiſtretur, conſulto jejuno aut vacuo ventriculo, quo celerius & efficacius operantur, ad ipſam ſcaturiginem ſe conferant, & hauriant modo ex ipſo fonte aquam, ſpiritu illo minerali adhuc turgidam, quo dulcius & utilius ſemper bibitur omnis, cyathos aut vitra aliquot atque exiguis hauſtibus per intervalla ebibant & una alterave vice ad fontem redeatur reitereturque hauſtus, ut exiguam aquæ quantitatem viſcerum calor facile ſuperet & per vaſa bene ea diſtribuatur. Si minus ad fontem accedere, aut ante hauſtus ambulare liceat, in lecto, a calore ejus laxiori corporis habitu reddito, ſic poris magis apertis atque meabilibus, fontis aquam recens hauſtam, ac in vaſe bene tecto apportatam bibere, quoque e re erit. Nec dubito quin eadem ſic efficacia his noſtris aquis erit ac Borbonnienſibus

in

in Gallia & Bathonienſibus in Anglia, de quibus *Mayernius Op. Med. p. m. 344.* & *Guidottus de thermis Britan. p. 251.* obſervaverunt, eas longe citius & facilius per alvum atque veſicam, a decumbentibus in lecto, quam deambulantibus reddi. Certam autem & hic bibendi quantitatem, quæ pro cujusvis conſtitutione aut habitudine, ventriculi & inteſtinorum vigore, pulſu cordis & arteriarum, copia & conſiſtentia atque fluore humorum, amplitudine & libertate pororum & meatuum aut tolerantia, aut affectuum indole variat, determinare otioſum eſt. Si autem ſingulis diebus ter quaterve modo alvus purgatur & urina copioſe ſatis redditur, ſpes enaſcitur, fore, ut per duas aut tres ſeptimanas, continuato uſu, peccantes humores intus indolentes ſenſim foras proſcribantur ægrotansque levetur. Minori quantitate, duobus, tribus aut quatuor vitris incipiant & indies ad majorem quantitatem aut vitrorum numerum adſcendant, atque primis diebus ſemel, in iis ſequentibus bis, mane veſperique quatuor aut quinque ante prandium aut cœnam horis, hauſtus repetant. Qui potum in initio forte non ferre poſſunt, non jejuni penitus eum aſſumant. Conſultum idem eſt, qui potum balneo jungere volunt, pro cura integra inſtituenda, ut duabus, tribus aut quatuor horis ante ingreſſum balnei bibant, & dein per ſemihoram aut integram aut etiam diutius corpus exſpatiando & ambulando aut equitatione &

 cur-

curruvectione moveant ; Etenim balneo potus junctus hic optime nullo ſubſecuturi incommodi metu convenit : Qui vero non compendium temporis ſpectare debet, conſultius quoque eſſet , ſi integram per potum prius curam abſolveret , quo abſoluto balneum demum frequentaret , haud aliter atque plures thermas Carolinas per aliquot hebdomadas potaſſe, deinde vel balpea Carolina vel Teplicenſia demum adiiſſe, obſervamus. Ex antecedentibus etiam colligere eſt, ob rationem jam ſemel ibi indicatam haud quandoque abſonum eſſe , ſi ante ipſum ingreſſum balnei cyathus unus aut alter frigidæ aquæ fontis exhauriatur ; Hic jam ſeorſim adhuc indicandum eſt , hunc potum hocque tempore adhibitum aptum & utilem eſſe , quoniam acres humores ſimul & facilius temperantur faciliusque diureſis promovetur, alvus laxatur, quod in cruditatibus & fœculentiis nidoroſis acidis ac pituitoſis, in primis viis ac ipſa ſanguinis maſſa hærentibus, temperandis educendisque, in calculo renum atque veſicæ, in dyſuria & ardore urinæ, veſicæ & ſphincteris eluendo mucum, temperando & tollendo, alvi obſtructione, item viſcerum, in ſcorbuto, cujus ſalia microcoſmica quotidie educuntur, neceſſarium eſt. In thermis Carolinis acidularum Egranarum cyathum unum aut alterum, ante ipſum balnei ingreſſum hauſtum, optime cum balneo conveniſſe, æſtum præternaturalem, phlogoſes, ex calore forte nimio thermarum

rum obvenientes, temperaſſe & præcaviſſe, alvum ſemper lubricam ſervaſſe & urinæ redditionem auxiſſe, quod & in thermis Hirſchbergenſibus, ab hauſtu fontanæ ſaltem frigidæ, obſervatum eſſe ſupra modo eſt indicatum. Nec abſonum eſt, immo in quibusdam caſibus neceſſarium ac utile, prius aquam, lagena firmiter clauſa ac obturata, vel ſuper fornacem poſita, vel ea in aquam calidam paululum immiſſa, tepefactam, ne multum ſpirituoſæ ſubſtantiæ ipſi decedat, bibere. Cum enim aqua frigida, ut ſcaturit, ſufficiente quantitate ore hauſta, par ſit, obſtructas vias ac poros perrumpendo ac reſerando, potentia hæc ejus adhuc auctior redditur, ſi modice caleſit, aut potius tantum tepeſcit, bene ſic clauſo obturatoque vaſe, quoad hoc, quod mineralia, quæ ſecum vehunt, ingredientia quædam, fixiora præſertim, in motum magis actumque vertantur, qui motus etiam conſequenter humoribus impertitur & fibris motricibus adactus majorem adhuc motum imprimere majoremque efficaciam conciliare poteſt, ut etiam calida magis alvum laxat & diaphoreſin uberrimam excitat, quam frigida pota, quæ e contrario diureſin magis procurat. Frigidam enim aquam ſexus fœmineus imprimis, quoniam facile ob nativam ac reſpectivam ejus præ virili teneritudinem, meatuum anguſtiam, ac debile magis ſyſtema nervoſum, paſſioni hyſtericæ & ſimilibus ſpaſmodicis malis obnoxius eſt, ut ex virili ea ſubjecta,

quæ præſertim cruditates pituitoſas in primis viis alunt tumenteque corporis habitu conſpicua ſunt & ventriculo debiliori & ſolutiori præditi, aut quoad teneritudinem, debilitatem & ſenſibilitatem ad ſequiorem proxime accedunt, ut & infirmiora ſenioque confecta, non commode ferre poſſunt. Quam aquæ frigiditatem in cauſa eſſe ſuſpicor, quod acidulæ, non circumſpecte ſatis potæ, ſæpe plus damni affecerant, quam thermæ, ut frequens obſervatio docet. Pota ventriculum aqua non gravat, neque nauſeam aut vomitum facile excitat, mox facile tranſit, per renes veſicamque redditur, alvum lubricam efficit ac ſine omni moleſtia ſineque torminibus laxam, appetitum excitat & erigit, ſicque his aliisque laudabilibus indiciis indolem ſuam egregiam prodit, ſpem ac fiduciam quoque ingerit, eam, hoc modo etiam adhibitam, pituitam craſſam, tenacem, acerbum auſterumque reſolvere, attenuare, deſtruere, ſuccos ſalino-ſulphureos, excrementitios, acres, acidos, nidoroſos diluere, temperare, edulcorare & educere, non modo in ventriculo & inteſtinis illorumque flexuris, plicis & valvulis, ſed & in ipſa maſſa humorum nidulantes, ſitim reſtinguere, pulmonalia vaſa ab infarctu viſcido liberare ac ſic in aſthmate humido reſpirationem reddere liberiorem. Nec in ipſa phthiſi potus noſtrarum aquarum eſt verendus, præſertim ſi ea hypochondriaca, quam vocant pathologi, ſit, i. e. ex viſcerum obſtructione; In

vera certius emolumentum deprehenditur, ſi aqua cum lacte aſinino mixta hauriatur: Quapropter in præcavendo *Morton, vid. ejus Phthiſiolog. Lib. II. c. 2.* aquas ſoterias Islingtonienſes multiplici experientia tam in aliis quam in ſe ipſo edoctus, potandas ſuadet, ut & apud nos Selteranæ aquæ hoc modo in uſum veniunt. De aquis, quæ in ſeceſſu illo Angliæ amœniſſimo, Richmont dicto, emicant, utique ejusmodi ac noſtræ propemodum ſunt, idem auxilium vidi. Porro vel ſolus potus plurimos eosdem morbos, qui ſupra occaſione balnei jam nominati ſunt, curat, præſertim autem atque ſpeciatim colicam atque nephriticos arthriticosque dolores ſedat, cardialgiam, nauſeam, ſodam abigit, pertinacem alvi obſtructionem & ipſam iliacam paſſionem ſolvit, anorexiam & bradypepſiam corrigit, clauſtra obſtructionum internarum, viſcerum, lienis, hepatis, meſenterii potenter reſerat, item tollit, vermes omnis generis, lumbricos, tænias &c. horrenda ſæpe ſymptomata excitantes, enecat ac expellit, hæmorrhoidum difficile negotium facile reddit, malum hypochondriacum juvat, ſcorbutum, calidum æque ac frigidum quem vocant, depellit ſicque totam maſſam ſanguineam fluidam reddit, rheumatiſmos, morbos articulares, malum iſchiadicum, perſanat, calculoſas in cavitatibus vaſorum & ductuum concretiones impedit, & jamdum factas educit, ad quod ejusmodi aquæ ferratæ, ſalſæ, bituminoſæ, omni tempore com-

mendationem meruerunt, ſtranguriam & dyſuriam curat, tumores, dolores & exulcerationes renum & veſicæ emendat. Extollant ideo alii aquas ferratas in Thuſcia adeo, ut eas veſicarias appellent, nos merito & ideo etiam aquam Kukuſſenſem extollimus, quia uſus æque eum extollit. Sed primo loco hoc nomine indicandæ fuiſſent febres, tam intermittentes, quam continuæ, quoniam hæ fonti huic primum inventionem & quandam celebritatem dederunt: Nam a majoribus acceptum hodie fertur olim ab accolis, ad ſitim ſedandam, (ut in antecedentibus eſt memoratum) febres abigendas & æſtum illarum levandum, tantum hanc aquam hauſtam fuiſſe. Hæc aliaque emolumenta, quæ alias a potu thermarum & acidularum exſpectantur, ulteriori experientia & periculum faciendo clarius certiusque ſtabilienda, affert. Inter obſervanda circa modum atque regimen potationis, hæc primaria & neceſſaria ſunt, ut nunquam ſub ipſis morborum paroxyſmis, ſive motuum morbificorum exacerbatione & dolorum, ſpaſmorum & convulſionum aggreſſu ea adhibeatur: quoniam ob conſtricta emunctoria non ſolum operatio impeditur, ſed & augentur anxietates & ſymptomata præſentia, immo nova alia ſubſequuntur. Convenienter potationi per VIII. X. vel XII. dies protractæ, interponi fortius paulo quoddam laxans poterit eoque curæ finis imponi, ut digeſti be-

ne humores craſſi & viſcidi alicubique forte adhuc hærentes penitus educantur.

§. XX.

Non abſonum erit ex nominatis, per balneum & potum curandis atque re ipſa curatis morbis aliquot ſaltem hiſtorias eorum easque notabiles mihi viſas, in gratiam præſertim eorum, qui exemplis moveri ac doceri malunt, tradere, quas per brevem meam commorationem tunc temporis obſervare mihi ibi datum eſt. Prima ſit ſequens: Virgo XXII circiter annorum. per IV annos obſtructione menſium & ex hoc ſuborta tandem epilepſia, certis temporibus recurrente, laboravit, quæ, aliis remediis pellentibus pertæſa, hunc fontem ädiit & ante duos menſes in brachio venæ ſectionem admiſit, ſed ut referebat, ſanguis adeo ſpiſſus atque pituitoſus fuit, ut feces cereviſiæ potius, quam ſanguinem eſſe, quis putaret, poſtquam vero per IV fere ſeptimanas aquam noſtram ſoteriam, tam inter prandendum cœnandumque, quam extra hoc tempus potaſſet ſingulisque diebus balneo uſa & domum reverſa, ex pede iterum vena ſecta eſſet, floridus & optime conſtitutus ſanguis libere effluxit. Alteram vidi in cive quodam Sileſiaco, qui malo iſchiadico per annum cum dimidio miſere excruciatur, elapſo anno, altero Bohemiæ fonte, quem Sti Joannis vocant, uſus, ex quo vero nullum levamen, potius dolorum immanium incremen-

tum reportavit, ſubſequente tandem anno fontem Kukuſſenſem adiit, eumque tam interne, quam externe adhibuit, ex quo a malo hoc pertinaciſſimo atque moleſtiſſimo liberatus domum rediit. Tertia de alio viro quadragenario, majore hypochondriaco & ſcorbutico, doloribus artuum & præſertim iis, quos oſteocopos nominant, vexato recenſenda, qui ex uſu fontis noſtri interno externoque lenem alvi fluxum cum euphoria talemque acrimoniam excretorum expertus eſt, adeo, ut roſiones inteſtini recti moleſtiſſimæ ac ſumme dolorificæ, cum ardoris ſenſu atque harum partium externarum excoriatione eſſent. Ex quo pauliſper melius ſe habere ſentit, cuticula pinguis, fuſca, cum fœtore balneo innatavit. Quarta de ſumme calculoſo notanda, qui per plures annos calculi doloribus vexatus eſt, a quibus, excretis a Vto die VIII ſat grandibus calculis, uſu balnei & inter balneandum ſaltem potus tepidi, liberatus eſt. Quinta ſequitur de fœmina XXXVI ann. anaſarca contumaci laborante, per balneum modo intra III ſeptimanas ex aſſe curata. Sexta occurrit de viro juvene XXIII ann. febre tertiana pertinaciſſima infeſto ſæpiusque recidivam paſſo, qui ante inſultum paroxyſmi febrilis balneum iniit quaterque tantum balneationem repetiit, ex quo paroxyſmus, exacto ſemi horæ ſpatio, in balneo ceſſavit, quintaque vice repetito balneo penitus ſiluit ac nunquam rediit. Septima loquitur de juve-

ne

ne XX annorum, ſanguineo-cholerico & plethorico, qui ex febre tertiana male curata peſſime ſe habuit, ex potu & balneo per IV hebdomades priſtinæ ſanitati reſtitutus eſt. Octava hanc ſeriem claudat, de virgine XXIII ann. multis ſymptomatibus ſpaſmodico-convulſivis hyſtericis in capite, pectore & abdomine diu excruciata, quæ intra menſis ſpatium convaluit.

§. XXI.

Iſti quoque non tantum laudant fontis hujus aquam, qui ipſi thee, quæ herba hanc aquam cito ſaturateque tingit, coffee aliaque vegetabilia, herbas, flores, radices, ligna, cortices incoquunt, aut juſcula ex illa parant cibosque conficiunt; tantum enim abeſt, ut ventriculo & inteſtinis moleſtias creet, quod tamen in aliquibus thermalibus aquis experitur, ut potius ii, qui decoctis ejusmodi utuntur, bene appetant, bene digerant beneque egerant. Idem judicium eſto, quando quæritur, an etiam aqua Kukuſſenſis inter paſtum loco potus ordinarii potari poſſit? Attendendum, quod ii notabile exinde levamen ſentiant, qui cardialgia & concoctione quam vocant depravata, debilitate & atonia ventriculi ſubinde conqueruntur, quod ab aliis de aliis aquis ſoteriis & thermis invenio affirmatum atque probatum. Hanc autoritatem & experientiam confirmat & ſiſtit *Guidottus, qui in tractat. de thermis Britanniæ p. 268.* aquam Bathonienſem inter prandendum atque

cœnandum potam, in dyſpepſia & bradypepſia depravatoque ventriculi & inteſtinorum tono efficaciſſimam expertus eſt. Eadem aſſeveratione curioſis reſpondendum ulterius, an quoque hauſtus aquæ cubitum ituris (Schlaff-Trunk) ad ſedandam ſitim, ſuavem ſomnum procurandum conveniat, ſiquidem ſomnus omnino placidus atque mane alvus laxata redditur. Si forte potantibus balneantibusque in fortioribus ut ajunt naturis alvi laxatio & urinæ redditio exſpectata protinus non ſuccedit, tertio quartoque die pilulæ laxantes cubitum ituris deglutiendæ, & ſalia quædam diſſolventia ſimiliaque lenia diuretica ordinentur de die per aliquot vices aſſumenda. Ii cœterum, qui in morbis graviſſimis & pertinacibus, pro eorum indole medicamenta pharmaceutica, morbis & cauſis eorum dicata, ante balnei ingreſſum aſſumere vellent, non male agerent; etenim tam ratione, quam exemplis mihi exploratum eſt, in thermis Carolinis & Hirſchbergenſibus medicamenta aperientia, pellentia, obſtructionibus menſium idonea, in tumoribus, obeſitate nimia, diuretica, tartarea, acida, reſolventia, in vitiis cutis, ſanguinem purificantia, in paralyticis, appropriata, cum balneo ſimul adhibita, non contemnendam opem tuliſſe, quod & de aliis ſentiendum eſt: Nam balnea etiam hanc ſingularem ſibi vindicant efficaciam, quod uſum atque virtutem medicamentorum valide agentium in perſanandis gravibus morbis

bis apprime promoveant augeantque. Facile inſuper & me conſentientem habent ii præſertim, qui ſimul potum aquæ noſtræ ſoteriæ balneo jungunt, ſi inter prandendum cœnandumque vel ante hoc tempus ſtomachica quædam dicta & ad ſpiritualſcentiam facientia v. g. ſal volatile oleoſum Sylvii, vel ſolitarium, vel cum ſpiritu nitri aut vitrioli dulci mixtum ſimiliaque aſſumerent. Hæc quæ de balneo & potu & circa exhibendi modum dicta ſunt, diligenter obſerventur & teneantur, nullum dubium eſt, quin hæc medicationum genera omnibus ferme hominibus conveniant, licet comparatione ſcrupuloſius inſtituta, huic præ alio magis conducat.

§. XXII.

Præter balneum & potum alia quoque datur ratio eaque non ſimplex ſed varia, qua etiam hæc aqua in utiliſſimum ducitur uſum. Ab accolis quibusdam accepi, quod feliciſſime ophthalmias & graviſſimas oculorum inflammationes ac rubedines, calida ſæpius oculis admota, auferat. Viſum acuere frigidam oculis inſtillatam, in multis expertus ſum, quare id concludere licet, eam frigidam adhibitam conſervare oculorum aciem, calidam vero ſuffuſiones & cataractam incipientem ſimiliaque oculorum vitia curare, ulteriorem accretionem impedire, quo lentorem quendam oculos, præſertim mane obturantem & in concretionem quaſi purulentam abeuntem, elicitum exinde cum eupho-

ria

ria exſpectata ſubſequente obſervare licet. Si os frequenter ſive calida ſive frigida eluitur, gingivarum vitia, tumores, eroſiones, ulcerationes, vacillationes corrigit, tollit ac fœtorem oris ſanat, emendat; gargariſmata exinde parata calida tumores tonſillarum & relaxationem uvulæ, colli fauciumque inflammationes diſcutiunt, reſolvunt ac deglutitionem commodam reſtituunt. Si calida auribus inſtilletur, earum dolores ac ſuſurros mitigat, ſiſtit, amiſſum auditum reſtituit. Nec dubium eſt, quod de thermis Hirſchbergenſibus, etiam ſpiritu minerali, alcalino, ſalino principio, bitumine, ferro & alumine præditis, expertum habeo, capitiluvia talia maniacis egregiam poſſe afferre opem.

§. XXIII.

Stillicidium aquarum medicatarum ſive embrocationem paſſim commendari leges ac audies, nec contemnendos effectus eosque, quos balneum aut fomentationes, longe etiam continuato uſu non efficere poſſunt, ſæpius videbis. Siquidem aqua ſive frigida ſive calida in pluvia velut ſtillata, motu fortiori ac impetu partes ſubjectas fortius & efficacius longe, ſimplici quantumcunque etiam continuato inſeſſu, penetrat, lentos, impactos profundiusque hærentes humores potenter attingit, emollit, movet, dividit, ſolvit diſſolvitque & fibras ad motum edendum & contractionem inſtigat ſicque tonum imbecillem atque amiſſum penitus reſtau-

rat.

rat. Adeoque magnarum virium eſt ejusmodi in partium corporis humani inveteratis & pertinacioribus malis, in deliriis, in paralyſi, in ſtagnationibus & obſtructionibus profundioribus, imbecillitatibus, tumoribus majoribus, rheumatiſmis & arthriticis doloribus, indurationibus, ſcirrhis, diſtorſionibus, gangliis, ſpina ventoſa, ſtrumis, nec non aliis morbis: ſic *Joh. Zacbias in Conſult. med. pag. 461.* pro ignavia partium genitalium curanda ſtillicidium ejusmodi ſupra os ſacrum efficaciſſimum præſidium cenſet. Hoc medicationis genus adornari poteſt in ipſis balneariis & inter balneandum vel in conclavi proximo, bene calefacto atque diſpoſito, ubi ex alto aqua fervida ad tolerantiam ex vaſe aliquo ad hunc uſum accommodato, vel colo, gutturnio, epiſtomio & ſimili guttatim paulatimque, aut pro rei exigentia confeſtim ad ſubjecta membra affecta & denudata cum impetu fluit. Indies hoc ſtillicidium æque ac reliqua medicationum ejusmodi genera augeatur, ut per aliquot primum dies ad dimidiam horam, dein per integram, ac tandem per integram cum dimidia, immo per duas horas & ultra, modo ſemel in die mane aut veſperi, modo bis, circa idem tempus, prout pertinacia morbi indiget, ac ægri tolerantia fert, inſtillatur. Quo ſperati inchoati effectus indicium erit, ſi æger, ad partis affectæ penetralia penetraſſe, caliditatem aquæ ſentiat. Majorum adhuc virium hoc ſtillicidium erit, ſi herbæ, flores, baccæ, ſemina &

ſimi-

ſimilia vegetabilia nervina, roborantia, aromatica, reſolventia, penetrantia, &c. ut mentha, meliſſa, majorana, roſmarinus, calamintha montana, ſerpillum, herba & radix leviſtici, baccæ juniperi, ſemen erucæ, ſinapi & ſimilia aquæ incoquantur. Melius res ſuccedit, ſi cura cum balneo prius eſt abſoluta corpusque ſic bene præparatum partesque affectæ cum materia peccante, inibi profundius adhuc hærente, bene ſint diſpoſitæ. Si ſtillandum in caput erit, illud prius novacula radatur & capillis denudetur ac inſtillatio præſertim ad ſuturas fieri aſſolet, ut vero fortius tutiusque agat hoc remedii genus, præparatio cum majori quoque cura antecedat eaque exactius teneantur, quæ de balneo dicta ſunt, ſcilicet corpus bene hic quoque prius expurgatum ſit, & demta plethora, bilioſi, præſertim ſic dicti calidi temperamenti & ſicci, habent quod vereantur, ne improvido abuſu majus damnum ſibi contrahant. Commune hoc ſtillicidio accidit, quod ut plurimum ii, qui iis ſibi ſubjiciunt, ſomnolentia graventur, quæ vero operationi impedimento eſſe poteſt, quare in Hetruria, in illis locis, in quibus ejusmodi ſtillicidium adhibetur, conductæ mulieres canendo ſtillicidio utentes ſolent excitare. Abſoluto hoc negotio, pars, præſertim affecta ſtillicidiumque paſſa, calidis pannis bene obtegatur calidaque ſemper ſervetur. Neque noxa facile ex aqua noſtra Kukuſſenſi, in ſtillicidio adhibita, verenda, ut quidem quidam alibi ex

aqua

aqua thermali ſolent, de quo conf. *J. Günth. Andernacus in Dial. de baln. & aqua medic. Sommerus l. c. Guidottus l. c.* Levioribus malis fomentatio ſufficit, qua pars affecta aqua calida fovetur, commode vero vel ſpongia vel linteamina duplicata, aut panni illa imbuuntur ſicque applicantur, ſuperintectis pannis ſiccis calefactis, ne humiditas refrigeſcat & pejus damnum afferat. Extra balnei tempus morbis pedum particularibus fere quibusvis pediluvia tepida cum fructu ſimul parari poſſunt, ſed ejusmodi, quæ totas tibias ad genua uſque pertingunt. Qui & hæc extra balneum, aliis partium ſuperiorum morbis, balneo jungere vellet, majorem exinde fructum reportabit. Non a ſcopo aberraret, qui in colica, dolore calculi, alvi obſtructione ipſaque iliaca paſſione, in hydrope & ſimilibus viſcerum morbis, ut & pro ulceribus iisque ſimul inteſtini recti, ſanandis, per ſyphonem hanc aquam calefactam clyſteris loco injicere curaret. Quæ injectio pedibus a potu forte tumefactis etiam remedio erit. Sub fotus ſpecie ſpongia imbuta calida & huic vel illi parti applicata adhiberi etiam poterit, v. g. hoc remedii genus Aetio familiare fuit, quo oculis præſertim applicato non modo viſum inſtauravit, fluxionesque fugavit ſed & tabem, illorum ganglia & atheromata ſuſtulit. Hæc enim particularia omnia beneficia partibus illis, quibus applicantur, ac balnea univerſalia univerſo corpori impertiri poſſunt. Hi recenſiti

modi

modi adhibendi pro rei exigentia aut ſeorſim, modo hic, modo ille, aut conjunctim omnes ſimul haud incommode in uſum duci poſſunt, ut duplicata quaſi virtute morbum depellant atque ejiciant.

## §. XXIV.

Difficile rurſus eſt certum tempus certumque dierum numerum ſumendæ aut adhibendæ, balneo, potu aliaque ratione, aquæ circumſcribere, ut cura penitus abſolvatur, cum alii morbi altiores egerint radices & inveterati ac pertinaciores ſint, alii recentiores, leviores curatuque faciliores, cum juxta ipſum Hippocratis effatum longo curentur tempore, quæ longo tempore contracta ſunt vitia, quæ vero brevi, brevi. Taceamus haud raro hunc vel illum unum eundemque morbum, in diverſis ægris, pro illorum conſtitutione, tempus curæ inſumendum variare, quare potius putandum eſt, tamdiu hac cura perſiſtendum, donec curatos penitus aut ſaltem levatos ſe ſentiant ægrotantes. Ut plurimum II. III. IV. V. VI. ſeptimanæ ſufficiunt. Immo nec tunc ſpes modo abjicienda eſt omnis, ſiquidem omnes propemodum aquarum mineralium curæ id commune habent, quod elapſo aliquo tempore elapſisque aliquot menſibus, domum reduces demum exſpectatum perfectumque impertiantur effectum, quod de alteris Bohemiæ fontibus, præſertim Carolinis thermis vulgo perhibetur. *Baccius de thermis* thermas aliquas recenſet, quæ non niſi

niſi poſt decurſum anni proſint, immo hoc de balneis habetur in genere, quod in magnis gravioribusque affectibus fructus longe firmiores, certiores conſtantioresque ſint, qui ex iis reportantur, ſi non ſubito, ſed interjecto aliquo temporis ſpatio conſequuntur. Nec a veritate alienum eſt, quod dicitur, hanc aquis mineralibus inſtitutam curam, ſemel adhibitam, quidem placere, ſed bis, ter quaterve repetitam ex aſſe juvare. Quibus igitur & inſequentibus annis ſæpius hunc amœnum locum huncque ſaluberrimum fontem repetere volupe ſit, illis continuatus uſus cauſas pœnitendi nunquam relinquet.

§. XXV.

Omnia hæc medicationum genera, quovis anni tempore, etiam hyemali locum poſſunt invenire, modo horum temporum habeatur ratio ac adtemperatio frigoris aut caloris rite attendatur. Vana enim tantum perſuaſio eſt, minerales aquas hyeme per ſe eſſe non tantum viribus exutas, verum etiam nocivas, nam ſatis jam notum eſt atque perſpectum, illas, cujuscunque etiam ſint naturæ, ſive calidæ ſive frigidæ, viribus æque conſtare, ipſo id comprobante effectu. Immo ſentit *Morellus de Bal. Patav.* ejusmodi aquas minerales hyeme longe eſſe efficaciores, cum frigus ambiens, poros terræ claudens, non ſinat ſpiritus minerales exhalare. Confirmat hoc ipſum *Tabernæmontanus in Waſſer-Schatz p. 196. ſeq.* Novi multos, qui exoptato

ſucceſſu hyeme thermis Carolinis, Hirſchbergenſibus, acidulis Swalbacenſibus, Egranis, aquis Lauchſtadienſibus uſi ſunt; quare nulli dubitamus, quin de his aquis idem affirmandum ſit. Nec eſt cur metuamus æſtu exiſtente æſtivo, aut ardente Syrio, ut omnia alia remediorum genera, quæ tunc adeo veretur Hippocrates noſter, ita & hoc noxium, ſi modo convenientes cum debito regimine, tempore, moderatione ac balneo debito, calori aëris accommodato utantur, ne ſanguinem, ab æſtatis calore ad pauperiem redactum & ſpiritus animales diminutos non magis exſolvat, deſtruat atque abſumat. Si vero quicquam veri, quod tempeſtatum nempe variationes concernit, ſubeſt, cauſa noxæ aut auxilii potius a pluvioſo aut ſereno aëre vel æſtuoſo nimis & frigidiori, conſtantiori aut vario & mutato ſæpius, quam anni menſibus petenda eſt. Quippe, ut in ſuperioribus per varia exempla jam indicatum eſt, de pluribus ejusmodi exploratum habemus.

## §. XXVI.

In præſens quæſtio oritur, an etiam hæc aqua aliorſum tranſportata, potu æque ac balneo adhibita aliisque recenſitis modis, vim ſuam medicatam retineat! Ad hoc ſcire licet, nullum dubium ſubeſſe, eam, ſi ſub cœlo, præſertim ſereno, frigido, ac tempore matutino in vaſis infundatur & iis bene obturatis & plenis, frigidiore potius quam calidiori aëre, de nocte

magis,

magis, quam de die, radios ſolares evitando, transportetur, utique tam ad potum, quam balneum reliquosque modos idoneam eſſe, pro iis, quibus non licet hanc ipſam amœniſſimam adire Corinthum, quamvis non negandum ſit, multum de partibus volatilioribus perdi, quasdam partes minerales ad fundum vaſis præcipitari & lateribus ejus apponi; Habetur etiam, tunc aquam fortiorem propemodum ſaporem acquirere, quod de acidulis, quæ in diſſitas regiones transvehi ſolent, compertum eſt atque manifeſtum, adeoque & ea in comparatione, quæ in ipſo loco in uſum ducitur, præferenda. Reliqua tamen ingredientia fixiora tota remanent & ad uſum adhuc idonea, etiamſi præcipitata atque ex parte alterata ſint, ſi enim poſtea calefit aqua, vis medicata non minus excitatur, ac ſi in loco ipſo, ubi ſuos natales ſumſit, decoquatur. Immo ſi aqua hæc in vitrea lagena reponitur diuque aſſervatur, non modo non multum turbatur, ſed limpida potius manet. Quod experimentum Illuſtriſſimus atque Excellentiſſimus Dominus Comes per triginta & aliquot jam annos inſtituit, & ſingulis annis certam quandam quantitatem in vitrea lagena reponendam juſſit. Hoc tamen comperi, in lagena non cooperta, in liberiori aëre per aliquot dies aſſervatam aquam turbidam apparuiſſe, nec mirum, quoniam liberior accedens aër atmoſphæricus, ut liquidorum omnium, ita etiam & præſertim aquarum medicatarum mix-

turam ac craſin motu ſuo immutat & ſpirituoſum, quod iis ineſt, abripit & aufert. Ulterius a curioſis quæritur, an etiam pars aquæ maxime energetica, quam ſpiritum illum mineralem nominamus, ſeparari & in magnam medicinam concentrari poſſit? Reſpondeo affirmando, licet magnarum difficultatum plenus labor ſit, attamen non plane impoſſibilem & infructuoſum eum futurum ſuſpicor, ſi recens hauſta ſpirituoſa aqua in obturatis bene vitris lenique igne debitoque adhibito modo deſtilletur. Quod ut eo potius credam, me movet obſervatio *du Cloos*, in libro *de aquis gallicis p. 93.* qui, cum deſtillaſſet aquam de St. Mion, Alverniæ, deprehendit, id, quod prima deſtillatione exigua in quantitate prodiit, aquam tornaſolis cœruleam rubedine infeciſſe, quod nec ante deſtillationem, nec poſt eam continuatam factum eſt, cœruleum autem hujus colorem acidulus ſpiritus, cujus indolis ſpiritus hic mineralis catholicus eſt, rubedine tingit. Irritum autem negotium ſuſcipies, ſi univerſam aquam cum omnibus ſuis ingredientibus concentrare & in eſſentiam aut Q. E. arte chymica redigere velles. Cum de aliis quoque mineralibus aquis, quæ hodie peregre evehuntur, factum ſit, ut id nunc non metuamus, quod antea adeo metuebant, immo eorum laudamus felices effectus. Sic notiſſimum eſt, thermalem Carolinam aquam ſuperioribus annis, in Saxoniam ſuperiorem & inferiorem, Miſniam, Marchiam Branden-

denburgicam transportatam, potu balneoque per multiplicem uſum eſſe probatam. De aqua Lauchſtadienſi & Hirſchbergenſi thermali idem novi: Immo ipſam aquam Kukuſſenſem non modo in Sileſiam, ſed etiam Saxoniam, Lipſiam uſque transportandam curavi, per plures menſes ſervavi, ac pro hebitudine oculorum corrigenda optimo cum ſucceſſu adhibui.

## §. XXVI.

Non tamen putes hunc fontem noſtrum ſoterium, ut alia quævis auxilia, in univerſum omnibus morbis omnique adhibendi modo ſimpliciter & absque adhibitis debitis cautelis vix quadrare. Subeſſe enim & hic, ut & alibi propemodum ſemper aliquis poteſt error. Nam inutilis inanisque ejus uſus erit, ſive balneo ſive potu adhibeatur, in inveteratis nimis ac pertinaciſſimis malis & ubi tota natura, ut aſſerunt, corrupta prorſus eſt, atque humores ſumme impuri ac depravati exiſtunt, & tonus partium ſolidarum ac robur penitus debilitatum atque dejectum. Et quis poteſt alibi, hiſce malis expugnandis, pares medicinas invenire? Nam ſecundum illam tritam regulam, omnia in univerſum remedia non tantum ſecundum activitatem ſuam agunt ſed & receptivitatem. Etſi innocens alias eſt & naturæ humanæ optime conveniens ac ejusmodi indolis, de quibus dicitur, quod ſi non profuerint, ſaltem non noceant, inanis tamen non modo, ſed & nocivus

erit ejus uſus, maxime potus, in plurimis capitis & cerebri affectibus iisque inveteratis nimium & qui ex cerebri nimia humiditate & tono relaxato, ſpirituum defectu, utpote in quibus difficilius per cerebri vaſcula circulatio ſanguinis ſuccedit, oriuntur, quosque affectus idiopathicos vocant, quapropter ab eo abſtineant, qui apoplexiam & affectus ſoporoſos timent, iique, quibus ſenſuum internorum, maxime memoriæ vigor perit: Sic & inconvenienter & potus & balneum a pleuriticis inſtituentur. Exulet porro, me quidem judice, ubi conſummata phthiſis ex eroſione pulmonum, hæmoptyſis, aſthma convulſivum, mictus cruentus infeſtant, ubi viſcera jam ſunt corrupta, putrida aut maxime impacta, indurata atque ſcirrhoſa, ubi humores vitales putredinis labe jamdum infecti, ab aqua enim accedente magis commoti, tandem eodem vitio imbuuntur & aqua corruptam partem rumpit. Et licet aquæ noſtræ vim emolliendi, attenuandi, diſſolvendi, aperiendique merito aſſignaverim atque ideo in obſtructionibus, a non nimis incraſſatis concretisque humoribus oriundis, ſuperius laudaverim, tanta tamen vi non inſtructæ ſunt, ut ſcirrhoſas confirmatas concretiones & indurationes aut tartareas ſolidiores coagulationes emollire, diſſolvere & hujus indolis obſtructiones reſolvere & perrumpere poſſint; Ibi enim aquæ potæ in vaſis ſubſiſtunt, redundant, ſtagnationes & hydropes relinquunt. Ubi & jam inveniunt humorum quasdam extravaſationes & effuſio-

nes

nes potæ aquæ, in cavitatibus quibusvis capitis, thoracis, abdominis, ipſas augent: Perinde in inveteratis hydropis ſpeciebus, præſertim aſcite, pectoris hydrope, hydrocephalo, ut & hectica & tabe vera, ex corruptis viſceribus, inflammationibus, præſertim internis provectioribus atque in ſummo augmento & ſtatu conſtitutis, ubi ventriculus & inteſtina, meſenterium, renes abſceſſibus & empyematibus obſeſſi ſunt, & cavitates atque vaſa polypis craſſis repleta, vix tutus eſt uſus internus, in copia & pro cura integra inſtitutus. Æque in angina & peripneumonia, in principio, maxime incremento ſtatuque eum vix admitterem. Sic & majori lateribus veſicæ adnato aut nimis impacto calculo renum pariter atque veſicæ, ut & gonorrhœæ virulentæ haud proficuus eſt. Externus uſus ſpeciatim minus conducit podagræ valde nodoſæ & cancro, præſertim quem noli me tangere vocant. Pariter nondum ſatis conſtat, an etiam lue venerea talibusque ulceribus affectis medeatur, obſervationibus cum aliis aquis mineralibus factis, factum eſt, ut ſuſpectæ & inconvenientes hic omnino redditæ ſint. Etenim in hac lue ſanguinis ſerum miaſmate corruptivo infectum coagulatur maxime ſpiſſumque redditur, adeo, ut his & ſimilibus remediis licet ſat efficacibus ac tutis vix evinci queat, quam peſſimam conditionem omnia phœnomena & ſymptomata, quibus hoc morborum genus ſunt ſtipata, monſtrant atque *Ambr. Pa-*

*ſæus Chir. Lib. XVIII. Cap. III.* validis rationibus comprobat. Et *N. Maſſa Epiſt. XXX. T. I.* in lue venerea laborantium & demortuorum cadaveribus diſſectis ſe inveniſſe materiam albam pituitoſam in venis, ſanguinem longe ſuperantem refert.

## §. XXVII.

De convenienti diæta, quæ morbi & curæ eventum haud parum variat, quam ſervare debent hoc fonte utentes, merito ſoliciti ſint omnes, cum ſine hac fruſtraneus, ſi non periculoſus hujus ſit uſus. Equidem hujus unam omnibus regulam præſcribere, admodum difficile eſt, cum varii caſus etiam varias ſubinde exceptiones poſtulent. De ea in genere ſaltem tenendum, ut omni ſtudio vitetur nimius ſolis ignisque in camino æſtus ac frigus matutinum veſpertinumque, & regimen hoc ſemper ſit temperatum, potius ad calidum & ſiccum, quam frigidum & humidum inclinet, quo & cubiculi, lecti & veſtimentorum ratio inſtituenda: Venti importuni & inſalubres auſtrini, humidi calidi & humidi frigidi, aër craſſus, nocturnus, pluvioſus, nebuloſus, fœtoribus refertus arceantur. Victus in humidum & laxum pro balneantibus, potantibus vero in ſiccum aut ſpiſſum magis ſit compoſitus & ad mediocrem ſatietatem uſque aſſumatur, tamen ne gravet, ſed agiles ſervet homines. Eſculentis veſcantur facilis digeſtionis, guſtui & naturæ

acce-

acceptis ac gratis (quod enim bene ſapit, bene nutrit) & qui parva quantitate ingeſti ſatis ſunt, ut fami & ſiti ſatisfaciant, qui diutius paulo in corpore retinentur & moderate per alvum ſecedunt, iisque & bene præparatis coctisque, aut, quod melius, aſſatis, bene ſale & aromatibus, ſive exoticis ſive domeſticis, macere, nuce moſchata, cinnamomo, croco, calamo aromatico, radice helenii, &c. conditis, præſertim potantes, nec non carnibus animalium juniorum, anatum, columbarum, pullorum gallinaceorum, gallinarum, caponum, alaudarum aviumque aliarum, vitulorum, agnorum, leporum, cuniculorum, hœdorum, damarum, caprearum & ſimilium. Ex piſcibus ii, quos ſaxatiles vocant & his oris non rari præferuntur, ut truttæ, funduli, percæ & alii minores, ut lucii, cancri minores, porro ova ſorbilia, pultes & juſcula avenacea ac hordeacea ex oryza, poma toſta ac bene cocta, nec non decocta cum herbis, floribus, radicibus, ſeminibus & ejusmodi vegetabilibus, quæ alimenta medicamentoſa ſimul conſtituunt, qualia medicamentis eo ſunt præſtantiora, quod naturæ magis amica ſint. e. g. acetoſa, acetoſella, endivia, cochlear. naſturt. borragine, ſeleri, foliis ſalviæ, majoranæ, flor. cardui benedicti, rad. cichorei, paſtinacæ, petroſelini, capparibus, limoniis, aſparago, ſem. aniſi, fœniculi, bacc. juniperi aliisque ſimilibus vegetabilibus aperientibus, diureticis, alterata conveniunt. Nec dulcia tenuia reſpuen-

da, utpote quæ urinam & alvum movent atque humectant. Potulenta ſint cereviſia, bene cocta beneque defecata, non acore corrupta, laudatur ea, qui ibi ordinario venditur & vinum Hungaricum, ut & Bohemicum bonæ notæ, pellucidum & purum, quod conducibile ſatis eſt, quoniam diureticum, facile pertranſit & alvum apertam ſervat, immo laxationem ejus procurat, aut etiam aliud, corticibus citri & aurantiarum, abſinthio, helenio, cochlearia &c. medicatum, ſubamarum, inter prandium cœnamque aſſumtum. Extra hoc tempus infuſa atque decocta conſueta, thee, coffée, & ex gelidi potus generibus, limonada quandoque addi poſſunt. Omnia hæc ad mediocritatem ac temperantiam ſint ordinata, ne in crapulam ebrietatemque abeant, quæ certe in ejusmodi locis communia vitia ſunt. Nec avide cibi devorentur, ſed ſpatium conſumtioni concedatur. Abſtinendum vero ab alimentis viſcidis, craſſis, duris, nimis acidis, auſteris, conſtringentibus, pinguibus, butyro frixis, nauſeoſis facileque corruptibilibus, fermenteſcibilibus & flatulentis, præſertim quando aquæ potantur. Tabaci fumus in adſuetis moderate, ſive mane, ſive veſperi admittendus. Excernenda & retinenda per alvum, veſicam, uterum, cutem, debito modo ſuo ſemper reſpondeant: Exulet venus ex hoc nympharum domicilio: Somnus ſit moderatus, vigiliæ nocturnæ abſint moderateque corpus moveatur, præſertim ante prandium & cœnam; Maxi-

me

me vero potantes aquam ſoteriam, poſt potum deambulationibus, curru equoque vectione, decentibus & modicis ſaltationibus, mane ac veſperi frictionibus exerceant. Animum nunquam angat anxietas, non affligat cura, non moleſtet ſollicitudo, metus non exterreat, non tremor concutiat, mala concupiſcentia non abducat, non conturbet triſtitia, mœror vitales vires non abſumat, non contriſtet turbatio, ira & impatientia non commoveat, potius ſpe, fiducia, amore, hilaritate, gaudiis, grato amicorum conventu & conſortio, honeſtis jucundisque colloquiis, ſuavi concentu muſico paſcatur & recreetur atque licitis illis ac honeſtis voluptatibus fruatur omnibus, quæ ibi undiquaque ac quotidie offeruntur, & quæ ultro accedentes vel invitos invitant, oculos cupiditate morantur ac deſiderio trahunt. Neque minus harum rerum bonum moderamen poſt uſum thermarum per aliquod temporis ſpatium & in ipſo itinere, quantum fieri poteſt, ſervandum; Atque ante omnia ſalutem animæ ſuæ & corporis ardentibus & humillimis precibus Deo ſummo & benigniſſimo rerum arbitro, hoc eximio divino dono utentes, commendent eaque feliciter obtenta Ipſi fauſtum ſucceſſum pie adſcribendo devotas gratias exhibeant & de reliquo divinæ ſuæ voluntati ſe totos committant.

Ad extremum hæ nymphæ cuivis ſemper proſint iterum iterumque ex animo opto.

## III.

## Diſſertatio Medica de ſic dicto molari ad thermas Carolinas fonte.

## PROOEMIVM.

SAl & ſulphur omnium activæ medicamentorum partes ſunt, quæ inſigniter alterant pariter & evacuant leniter atque concinne, & quæ ea propter pro curandis chronicis & pertinacibus morbis efficaciſſime exiſtunt. Etenim ſal ſpiculis, quibus inſtructum eſt, tam craſſas, viſcidas, quam glutinoſas omnium potentiſſime dividit, reſolvit, attenuat atque abſtergit fibras nervoſas omnium ſolidarum partium, atque motrices vellicat easque adigit, ut ſe contrahant, ac velut ad motum edendum armentur, quo pacto efficitur, ut non ſolum illæ inertes & ad motum difficiles partes excernantur, ſed & itus & reditus laudabilium humorum ſartus tectusque ſervetur. Sulphur autem ex oleoſis, phlegmaticis atque ſalinis particulis inter ſe bene commixtis ac temperatis conflatum emol-

emolliendo, relaxando, demulcendo, temperando, acidum obliniendo, ſopiendo, penetrando, calefaciendo, ſiccando, diſcutiendo, aperiendo, digerendo, putrefactionem avertendo, venenisque reſiſtendo &c. vires ſuas commodiſſime exſerit, atque eapropter anodyna & antiſpaſmodica vi in curandis morbis adeo proficua & neceſſaria pollet. Quæ agilia & præſtantiſſima principia eo facilius & certius ſuas operationes perficiunt, ſi amico & intimo connubio inter ſe unita ſunt atque conjuncta. Talia præſertim principia laudatiſſima & efficaciſſima minerales, ſalutares fontes ex benigniſſima Sapientiſſimi Dei ter Optimi Maximi conceſſione poſſident. Equidem pauciſſimi calidorum ſoteriorum fontium ſunt, qui ſulphur notabile & manifeſtum vehunt, ſi notiſſimos Aquisgranenſes & Hirſchbergenſes excipias; verum tam calidi quam frigidi quam plures hinc inde inveniuntur, qui ſalia eaque alcalia pura ac neutra magna ſat copia continent. Scimus nimirum Selteranas, Emſenſes, Bollenſes, Aquisgranenſes, Buchenſes, Wildenburgenſes, Spadanas,

Dei-

Deinacenſes, & in Gallia Burbonenſes aquas medicatas merum alcalicum ſal in ſinu ſuo fovere. Egranas & Sedlicenſes medium cum Seydſchützenſibus in Bohemia, Elſteranas in Voigtlandia, Wiesbaadenſes, Ratzeburgenſes, & quondam Hornhuſanas, Ebshamenſes in Anglia utrumque ſimul alcalicum nimirum ſal & neutrum Carolinos thermales fontes utroſque, & fervidiſſimum illum maxime & tepidum molarem vulgo dictum magis junctum habere. Et hic ipſe eſt, quem deſcriptioni, commentationi & laudationi publico quidem nomine per hæc literarum monumenta levidenſia, licet bono cum Deo jam deſtinavimus. Faxit ille Summus Archiater, ut qualiscunque hic labor cedat in Maximi ſui Nominis gloriam atque proximi commodum.

§. I.

IN Bohemia aquarum præſertim omnis generis mineralium proventus feraciſſima regione, ad ipſas thermas ubique famigeratiſſimas & per aliquot ſeculorum decurſum frequentatas, omnium propemodum calidiſſimas Caroli-

nas

nas, dictas a Carolo IV. Romanorum Imperatore, detectas propter amnem per medium oppidum volventem illudque rigantem non noviter quidem exorta modo ſed non ita pridem frequentata ſcaturigo, quoque invenitur temperato ac perjucundo calore prædita. Fons vulgo molaris, der Mühlbrunn, vocatur, quoniam juxta molendinum iſtius loci ex interioribus terræ viſceribus & quidem ex rupibus editis & radici montis inſidentibus levi raraque atque perenni ſemperque æquali ebullitione promanat, unde in alveo ablongo & quadrato ligneis tabulis circumdato hæ ſalutares lymphæ colliguntur, redundantes vero ſubtus in profluentem exonerantur. Ad latus atque juxta ſcaturiginem balneola & apodyteria pro balneantibus adſtructa ſunt. Tegunt fontem ex aſſeribus ſuperinſtructæ binæ cameræ, fornace inſtructæ, ad commoditatem his aquis ſoteriis utentium adaptatæ.

§. II.

Tamdiu neglectui atque derelictui & tantum non deſpectui habitus hic fons ſoterius eſt, jacuitque per omne ævum pretium ejus, uſque dum Celeberrimus Fridericus Hoffmannus, Archiater & Profeſſor Regius in Academia Hallenſi Excellentiſſimus, Vir in eruendis atque tradendis rebus phyſicis pariter & medicis ſicut diligentiſſimus, ita acerrimus ante ſex circiter luſtra curatius examini ſubjecit, multoque uſu atque variis obſervationibus collectis curisque

inſti-

inſtitutis utilitatem ejusdem monſtravit ac confirmavit aliisque commendavit. Ex quo multi quoque Experientiſſimi Medici tam exquiſite, quam candide ad rationis atque experientiæ lydium lapidem illum revocaverunt, & utiliſſimum ac præſtantiſſimum eum tam interno, quam externo uſu invenerunt, unde ſenſim crevit illius celebritas, adeo, ut per fauſtam multiplicem experientiam factam jam glorioſe undique prædicetur, & non amplius difficilis ſit plurimorum applauſus. Subiit ante multos jam annos inde mihi etiam animum curioſitas amorque veri, ac inſerviendi meis ægrotis cupido, ulterius circa illum explorandi, id quod res & occaſio obtulerunt, atque ſingulis vicibus, quibus hunc locum adire mihi contigit, contemplando & obſervando curandoque compertum & exploratum mihi magis magisque eum reddidi, atque quale quale etiam hoc meum ſcrutinium ſit, ſatis jam habeo, eſſe hic hujus ſoterii & laudatiſſimi fontis aliqualem deſcriptionem atque laudationem ſecundum diligentiam atque cenſuram, quam pro modulo meo adhibere potui, in tradendis & expendendis omnibus, res rebus comparando neceſſariis. Spectemus ergo, quid de illo, de ejus indole, contentis viribus uſibusque conſcribere inſtitutum eſt.

§. III.

Contemplantibus atque curam animumque advertentibus conſtat, hanc aquam ſoteriam pri-

primum tepidam modo lenique ſcaturigine provenire, cum alter primarius fons ferventiſſimam omnium aquam magna vi eructet, quoniam ab illo remoto ſpatio promanat, aut aliis frigidis lymphis miſcetur. Ad latera ac fundum alvei, in quem colligitur aqua, ut & ad canales, per quos iterum defluit, ochram ex luteo & candido ſubrubram, paucam illam quidem ac levem tenuemque deponit. Hauſta aqua & in vitrum transfuſa limpida, clara atque pellucida cum multis agminatim exorientibus ex fundo vitri iisque candentibus bullulis ad inſtar perlarum inter ſe conquaſſatarum & internatantium apparet; Minus vero tales bullulæ ſub frigido Jove ac tempeſtate nubila conſpiciuntur. Naribus excepta titillatione quadam eas ferit. Cylindri lignei ope ſi ponderatur ex ipſo fonte ſtatim depromta levior, ſimplici, fluviatili ex præterfluente fluvio, Tepla oculis deprehenditur & de optima indole ſpes modo concipitur. Quæ phœnomena de principio æthereo, ſpirituoſo atque elaſtico ac generoſo in poris aquæ nidulante & calore & motu inteſtino rareſcente & expandente ſurſumque petente ex hoc motu ſuo omnes humidas, phlegmaticas, graves, ſalinas, quibus commixtum eſt, evehente, ad integritatem corporis humani conſervandam admodum utili momento teſtantur, quæ eo luculentius ac citius apparent, quo aër atmoſphæricus & craſſior talem aquam premit, ſicque hanc elaſti-

cam partem cogit, & ejusdem expanſivam vim deprimit. Hinc & accidit, quod a calore externo lagenæ, in quibus ejusmodi aqua ſpirituoſa aſſervatur, magna vi rumpantur, quod ſæpius in acidulis Egranis, quæ præſertim tali ſpirituoſo elemento totæ fœtæ ſunt, adeo ut & ex fonte modo hauſtæ plurimis temulentiam quandam inducant, factum eſſe vel in vulgus quoque notum eſt. Hinc & eædem aquæ, ſi non bene lagenæ eadem refertæ ſunt, peregre & longinque vel calente ſole transvehuntur, viribus ſuis exuuntur. Ore hauſta & in eo paululum detenta non nauſeoſum, ſed ſatis gratum, ſubacrem ſubſalſumque acidulum, acidularum calidarum æmulum, ſaporem exinde linguæ imprimit, hinc & hæc majori in quantitate una vice quam quidem altera hauriri poteſt. Si miſcetur aqua cum gallarum pulvere ex atro puniceum & purpureum colorem induit magisque ſaturatum atque obſcurum, quam quidem ea ex altero fonte fervidiſſimo deſumta. Si ſirupus violarum ei additur, ſubvirideſcente tingitur colore, quæ mixtura ſi per aliquot dies in vitro aperto liberiori aëri exponitur, ſubinde viridis ille color magis ſaturatus redditur, indicio, totam atmoſphæram ibi alcalicis effluviis a calore attenuatis atque atomis eſſe imprægnatam. Si oleum tartari per deliquium inſtillatur, neque turbatur neque obſcuratur, neque adeo notabili lacteo colore inficitur, nec alia aliqua alteratio obſervatur, haud obſcuro

indi-

indicio, quod nullas præſertim aut pauciſſimas, quæ in hoc quidem examine obſervari poſſunt, calcareæ terræ particulas in ſe contineat. Si lacti infunditur, & ſeponitur lac, minime coagulatur, ſed potius fluidior redditur. A ſpiritibus acidis quibusdam ut aqua fortis ſulphuris, inſtillatis, nulla notabilis alteratio occurrit, niſi quod nitri ſpiritus additus ſolique per aliquot horas expoſita aqua in vitro quædam bullulæ exſurgant, & levem quendam fumum nares titillantem emittant. A vitrioli vero ſpiritu addito efferveſcentia quædam exſurgit. A ſolutione vitrioli martis aliqua præcipitatio aliquique flocculi lutei ſe manifeſtant. A ſolutione aluminis lacteſcentem magis induit colorem. Si libræ quatuor evaporantur, lenique calore digeruntur, drachmæ duæ cum ſcrupulo dimidio reſidui in fundo vitrei vaſis manent, quod reſiduum ex evaporatione debito procedendi modo adhibito drachmæ duæ puri ſalis & candicantis dimidium tantum ſcrupulum terrei pulveris concedit. Duplex ſal exinde elicitur alcalicum & neutrum, atque ex parte amaricans, quod ſali ex acidulis Egranis educto proxime accedit. Quando enim hujus ſalis libra integra in duabus quidem ſimplicis aquæ libris in lagena vitrea amplioris orificii ſolvitur & calidæ fornaci imponitur, pars quædam neutri ſalis atque propemodum amaricantis fundo & lateribus vitrei vaſis, quoniam gravior illud eſt, conſpicitur, alcalicum vero

 ſal

ſal ob levitatem aquæ intimius commixtum deprehenditur.

## §. IV.

Vel ex hiſce paucis indicatis differentiam modo atque ſimul prærogativam præ altero Carolino fonte, qui & fervore quidem multum fumum exſpirante, & impetu, murmure & copia aquæ antefertur, colligimus. Cujus aqua gravior quoque eſt durior ac quaſi ſaponacea, adeoque ſapori ingrata atque nauſeoſa magnam quantitatem terræ calcareæ aut lapidoſi ſpiſſamenti minorem quidem ſalis continet, nam ex eadem quantitate aquæ unicam ſaltem drachmam, & ſcrupulos ferme duos ochræ martialis particulas poſſidentis atque calcareæ terræ obtinuerunt curioſi ſcrutatores. Hinc & ſine dubio minori quantitate intus aſſumta hæc noſtra aqua alvum movet, citiusque & expeditius per omnia vaſcula exilia, omnesque poros ac emunctoria corporis humani tranſit. Si quidem de hac ſedecim v. g. vaſcula ad movendam & purgandam pluribus quidem dejectionibus alvum ſufficiunt, de illa vero vix triginta illud efficiunt, & ægrius tranſit atque ſecedit pota. Hinc magis temperat excrementitias partes ſalino-ſulphureas easque commodius per alvum & urinam educit, ſudores vero non adeo copioſiores efficit, quo materias haſce peccantes in primis viis adhuc ſtabulan-

tes

tes non adeo fortiter commovet, neque ad maſſam humorum uſque urget atque traducit, ac quidem altera, adeoque & gratius & commodius & tutius noſtra tam interne quam externe adhiberi poteſt: Nam ad hoc altera calidiſſima aqua calidioribus & plethoricis ſubjectis aliisque minus quadrat, quoniam nimis exagitat corpus, noſtra vero pluribus hominibus ac ægris, ſi eorum ætatem, naturam & temperamentum & morbos materiasque peccantes ſpectes, convenit. Ob copioſam præſertim calcaream terram ochramque martialem conſtringentem difficilius per fibroſæ & mollis compagis ac minoris capacitatis capitis inprimis vaſcula & canaliculos volvitur, ſed onere gravat, premit eos ac laxat, & facile in debilibus hiſce partibus læſisque forte viſceribus ſtagnat ac extravaſata corruptionem magis auget & quosdam morbos efferatiores reddit ac magis rebelles, atque novos etiam excitat, cum partes humorum peccantes, acriores & liqueſcentes calidiſſima illa aqua fuſæ magis & eliquatæ majori ſævitia membra impetant, aut lentæ, craſſæ, viſcidæ, duriores fortius juſto commoveantur, adigantur & impingantur, ſicque obſtructiones contumaces, ex quibus multi morbi exoriuntur, efficit. Hinc ut plurimum non modo pedes elapſis aliquot a potatione diebus notabiliter & præter modum intumeſcunt, ſed & laſſitudinem & ſomnolentiam quandam poſt ſe relinquit. Quare ejus uſus in-

internus in affectibus ex atonia & debilitate cerebri & nervorum oriundis ſuſpectus merito eſſe debet, quia irregulares ſanguinis motus inducit & craſin ſanguinis naturalem inſigniter lædit, particulas bilioſas intenſius juſto exagitando, & per quam facile hinc capitis dolores, vertiginem, animi deliquium, cordis palpitationes, febres intermittentes atque acutas infert. Extus vero ſive balneo uſurpata ob easdem craſſiores partes poros cutis & nervoſas partes conſtringit & obſtruit, repellit; hinc ſpaſmodicis atque convulſivis affectibus & flatulentis detenti, doloribus colicis & tenſionibus hypochondriacis, alvi ſegnitie atque abdominis duritie vexati hincque arthritici, podagrici exinde male immo peſſime ſe habent, non ſine Medicorum dedecore & opprobrio. Hinc & tumores præternaturales membra corporis obſidentes ſubito exinde evaneſcunt, atque cutis impuritates, ut ſcabies immo ulcera citius abiguntur. Si & paulo calidius balneum initur, æque capitis dolores, vigiliæ involuntariæ, difficultates ſpirandi, cordis palpitationes, inquietudines, animi deliquium, inappetentia, inflammationes internæ, febres acutæ aliaque mala ſymptomata exinde concitantur.

§. V.

Satis exinde conſtat, fontem hunc ſalutarem non modo alteri vicino ſed & pluribus aliis ejusmodi

modi

modi longe eſſe anteferendum, eumque optimis & ſaluberrimis elementis levibus, ſubtiliſſimis, ſpirituoſis, volatilibus, elaſticis, expandentibus, ſalinis & mediis & alcalicis, vitriolicis, martialibus, energeticis atque præſtantibus & penetrantibus, bene tamen inter ſe temperatis, & quæ toti naturæ humanæ, ſive vitæ vigorique hominum, omnibus ferme temperamentis, omnisque fere ætatis, ſexus & habitus ſubjectis, gravidis etiam fœminis, nec non debilitatis & convaleſcentibus atque ſuccis eorumque fluxui corporum humanorum, uti & affectibus frigidis ſic dictis ac chronicis præſertim admodum convenientibus atque amicis jucundoque calore ſe commendantibus totum eſſe refertum, ut Naturæ ſingulari benignitate humanis temperamentis ſtudio veluti temperatus calidus & gratus factus, prout Caſſiodorus loquitur, tanquam pro delicioſa ſine tormento cura, ſine horrore remedio datus videatur; adeoque multis tam præſervandis, quam curandis morbis, iisque ex aſſe non tantum palliative, ut aliqui iniqui cenſores ſine ratione & experientia de omnibus ejusmodi curis frivole perhibent, eum præſtantiſſimum eſſe, clara argumentatio valet. Etenim vana ſaltem vulgi perſuaſio eſt, aquas ejusmodi ſoterias ægris tantum, non ſanis prodeſſe: Sane ambo impune, ut per multa conſtat exempla, ferunt eas ac aſſumtas peroptatò iterum reddunt. Ad

P 4 hoc

hoc quoque ſcire licet, omne tempus adhibendo uſui hinc opportunum haberi.

§. VI.

Jam vires, operationes & emolumenta quoque eximia colligere æſtimareque ex facili poſſumus, quæ humanis corporibus, blande jucundeque calefaciendo, excitando, refocillando, expediendo conferunt, juſtum ac debitum partium ſolidiorum tonum & robur conſervando & perditum reſtituendo, circulum & pulſum humorum i. e. itum reditumque ſanguinis per ſubtiliſſimos canaliculos, juvando, atque ſpirituum animalium influxum & ad nervos uſque penetrationes ſubtiliſſimæ hujus & maxime activæ & quoquo verſum intentio materiæ ad quaslibet corporis partes ſolidas activandas intimaque penetranda abſolute neceſſarium intendendo ac inſtaurando, ſpirituaſcentiam facilitando, craſſas, viſcidas, pituitoſas, tenaces, acidas, ſalſas, acres, bilioſas, auſteras acerbaſque, tartareas, ſcorbuticas, quæ iis præter naturam hypochondricis præſertim inſunt, repurgando & abſtergendo, ſimulque incidendo, reſolvendo, alterando, invertendo, temperando, diluendo, attenuando & ad motum aptos reddendo, induratas, rigidas contractasque partium ſolidarum, carnearum nervoſarumque fibras emolliendo & relaxando, ſimul tamen

etiam

etiam relaxatas nimis partes roborando, confortando expandendoque, cutis poros aperiendo eosque capaces reddendo, ut cum aqueis particulis, reliquæ, quæ inſunt, in interiores corporis receſſus uſque penetrare valeant, obſtructiones tubulorum atque canalium in viſceribus & ſingulis emunctoriis reſerando & aperiendo ac eluendo, quo ſimul excretiones ſollicitantur & reſtituuntur, noxias & ſuperfluas partes per emunctoria omnia, per ſudores moderatos, urinam & dejectiones alvinas &c. foras educendo. Siquidem potenter purgant & quidem ſine appetitus deſtructione ſineque ulla virium proſtratione aut languore, potius cum earum inſtauratione, ſine ſanguinis commotione, ſineque toni ventriculi & inteſtinorum deſtructione.

## §. VII.

Duplici nimirum modo hodie hujus fontis aqua, potando pariter ac balneando æque adhibetur. Primum itaque clare intelligitur, uſum hujus aquæ ſalutaris internum in multis omnino morbis eorumque cauſis deſtruendis præſtantiſſimum eſſe. Cum enim quanta ſatis eſt ejus copia pota, ventriculum cum inteſtinis eorumque præſertim tunicas, glandulas & plicas non modo ſed & vias lacteas vaſaque ſanguifera, quæ viſcera & membra alia perre-

ptant, abſtergunt, eluunt, & cruditates ibi ſive colluvies ſeroſas, bilioſas, tenaces & pituitoſas, terreſtres temperant, corrigunt ac attenuant atque reſolvunt, easque per alvum, veſicam, cutis poros aliaque ſubinde emunctoria emungunt atque foras educunt, ſicque morbis iisque pertinaciſſimis, graviſſimis, chronicis, habitualibus & abſtruſiſſimis, atque in quibus cauſa altius inhæret & Medicorum etiam prudentiſſimorum labores plerumque fatigant, & vires omnium aliorum remediorum ut plurimum eludunt, apprime medentur. Qui ab impuritatibus primarum viarum ipſiusque ſanguinis & aliorum humorum atque hinc oriente fibrarum motricium, ex quibus ſingulæ corporis partes ſuam compagem ſortiuntur, atonia ac minus expedito humorum itu redituque & ſecretione exoriuntur, affectus ſi quales ſunt, ventriculi imbecillitas & hinc profecta appetitus & chylificationis vitia, ſive cacochymia, anorexia, apepſia, nauſea, ructus, vomitus, fames canina, ſitis immoderata, inflationes & dolores inteſtinorum, colica, (de qua ex podagra intra corpus receſſa notabilia aliqua habeo exempla) juvamentum exinde accipiunt, dolores item, qui per conſenſum ex aliis corporis partibus iisdemque remotioribus, capiti & ejusdem partibus accidunt, ut & alia illa vitia, vertigo, aurium tinnitus, auditus imminutus medelam acquirunt. Non minus pulmonum a pituita

pituita infarctus cum humido aſthmate & tuſſi, hoc medio auferuntur, quatenus vaſa & glandulas in ramis aſperæ arteriæ inhærentes, vel induratas emolliunt, viſcidum attenuant & ab eo liberant partes obſeſſas, eaque parte reſpirationem liberiorem reddunt, vel relaxatum & deperditum tonum reſtituunt, & humiditates ſuperfluas eo confluxas aliorſum divertunt & per inteſtina evehunt, immo imminens exinde phthiſis & hectica per hoc remedium feliciter avertitur, præſertim ſi ex obſtructione viſcerum natum fuerit hoc morborum genus, quapropter in præcavendo eo *Mortonus in Phthiſiologia Lib. II. Cap. II.* aquas medicatas Islingtonienſes iterum atque iterum commendat. Obſtructiones alvi, ejusdem pertinaces fluxiones pariter cauſa mali excluſa, ut & teneſmus, inteſtini recti relaxatio, ſtranguria, dyſuria, mictus cruentus & præſertim lerna illa malorum, malum hypochondriacum ipſaque hypochondriaca melancholia hac ratione efficaciſſime curantur. Cachexia, omnis chloroſis, ſcorbutus, *hydropes*, icterus isque niger, obſtructiones viſcerum, atq; illorum vaſorum & glandularum ventriculi, duodeni inteſtini, hepatis, lienis præſertim ut & pancreatis ſubtilem blandeque fermentantem & utilem ſuccum præparantis, & exinde ſanguinis circulus impeditus hoc quidem pacto optime abiguntur atque tota maſſa humorum pura redditur, naturalisque temperies revocatur. Af-

fectus

fectus ſpaſmodici porro, ubi fibræ ſunt tenſæ, rigidæ, exſiccatæ, paſſio hyſterica, atque dolores variarum partium, arthritidis vagæ & fixæ, rheumatiſmi in coxendice, aliisque locis humani corporis ſævientes, contracturæ, paralyſis, membrorum ſtupores varii, imbecillitates & languores, luxationes, rachitis, ſic egregie depelluntur, juvantur atque in priſtinum ſanumque ſtatum rediguntur. Tumores atque exulcerationes intus latentes in *meſenterio*, renibus & veſica urinaria, non adeo quidem inveteratæ maturantur, aperiuntur, exonerantur, mundificantur atque ſanantur. Si & eædem partes ut & veſica fellea calculoſis concretionibus, vel materia earum viſcidis & ſalſis, tartareis ſordibus obſeſſæ ſunt, hæc calculorum futurorum rudimenta & incrementa & ipſe calculus jam factus his lymphis deſtruuntur & emollitis bene & expanſis partibus citra ſingularem dolorem ejiciuntur. Hinc ſæpe obſervavimus, cum reddita urina eaque turbida magnam ſabuloſam & viſcidam materiam varioque colore infectam fuiſſe excretam. Vermes, quibus ejusmodi ſalia alcalia, ut & ſulphurea & vitriolica & martialia ſunt adverſa, exturbantur, atque bilis acrior corrigitur & temperatur ac in optimam indolem convertitur, ut commoda ſatis ac apta ſit confectioni chyli motuique periſtaltico adeo neceſſario & utili œconomiæ animali inſtigando & perennando. Cutis affectus, ſcabies ea-

que tam ſicca quam humida, impetigines, vitiligines, abſceſſus & ulcera eaque inveterata & tumores duri aliaque ejusmodi vitia deturbantur. Menſium præterea tam obſtructiones ac defectus, quam fluxus inordinatus & nimius, quod quibusdam mirum videtur, ut & difficile hæmorrhoidale in viris præſertim negotium, nec non fluor albus, ut & conceptionis vitia, ſterilitas, *uteri prolapſus*, optimam exinde correctionem accipiunt. Alii quoque mulierum morbi hic nominandi & in iis hoc medicamen laudandum Lyciæque quibusdam conceptum fœminarum ſpecifice cuſtodientibus, ut Scriptores quidam referunt, æquiparandum, ut abortus frequenter contingens, molæ & ejusmodi in utero concrementa, ægritudines ex lochiali ſanguine & purgamentis retentis ut & languore ex puerperio laborioſo & minus ſecundo, vel alio morbo prægreſſo reſiduo. Febres tandem intermittentes easque contumaciſſimas & ſæpe recurrentes, talesque, in quibus nimis mature cauſſa adhuc vigens materialis ſuppreſſa fuit, inſigni cum levamine fugat, ac illa detrahit incommoda, quæ feſtinata illorum ſuppreſſio ſolet relinquere, ſi diebus intercalaribus & in declinationis tempore tam externe quam interne adhibetur noſtra ſoteria aqua. Febribus item lentis, poſt febres intermittentes in ſpecie male & intempeſtive per conſtringentia maxime tractatis hoc modo egregie occurritur.

ritur. Speciatim indicare convenit, quod abditos & latentes in humano corpore morbos ipſo earum uſu prodere ſoleant. Quibus indicatis, ſatis pereximias virtutes mirandosque effectus hujus fontis nos declaraſſe arbitramur. Tametſi plures obſervationes, quæ de illius effectibus teſtari queant, colligere poſſemus, interim, qui horum intelligenter adducta rite perpendunt; haud difficulter plura poſſibilia per bonam conſequentiam præſumere valebunt.

## §. VIII.

Circa hunc uſum hancque adminiſtrationem obſervandum eſt, ut non irrita aut nociva, ſed felix fauſtaque hæc cura futura ſit, quod pleræque res uſu aliquo commendabiles requirunt, ut ante illum ſive internum ſive externum nempe uſum, ne abundantia & pravitas humorum capiendæ copiæ ac moli aquarum hauriendarum obſtet, & impuritates primarum viarum vim earum eludant, & cum iis ad maſſam ſanguineam abripiantur, illamque confœdent atque conturbent, varia ſymptomata & incommoda multosque morbos ingenerent, aut laxante, aut purgante ex ſalibus detergentibus & colliquantibus, ut ſale ebſonienſi, tartaro vitriolato, ſale Sedlizenſi Bohemico, ex Egranis acidulis deſumto, terra foliata tartari & ejus liquores cremore tartari, rhabarbaro, manna aut pilulis de ammoniaco Quercetani, de ſuccino Cratonis, aut mixtura aliqua ex aqua menthæ, gummi ammo-

niaco

niaco in aceto ſoluto, ſale tartari cum ſcammonio ſulphurato & ſirupo menthæ, ſimilibus confecta, vel nodulo quodam laxante per aliquot dies uſurpato, nec non clyſmatibus ex emollientibus, laxantibus & diſcutientibus paratis, aut etiam vomitorio ex radice ipecacuanhæ cum uno grano tartari emetici, aut cui alia forma arrideret, ex tartaro emetico gran. ij vino Hiſpanico infuſo bene primæ viæ repurgentur & venæ ſectione aut ſcarificatione orgaſmus ſanguinis imminuetur, ac vaſorum plenitudo detrahatur, & inſueta ſanguinis quædam ſuppreſſio tollatur, ne operationibus inſtituendis obſint & ne copia & calor aquæ ſanguinem nimis expandat vaſaque ejus nimis dilatet, cephalalgias & anxietates præcordiales, difficilem reſpirationem, phlogoſes, hæmorrhagias, ſudores immoderatos, vigilias involuntarias, ruptiones venarum & apoplexiæ periculum inducant. Simulque tamen iterum iterumque præſupponimus, ut a provido & ſciente Medico omnes rerum ad hanc curam pertinentium circumſtantiæ obſervatæ prius fuerint, an ſatis tuta & commoda hæc cura futura ſit, an nimirum viſcera ſint ſana, aut non penitus indurata ea ſint atque ſcirrhoſa, aut alicubi locorum in corpore, in capite, pectore, abdomine vaſa ſanguifera ac lymphatica rupta fuerint, & ſtagnationes talium humorum exinde factæ, an exulcerationes internæ pulmonum, hepatis, lienis, renibus, pancreate, meſenterio aliisque in partibus graviores & inveteratæ, putroſæ

& ſi-

& ſinuoſæ & metuendæ, aut an affectus cujusdam ſoporoſi apoplexiæ, idiopathiæ i. e. a ſeri extravaſatione in ventriculis cerebri præſertim oriundæ, epilepſiæ, inflammationum internarum ſuſpicio adſit, aut conſtet, memoriam uſumque integrum & ſanum ſenſuum & rationis perditum eſſe. Item an polypi in cavitatibus variis cum aſthmate convulſivo, nec non hæmorrhagiæ enormes ac contumaces & ex facili recrudeſcentes, ut & hydropes conſummati & a vaſis lymphaticis corroſis facti, & hectica confirmata aut etiam lues gallica aut ex gonorrhœa virulenta, ulcera cancroſa depaſcentia ſubſint. His præmiſſis & bene penſitatis, ſimulque menſium in fœminis & fluxus hæmorrhoidalis in viris ratione habita, an nimirum fluant (nam ſub his fluxionibus uſus aquæ thermalis neque inchoandus neque continuandus maxime balneando potius & tutius eſt, & in requiem tam corpore quam animo bene compoſito, tempore electo & commodo, horis matutinis, refectis ſatis nocturna quiete viribus, exonerata ſi fieri poteſt alvo atque veſica urinaria, nec non diſcuſſo durante ſomno per inſenſibilem transſpirationem omni ſuperfluo humido principioque activo ad priſtinam energiam reducto, potatio bono cum Deo invocatoque ejus SummoNumine horis matutinis, (quod tempus bibendi aquas ejusmodi medicatas commodiſſimum & utiliſſimum, immo neceſſarium cenſetur, quoniam hæ ipſæ aquæ tunc aëre exiſtente frigidiori viribus integris adhuc i. e. par-

tibus

tibus ſpirituoſis inſtructæ exiſtunt,) ex recens hauſto fonte aqua bene calida inſtituenda & cum ea univerſa cura incipienda, inchoando a X. XII. XV. ollulis aut vitris, & adſcendendo atque augendo indies uſque ad XX. XXV. Quæ quantitas ut plurimum ſufficit ad evacuanda ea, quæ debent evacuari, ſiquidem plurimi ex hac ſexies, ſepties, decies, undecies & pluribus adhuc vicibus dejiciunt. Cum ea quantitate aſſumenda, qua confert, & ſi talia excernuntur, qualia excerni oportet, ad V. VI. VII. & plures dies pro ſubjectorum & morborum conditione & indole continuetur, & bis terque hic ordo, quem curam vocant, obſervetur & repetatur, interpoſito ſingulis vicibus laxante. Efficacius quidem ex ipſo fonte ſtatim hauritur pro cura aqua thermalis; quibus vero aut non liceret, fontem ipſum adire, aquam domum adportatam prius in lagena anguſtioris colli bene obturata, ne ſpirituoſa ac energetica pars abeat, ferventi aquæ Carolinæ alteri ut fervidiſſimæ imponere, ſicque calefacere convenit. Quo & animadvertendum, quod utilius ſit, ſi lagenæ, in quibus aqua medicata adportatur, non penitus exhauriantur, quoniam in ſuperiori parte aqua levior & ſpirituoſior exiſtit. Potatio in conclavi bene inter frigus atque calorem temperato inter deambulationem modicam, operationem atque ſecretionem & excretionem apprime adjuvantem, ordinario atque conſultius inſtituitur, delicatioribus, debilioribus, tenerioribus, ſenſibilioribus ac in-

firmis difficileque perſpirantibus tamen non adeo ſcrupuloſe refragari vellem, ſi in lecto, evitando tamen ſomnum, eam adhibere viſum eſſet. Quandoque talem potandi modum commendare ſoleo, quando nimirum de ultima cura, quam vocant, agitur, & ſudores ut augeantur, e re eſſe videtur ſuccis prius præmiſſis primis curis tenuioribus factis ſalibusque morbificis bene temperatis. Siquidem & in variis ſubjectis variisque morbis decumbentibus & ex lecto reſurgere non valentibus ſalutarem talem aquæ uſum deprehendi. Fuerunt enim plures ſubinde talis conſtitutionis perſonæ, quibus hic potationis modus optime profuit. Sunt quoque certi quidam morbi, in quibus magnum emolumentum exinde ægrotantes reportant v. g. affectus pedum ſpaſmodici & arthritici. Etenim licet motus externus magis excretionem promoveat, attamen & de utilitate hac bene ſperare poſſumus tam aquæ bene quoad calorem temperatum & urgentis copiam virtutemque ſtimulantem, quam naturam ſolidorum elaterem ac tonum fluidorum circulum dirigentium conſiderantes. Si ulterius quæratur, an etiam alio tempore & ſpeciatim inter cibandum has thermales aquas potare conveniret, affirmando ad hanc quæſtionem, nec ſine ratione reſpondemus, quoniam æque ad cibos bene conficiendos, atque infirmum atque laxatum ventriculi & inteſtinorum tonum emendandum ac juvandum multum valent aſſumtæ aquæ thermales. Nec deſunt variæ per-

ſonæ

ſonæ, præſertim fœminei ſexus, quæ ventriculi & inteſtinorum affectibus gravioribus & contumacibus, ut colica, cardialgia &c. vexatæ, quæ cum euphoria paulo ante & inter paſtum debito moderamine obſervato, talem potum adhibuerunt. Perinde non ambiguum habemus balneum mox ingreſſuris, immo eo jam inſidentibus aliquot vaſcula vel IV. VI. VIII. ollulas ſive ad unam libram circiter hujus aquæ thermalis, ut epotent quandoque nec ſine euphoria ſemper ſubſequuta commendare, quo obſtructiones internæ & ſcirrheſcentiæ atque tumores duri, meſenterii glandularum &c. facilius præſertim fotu quaſi valente juncto expediuntur, alvusque magis fluida ſervatur. Cœterum neminem ſtatim terrere & ab incepta cura arcere debent ſymptomata quædam forte interdum intervenientia: Ut purpura rubra puſtulæ ſcabioſæ, immo inflammatio quædam eryſipelatoſa, nauſea, ſubverſio ventriculi, ventris inflatio, dolor tenſivus præcordiorum, inteſtinorum fluctuatio, capitis etiam gravitas, ſomnolentia vel pedum tumores, vel etiam conſueti morbi quidam v. g. arthritis, ex calculo dolores &c. ſub ipſo aquarum thermalium uſu redeuntes: hæc omnia enim aut utentes deſerent, ubi aquæ viam ſibi expeditiorem reddiderint, & validius operationem ſuam exercuerint, aut ſalibus acribus morboſis ad habitum corporis fauſto omine dejectis cum felicibus ægrotantium rebus evaneſcent.

## §. IX.

Quodſi, quod ut plurimum fieri expetitur, potu & balneo utendum ad fortiorem penetrationem ad patentes cutis poros, intimiorem acceſſum aquæ tepore ſubtili activaque ſua virtute procurandum,ad emolliendas, magis relaxandas contractas induratas fibras, & ad motum ſanguinis magis promovendum, eumque ad externas & inferiores partes alliciendum, atque ad derivationem aliorſum, revulſionem inſtituendam, perſpirationem cutis adjuvandam augendamque, & congeſtionem ſanguinis atque humorum, quæ a ſpaſmis inferiorum partium frequenter fiunt, ſolvendas, atque ad affectas partes extremas occupantes abigendas, abſoluta potatione & præmiſſa laxatione balneum, ut aqua ſuperflua & a potu relicta ab eaque commota & ſoluta inquinamenta prius ex corpore excernantur, ſive horis matutinis ſive veſpertinis,vel etiam bis in die, atque vel in balnearia ipſi fonti adſtructa, ſeſe recipere poſſunt ſic lavari cupientes, vel ut aqua domum transportetur, curare, ubi labro aqua hac pleno inſideant atque ſucceſſive ad umbilicum primum, ad axillas dein ac etiam ad mentum tandem ſe immergant. Ordinario hic duæ horæ balneo impenduntur, quod & per III. IV. V. aut VI. dies continuari poteſt. Quæ vices bis terve ſerventur, prout ægrorum conſtitutio morborumque conditio exigit. Inter balneandum ſi venter ſtatim primis diebus ſpinam verſus contrahitur, boni futuri eventus fauſtum erit

ſignum.

ſignum. A balneo præſertim cavere oportet, ne frigidiori auræ viſceribus & nervis præſertim inimicæ & in apertos a calido balneo corporis poros promptiſſime penetranti, corpus exponatur, quare cum cura integumentis illud velandum eſt, ex quo in lectum ſe recipiant & ibi bene contecti in ſudorem proni atque proclives ad tolerantiam eundem promoveant, hoc regimine probe obſervato ſudorem calidis linteis abſtergant, & corpus fricationibus paululum exerceant, quo modo vires & ſervabunt integras & amiſſas recuperabunt.

§. X.

Præter hos magis conſuetos uſus, potum nimirum & balneum, alii quoque eſſe poſſunt haud contemnendi, quibus aqua noſtra æque ac aliæ ejusmodi inſervire ſolet. Tales ii quidem magis conſueti magisque noti ſunt, ſi pediluvia ex ea parentur, quæ ipſi aquarum thermalium curæ & inprimis balneo præmitti, jungi ac poſtea aliquamdiu continuari poſſunt, quoniam concinne præparant, adjuvant ac ſuſtentant, conſervant & continuant ejus operationem. Ordinario ea magis ad pedum tumores & languores diſcutiendos & avertendos adhibentur. Si porro clyſmata exinde componantur, in quam plurimis morbis proficua & neceſſaria. Si os ea colluatur, pro ejus vitiis emendandis. Si gargariſmata exinde formentur pro tonſillarum tumoribus reſolvendis, colli & faucium inflammationibus diſcutiendis, pro relaxatione uvulæ reſtituenda. Si auribus

ribus inſtilletur pro ſuſurris abigendis, doloribus mitigandis, pro auditu deperdito juvando. Si oculi cum ea calida laventur pro inflammationibus, ſuffuſionibus incipientibus, aliisque eorum vitiis corrigendis. Si quidem & multoties expertus eſt, quod & frigida & aliorſum transportata diuque etiam per integrum annum aſſervata aciem oculorum mirum conſervet non modo, ſed & augeat, ſi quotidie ea illi laventur. Æque notum habet ſcirrho, cancro, albo fluore mucoque craſſo obſeſſum muliebrem uterum per metrenchytem injectam abſterſum, ut & ulcus in veſica nidulans mundatum & ad cicatricem injectionis ope perductum fuiſſe. Virginibus etiam ſolo fotu ad menſes albos profuiſſe, memoratur &c. Stillicidia quoque ſunt ex earum medicationum generibus, quæ variis corporis partibus, ut capiti, nuchæ, & collo, ventriculo, artubus roborandi, diſcutiendi, emolliendi, penetrandi &c. fine, atque pro variis affectibus gravioribus & abſtruſioribus abigendis, adhiberi ſolent.

§. XI.

Non abs re erit, immo utile & quandoque neceſſarium, uſum aquæ tam internum, quam externum pharmaceuticis remediis atque medicamentis non modo incipere ac finire, ſed & eum interpolare, cooperari, juvare, immo ſupplere interdum atque jungere, eaque per aliquot ſeptimanarum ſpatium domum reverſi continuare, prout rerum ac circumſtantiarum ratio ſuadet, ut auxiliatricibus quaſi manibus conſociata

quaſi

quaſi auxilia in commune bonum ægrotantium amice conſpirent. Omnis generis medicamenta pro hoc ſcopo ſolent adhiberi evacuantia, laxantia, diuretica, vomitoria, ut & clyſmata alterantia, præcipitantia, reſolventia, confortantia, ſtomachica, ſingulis morbis convenientia, antiſpaſmodica &c. Quibus in genere proſpiciendum, ut debitus partium tonus conſervetur ac inſtauretur, ſingulæ ſecretiones & excretiones ſecundum naturæ leges bene procedant, correctio & ſanatio adjuvetur atque ſic natura omni onere levata priſtinum ac novum vigorem recipere poſſit. Speciatim dicendo ſtomachica magis ordinaria ſunt ſingulisque propemodum communia, qualia ex amaris præſertim ut eſſentia abſinthii, centaurei minoris, ut & cardui benedicti & corticum aurantiorum nec non alia, ut tinctura tartari compoſita, eſſent: chacarilla, Elixir Proprietatis, ſal volatile oleoſum Sylvii cum ſpir. nitri dulci temperatum præſcribi aſſolent. Integra tandem cura ſic abſoluta rei omnino intererit, ei adhuc colophonem laxante aut etiam clyſtere iterum imponere, ubi ordinario magna humorum ſuburra exoneratur, quoniam ab aqua medicata largioribus his hauſtibus aſſumta, ventriculus & inteſtina impleta fuerunt, atque in coli præſertim plicis atque receſſibus multæ adhuc inertes, phlegmaticæ & pituitoſæ partes ſolutæ relictæ, quæ ſi remanerent, varia mala ſymptomata iterum concitare poſſent, ut inquietudines, languores, colicam, ac febres &c.

§. XII.

Præſertim ne fruſtraneus aut omnino nocivus futurus uſus omnis hujus curæ ſit, convenientis diætæ leges ut ſemper ita & hic quoque obſervandæ, tam per ipſum curæ tempus quam poſt abſolutam eam. Ante omnia abſtinendum a nimia cibi & potus repletione aſſumendis aquis thermalibus admodum adverſa, licet etiam illi ex ſalubribus ſint, quare & lauta præſertim cœna utilius intermittatur. Quoniam vero non omnes adblandientes ſint corpori & ſpeciatim curæ hujus tempore, ſalutares cibi aſſumant facilis digeſtionis & diſtributionis. Ex carnium cenſu laudantur carnes teneræ ut boum, juvenculorum, vitulorum, agnorum, leporum, caponum, alaudarum, turdorum, perdicum, pullorum gallinaceorum & ova, quæ conducibilia admodum ſunt, ea quidem recentia & ſorbilia &c. Piſces conceduntur ſaxatiles, funduli, truttæ, percæ, lucii. Ex fructibus amygdalæ, pineæ, ficus, aſparagus, radices petroſelini, paſtinacæ coctæ, cichorei, ariza alica. Juſcula parantur ex atriplici, beta, bugloſſo, chærefolio, endivia & ſimilibus vegetabilibus & juribus recentium carnium &c. Vitent vero omnes cibos viſcidos inprimis pingues, butyro frixos, ova præſertim ſic parata eaque dura, ſalitos, acidos, fermenteſcibiles, inprimis aromaticis nimis pipere præſertim confectos, animalium jecora, inteſtina, pedes, capita vitulina &c. Carnes item anſerum, anatum, pernas, lardum, farcimina, placentas pinguiores & calentes, piſces palu-

paluſtres, ut anguillas, tincas, carpiones, eosque fumo aut aëre induratos, fructus horarios, legumina flatulenta, nimia farinacea, lacticinia, calearia. Potus ſit tenuis & defecatus & diureticus. Hauriatur non frigidus nimis, præſertim a balneo corpore adhuc calente: Largior tamen aſſumatur, quam quidem pro conſuetudine aſſolent, balnei tempore. Ex cereviſiis, quæ in iſto loco haberi poſſunt, Joachimsthalenſis, Neukirchenſis, Schneebergenſis præferuntur. Ex vinis, parce tamen, ut nimirum uſum medicum obtineant & efficaciam illorum experiantur, quæ in roborando, refocillando, reſolvendo, diſcutiendo conſiſtit, inter prandium ac cœnam, concedi poſſunt Bohemicum, Hungaricum, Rhenanum; Moſellanum vero & Neckarinum inprimis calidioris conſtitutionis hominibus, qui bilioſas cruditates in primis viis alunt, magis convenient. Quibus volupe erit, loco potus ordinarii etiam leves acidulas, qui haud procul a thermis Carolinis ſcaturiunt, quas vulgo der Buch Säuerling appellant, & in oppido venales circumferuntur, uſurpare poſſunt. Non inconvenienter vinum præſertim Rhenanum cum acidulis illis modo nominatis miſcetur. Nec adeo moroſe atque rigoroſe, ut plures etiam Medici aſſolent, poſt horam unam aut alteram, a potu thermalis aquæ aſſuetis & qui in deliciis habent, præſertim fœminis potum moderatum decocti coffee immo etiam ſucculatam cum aqua coctam tanquam confortans, atque adeo viris tabaci fumum vetare poſſumus.

Vinum

Vinum vero aduſtum, quoniam alvum conſtipat, & humores coagulat, conſultius omittitur. A prandio atque a potu aquæ thermalis ſomnus ſtudio arcendus. Motui ac exercitio moderato corporis, ut ambulationi atque exſpatiationi, honeſtæ ſaltationi etiam ad ſudorem lenem uſque protractæ, equo & curru vectioni, tornationi &c. poſt potum aſſumtum per unam & alteram horam ex neceſſitate vacandum, quoniam valide & utiliſſime aquarum operationem juxta ac ſecretionem excretionemque adjuvant. Qui vero a morbo prohibentur his corporis motionibus uti, frictiones artuum aſſiduæ loco exercitii erunt. Non poſſumus autem probare nimia exercitationum genera, ut quam plurimos hæc falſa perſuaſio tenet, uſque ad multam laſſitudinem & virium proſtrationem magnumque ſudoris effluxum protracta, per quæ laborioſam illam adſcenſionem per plures horas ad circumjacentium montium vertices atque faſtigia intelligimus. Nam vires integræ ad operationem omnem thermarum rite perficiendam omnino requiruntur. Hinc obſervamus, quod extreme debilitatis aut decrepita ætate conſtitutis hominibus curæ thermales omnes minus proficiant. A balneo vero conſultius omnis motus intermittitur, ſed potius, ut ſupra monitum eſt, quies & ſomnus, ad quem ipſum balneum quaſi invitat, per unam alteramque horam in lecto conceditur, immo injungitur. exſpectando lenem cutis madorem. Vigiliis nimiis non corpus fatigent & exhauriant: Alvus

pro-

procuretur laxa & quotidie aperta per juſcula alimentoſa & lenientia & emollientia, per ſuppoſitoria & clyſteres. Singulæ reliquæ excretiones ſucceſſive, tempeſtive & non exceſſive atque conſtanter inſtituantur. Studioſe arceatur ac corrigatur omnis aër adverſus, qui præſertim temperamentis ſanguineis & ſanguineo-phlegmaticis noxam infert, quod uti hoc temperamentum, ubi ſanguis nempe prævalet, præ reliquis felicius eſt & conſtantiori firmiorique gaudet ſanitate, ita & hoc præ reliquis incommodum habet, ut quo ſubtilior, tenuior ac volatilior ſanguis in conſiſtentia ſua, eo etiam alterationibus, ac ebullitioni aëris ac tempeſtatum alterationibus & variationibus, inprimis ſubitaneis viciſſitudinibus alteretur magis, & in inordinatum motum vertatur atq; ad intemperiem ſit valde proclivis. Nam licet ibidem locorum ſalubris in ſe ipſo ut plurimum aer exiſtat, quoniam calidus, ſiccus & tenuis ſalibusque alcalicis & ſpirituoſis effluviis refertus eſt, quæ optimæ qualitates ab igne ſubterraneo, qui hoc in loco ejusque vicinia per multa veſtigia ſe prodit, ac vaporibus exhalationibusque hinc inde ex copioſis ex fonte fervido & balneis evolutis exeuntibus, quoque acceptæ feruntur: eſt tamen juxta ſubitaneam quandoque ejusdem alterationem & mutationem, quod curæ tempus & conditio præſentium circa hunc ipſum obſervare moderarique præcipit. Speciatim frigidus, pluvioſus & nebuloſus, matutinis & veſpertinis maxime horis, huic curarum generi adverſus, quoniam transſpirationem & liberam circulationem ſanguinis impedit, fluores condenſat, ac ſolidarum partium maxime nervoſarum debitum tonum vimque movendi potenter impedit, per totum curæ tempus, maxime autem inter potandum vitandus. Nemo eorum inprimis, qui hac cura utitur, talibus objectis inhæreat, quæ mœrorem triſtitiamque ingerunt, ea enim occaſionem ſubminiſtrabit, ut motus vitales & totius corporis animique vires labaſcant & ſucceſſive magis imminuantur, contra quod ægritudinis genus nullum in pharmacopoliis invenitur me-

dica-

dicamentum, quod in animum agere aptum ſit, hinc nec corporis morbis facile Medici medentur, nec cura adhibita feliciter ſuccedit, quamdiu animum hi mali affectus conturbant. Immo ad hoc ſcire licet, quod ex ſedula attentaque obſervatione colligitur, curas per aquas ſoterias, ſive calidæ ſive frigidæ illæ ſint, inſtitutas haud feliciter cedere in ejusmodi, morbis ex anomalibus motibus per diuturnum antegreſſum mœrorem inductis, genus nervoſum & cerebrum debilitantibus curandis, ob debilitatum nimis cerebrum nervorumque tonum, qui impedit, quo minus hauſtæ in copia aquæ per cerebri minutiſſima vaſcula volvi revolvique queant. Quare hæ atque omnes graviores curæ, profundæ meditationes, lucubrationes & alii immoderati animi affectus & commotiones omni cura fugiendæ, ſed mens potius ſpe atque fiducia erigatur, atque animi continentia integra ſit, ejusque ex gratis rebus quæſita delectatio procuretur, atque is ad omnem lætitiam ac gaudium naturæ humanæ ſemper proficuum componatur; Nec ibi loci etiam deeſt varia amœnitas animis reficiendis & feriis laboribus corporis proſcribendis idonea.

## §. XIII.

Quæ adhuc forte monenda atque indicanda eſſent, ut & omnia in his paragraphis conſcripta, ut eo felicius cedant, directioni & moderationi intelligentis Medici harum rerum optime gnari relinquenda, commendanda committendaque ulterius erunt: Talis enim uſum diſponere, curam ordinare, copiam aquarum bibendam & repetitionem aut dilationem tam potationis, quam balneationis ad utentium atque balneantium naturam, morborum indolem & ſymptomatum intervenientium rationem dirigere, obſervare, diſcernere, corrigere, avertere, componere, futuris proſpicere atque per omnia tam ægrotantibus quam convaleſcentibus recte conſulere ſciet.

F I N I S.